

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**WITTGENSTEIN'İN MANTIK ANLAYIŞI
ve
GÜNÜMÜZ FELSEFESİNE ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sedat ÇOLAK

BURSA 2007

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**WITTGENSTEIN'İN MANTIK ANLAYIŞI
ve
GÜNÜMÜZ FELSEFESİNE ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sedat ÇOLAK

Danışman

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

BURSA 2007

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı, U2004577 numaralı Sedat ÇOLAK'ın hazırladığı “Wittgenstein’in Mantık Anlayışı ve Günümüz Felsefesine Etkileri” konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 20/08/2007 günü 14:00 – 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

20 / 08 / 2007

ÖZET			
Yazar	: Sedat ÇOLAK		
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi		
Anabilim Dalı	: Felsefe		
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi		
Sayfa Sayısı	: VIII + 90		
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2007		
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN		
WITTGENSTEIN’IN MANTIK ANLAYIŞI ve GÜNÜMÜZ FELSEFESİNE ETKİLERİ			
<p>Wittgenstein’in çalışmaları Türkiye’de daha yeni yer bulmakla birlikte bu çalışmalar daha çok onun dile ilişkin görüşleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Elinizdeki çalışmada onun dil konusundaki düşüncelerinden ziyade mantık konusundaki düşünceleri irdelenmiştir. Tabii ki bu irdeleme onun dile ilişkin düşüncelerinden bağımsız değildir; çünkü onun mantık çalışmaları ile dile ilişkin düşünceleri arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Bu çerçevede bu çalışma temel olarak, Wittgenstein’in felsefesindeki mantık anlayışını ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın ilk bölümünde, mantığın kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles’ten başlayıp 20.yy başlarına kadar yapılan mantık çalışmalarını ana başlıklarıyla kısaca ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise; Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarında çok büyük etkisi olan Russell ve Frege’ye değinerek Wittgenstein’in ilk mantık çalışmalarının temelini nasıl oluşturduğu ortaya koyulmuştur. Bu çalışmanın ana kısmını oluşturan üçüncü bölümde de öncelikle <i>Tractatus</i>’u temel alarak Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarında mantığı nasıl ele aldığını inceleyerek bu konudaki görüşlerinin Mantıkçı Pozitivist akım olarak da bilinen Viyana Çevresi düşünürlerini nasıl etkilediğine değinilmiştir. Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarını bu şekilde inceledikten sonra ikinci dönemde mantığa nasıl yaklaştığını ve bu yaklaşımının dönemin felsefesi üzerindeki etkilerini de dördüncü bölümde ele alınmıştır. Son olarak da Wittgenstein’in bütün çalışmalarının günümüz felsefesi üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu incelenerek bu çalışma tamamlanmıştır.</p>			
Anahtar Sözcükler			
Felsefe	Mantık	Wittgenstein	Mantıksal Düşünce

ABSTRACT			
Yazar	: Sedat ÇOLAK		
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi		
Anabilim Dalı	: Felsefe		
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi		
Sayfa Sayısı	: VIII + 90		
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2007		
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN		
WITTGENSTEIN'S LOGIC UNDERSTANDING AND ITS EFFECTS ON TODAY'S PHILOSOPHY			
<p>Wittgenstein's studies have appeared in Turkey recently and the practices in Turkey mostly focus on his views about language. However this study examines his views about logic rather than his views on language. Of course, this examination is not separate from his views about language since there is a close relationship between his logic studies and his views about language. In this frame of work, this study basically aims to discuss the logic understanding in the Wittgenstein philosophy. By targeting this, in the first part of the study with the main titles, all studies in the logic are discussed covering the time between Aristoteles', accepted as the promoter of the logic, and the 20th. In the second part of the thesis, how the basis of Wittgenstein first logic studies were constituted by mentioning Russell and Frege who had great impacts on the first period of the Wittgenstein studies. In the third part, which is the main part of the study, firstly taking the <i>Tractatus</i> as basis and examining the how Wittgenstein treated logic in the first period of studies, how his thoughts affected the philosophers of Vienna Vicinity who were also known as logician positivist thinkers is discussed. After examining the first period studies of Wittgenstein in this manner, how he approached to logic in his second period and the effects of this approach on that times philosophy is discussed in the fourth part of the thesis. Lastly, by discussing the effects of Wittgenstein's studies on the today's philosophy this study is completed.</p>			
Key Words			
Philosophy	Logic	Wittgenstein	Logical thought

ÖNSÖZ

Çalışmamın bu aşamaya gelmesinde şüphesiz birçok kişinin katkısı oldu. En büyük katkı tez danışmanım Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN'den geldiğinden öncelikle ona teşekkürlerimi sunuyorum. Gerek tez konumun belirlenmesinde, gerek tez hazırlık aşamasında tezimle ilgili önerdiği her türlü kitap, makale ve dergi, gerekse tezimin son aşamalarında sabırla ve özenle tezimi dikkatli bir şekilde okuyup yanırlarımı ve eksiklerimi göstermesi açısından katkıları sonsuzdur. Ayrıca Araş. Gör. Gökhan Yavuz DEMİR'e gerek lisans gerekse yüksek lisans öğrenimim boyunca her konuşmamızda yeni kitaplar önererek ufkumu genişlettiği ve bu çalışmayı hazırlarken bu çalışmayla ilgili çevirilerimde, kendi çalışmalarından kısıp benim çevirilerimi sabırla her kelimesine kadar incelediği için teşekkür ediyorum.

Tezimin her aşamasında yanımda olan, benimle birlikte tezim hakkında düşünen, en az benim kadar tezimin stresini yaşayan ve hayatımızı tezime göre ayarlamama izin veren sevgili eşim Nevin ÇOLAK'a teşekkür ediyorum. Direkt olmasa da dolaylı katkılarından dolayı aileme, bana her koşulda ve her durumda gerek maddi, gerekse manevi şekilde destek oldukları için teşekkür ediyorum.

Elbette bu çalışmanın oluşmasında katkı sağlayanlar bunlarla sınırlı değil, bu çalışmaya doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan birçok kişi sözkonusu. Son olarak da burada sayamadığım, fakat bu çalışmanın oluşmasında katkısı olan çevremdeki diğer dostlarıma da teşekkür ediyorum.

Bursa 2007

Sedat ÇOLAK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES'TEN 20. YÜZYILA KADAR MANTIK ÇALIŞMALARI

A. Aristoteles Öncesi Mantık Çalışmaları	5
B. Aristoteles'in Mantık Anlayışı	8
C. Ortaçağ'da Mantık Çalışmaları	12
D. Modern Mantık	15

İKİNCİ BÖLÜM

RUSSELL VE FREGE'NİN IŞIĞINDA WITTGENSTEİN FELSEFESİNİN TEMELLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

WITTGENSTEİN'İN İLK DÖNEM ÇALIŞMALARINDA MANTIK VE VIYANA ÇEVRESİNE ETKİLERİ

A. Wittgenstein'in Hayatı	31
B. Wittgenstein'in İlk Dönem Felsefesinin Temel Özellikleri	34
C. Wittgenstein'in İlk Dönem Felsefesinde Mantığın Yeri	39
D. Wittgenstein'in İlk Dönem Çalışmalarının Viyana Çevresi Üzerinde Etkileri.....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KULLANIM OLARAK ANLAM TEORİSİ VE WİTTGENSTEİN'İN İKİNCİ
DÖNEM ÇALIŞMALARINDA MANTIĞIN YERİ

- A.** Wittgenstein'in İkinci Dönem Felsefesinin Temel Özellikleri56
- B.** Wittgenstein'in İkinci Dönem Felsefesinde Mantığın Yeri61
- C.** Wittgenstein'in İkinci Dönem Çalışmalarının Etkileri 67

BEŞİNCİ BÖLÜM
WİTTGENSTEİN FELSEFESİNİN WİTTGENSTEİN SONRASINA ETKİLERİ

- A.** İlk Dönem Çalışmalarının Etkileri 70
- B.** İkinci Dönem Çalışmalarının Etkileri..... 77
- SONUÇ 83
- KAYNAKLAR 86
- ÖZGEÇMİŞ 90

KISALTMALAR

Kısaltma

a.g.e.

Bkz.

s.

ss.

vb.

vs.

Bibliyografik Bilgi

Adı Geçen Eser

Bakınız

Sayfa

Sayfadan sayfaya

Ve benzeri

Vesaire

GİRİŞ

1889-1951 yılları arasında yaşamış olan Wittgenstein, 20. yüzyılın en büyük filozoflarından biri olarak görülmektedir. Onu büyük filozof yapan şey, hayatının iki farklı döneminde ortaya koymuş olduğu iki farklı felsefesiyle 20. yüzyılın iki karşıt felsefesine öncülük etmiş olmasıdır. O, ilk dönem çalışması olan *Tractatus*¹ ile Mantıkçı Pozitivistler olarak da anılan Viyana Çevresi düşünürleri için temel oluştururken ikinci dönem çalışmaları ile, özellikle de *Philosophical Investigations*² (*Felsefi Soruşturmalar*) adlı eseri ile, Mantıkçı Pozitivistlerin karşısında yer alan ve dilin önermesel boyutunu değil de kullanım boyutunu ön planda tutan, dili edimlerle anlamlandıran ve Gündelik Dilciler olarak da anılan Oxford düşünürlerine temel oluşturmuştur.

Wittgenstein'in *Tractatus*'ta geliştirmiş olduğu anlam kavramının gelişme ve inceleme doğrultusu, bir önermenin doğruluk koşulları problemi ve anlam-doğruluk ilişkisi olmuştur. İlk döneminde Wittgenstein'a göre dil; ideolojileri, dinleri, bilimleri ve metafiziği içinde barındırır. Bu yüzden metafizik ve irrasyonel unsurları dışarıda tutacak, bütün belirsizliklerden arınmış bir dil inşa etmek gerekir. Bu dil, dünyayı birebir yansıtan bir resimden farksız kusursuz bir dil olmalıdır. Dildeki bir nesne birebir bir cümleye tekabül etmeli, bunlarla ilişki içinde olmalı ve onları karşılamalıdır. Cümle, bize olgu durumunu belirttiği için, bu olgunun özüyle bağlantılı olmalıdır. Cümlenin özünü ortaya koymak demek, bu olguların tasvirini ve dolayısıyla dış dünyanın özünü ortaya koymak demektir. İnsan, dili tarafından sınırlandırılmıştır. *Tractatus*'ta kurulmaya çalışılan dil, ideal bir fizik dilidir ve bu dilin sınırları dışında hiçbir şey yoktur. Dilimizin sınırları aynı zamanda dünyamızın sınırları olduğundan, dilin sınırları aşıldığında dünyada ve dilde karşılığı olmayan şeyler alanına, yani metafizik alanına girilir. Wittgenstein bu dönemde bütün dillerin ortak bir özü olduğu tezinden hareketle gerçekliğin var olan yapısının dil yoluyla ortaya koyulabileceğine inanıyordu. Wittgenstein, *Tractatus*'ta; dilin yapısının gerçekliğin yapısında belirlendiğini varsayar.

¹ WITTGENSTEIN, L.; *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çeviren: Oruç Aruoba, YKY, İstanbul 2002. *Tractatus*, Wittgenstein'in sağlığında yayınlanmış olan tek eseridir. Diğer eserleri, ölümünden sonra öğrencileri veya takipçileri tarafından derlenip yayınlanmıştır.

² WITTGENSTEIN, L.; *Felsefi Soruşturmalar*, Çeviren: Deniz Kant, Küyerel Yayınları, İstanbul 2000

Eğer bütün dillerin özü ortaya çıkarılabilirse gerçekliğin özü de ortaya çıkartılabilir. Dilden bağımsız olarak dışarıda bir tane gerçeklik vardır ve dil bu gerçekliği ortaya çıkarabilmek için gerçekliğe uygun olarak kendi özünü ortaya koymalıdır³.

Wittgenstein ikinci dönem çalışmaları ile de pragmatik yaklaşıma temel oluşturmuştur. Wittgenstein ikinci döneminde “dil oyunu” kavramını ortaya koyar. Bütün diller birçok dil oyununun bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Dil, insanlık tarihinin bugüne kadar keşfettiği en esnek, en açık uçlu ve yaratıcılığa en açık “oyun”dur. Kelimeler anlamlarını kullanımlarından alırlar. Bir kelimenin anlamını bilmek onun kullanımını bilmeyi, kullanımını bilmek ise paylaşılan ortak hayat tarzlarını bilmeyi gerektirir. Dilsel uzlaşım aynı zamanda hayat tarzında bir uzlaşımır. Dilde anlam, içinde olduğu sosyal bağlamdan kaynaklanır. Dilin kullanımı her zaman bir bağlam içinde gerçekleşir. Bağlama dayanarak dili her zaman birebir, açık olarak kullanmayız. Wittgenstein buna usta çırak örneğini verir: Usta elini uzatır, çırak çekici verir. Burada söz konusu olan bir hayat paylaşımıdır. Bir sözcüğün dildeki kullanımı onun anlamıdır. Anlam bağlamdan doğar. Her sözcük kullanıldığı yere göre farklı anlam kazanır. Aynı dilde, aynı kelimeleri, farklı kişilere kullandığımızda bu kelimeler farklı anlamlar alırlar. Anlam kullanımdır (meaning is use)⁴.

Wittgenstein’in ikinci dönem görüşleri J. L. Austin, P. Grice, P. F. Strawson ve J. Searle gibi düşünürleri etkilemiştir. Bu filozoflar; dünya ile dil arasındaki ilişki konusunu tümenden bir kenara atmamakla birlikte, esas anlam ile kullanım ilişkisini ele almış ve dilsel davranışın mahiyetini açıklamaya çalışmışlardır. Söz konusu yaklaşımın temel kavramı “söz edimi” kavramıdır. Söz edimi, konuşan kişinin belli bir an ya da durumda söz ya da sözcelem üretmesi durumu olarak tanımlanabilir.

Kısacası Wittgenstein’in ilk döneminde olguların toplamı olarak dünyayı anlayabilmemiz için gerekli olan şeyin bütün olguları, dolayısıyla da dünyayı birebir resmeden bir mantık dili oluşturmamız gerektiğini düşünürken, ikinci döneminde dünyanın hayat formları vasıtasıyla kurulduğunu, her durumun kendi dil oyunu içinde

³ DEMİR, G. Yavuz; *Türkiye’de Yabancı Dille Üniversite Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s:24-25

⁴ *A.g.e.*, s:27; Wittgenstein’in her iki dönem düşüncelerinin ayrıntıları için Bkz: SOYKAN Ömer Naci, *Felsefe ve Dil*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995, Ayrıca Bkz: Cogito (Özel Sayı); *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, YKY, Güz 2002, Sayı 33

gerçekleştirdiğini ve dolayısıyla da bizim anlamalarımızın bir resim dili sayesinde değil de ortak hayat formlarının paylaşımı sayesinde gerçekleştiğini söyler.

I. ARİSTOTELES'TEN 20. YÜZYILA KADAR MANTIK ÇALIŞMALARI

Doğru ve düzgün düşünmenin formlarını ele alan “mantık” kelimesini etimolojik olarak ele aldığımızda onun, Yunanca’da akıl yetisi olarak da adlandırılan “*logos*”⁵, Arapça ve Osmanlıca’da “*nutk*”, “*kelam*” ve “*akl*”⁶ kelimelerinden geldiğini söyleyebiliriz. Mantık, öncül olarak kabul edilen önerme ya da önermelerimizin gerek iç yapısı gerekse birbirleri arasındaki ilişkilerini inceleyerek bir akılyürütme (çıkartım) oluşturma etkinliğidir. Dolayısıyla mantığın temelini akıl yürütmeler oluşturur. Bu anlamda mantık, önermeler arası ilişkileri temel alarak, doğru ve düzgün düşünme olan geçerli çıkartım formlarını inceleyen bir bilim olarak hayat bulmaktadır.

Mantığı sistematik olarak ele alan ilk düşünür olan Aristoteles mantığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Aristoteles’ten önce de mantık çalışmaları elbette vardı; ancak bu çalışmalar bir sistem içinde gerçekleşen çalışmalar değildi. Dolayısıyla, Aristoteles’ten önceki düşünürlerin çalışmalarında, sistematik olarak varolmasa da doğru, düzgün ve geçerli akılyürütme formlarının kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla mantığın günümüze kadar olan gelişimini dört dönemde ele almak mümkündür:

1. Aristoteles öncesi mantık
2. Aristoteles mantığı
3. Ortaçağ’da mantık
4. Modern mantık

Çalışmamızın bu bölümünde, mantığı tarihsel serüveni içinde ele alırken, bu dört dönem temel alınarak hareket edilecektir.

⁵ Logos kelimesi ayrıca iç düşüncenin ifade edildiği söz, bizzat iç düşüncenin veya aklın kendisi olarak da anlaşılabilir. Daha fazla ayrıntı için Bkz. PETERS, Francis E.; *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı HÜNLER, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 208

⁶ *A.g.e.*, s. 209

A. Aristoteles Öncesi Mantık Çalışmaları

İnsanoğlu, aklını kullanmaya başladığı ilk andan itibaren kendi içinde tutarlı, ilkeli ve doğru düşünmenin yollarını araştırmıştır. Dolayısıyla; mantığın, insanoğlunun aklını kullanmaya başladığı ilk andan itibaren var olduğunu söyleyebiliriz.

Eski Çinlilerde ve Hintlilerde yapılan basit hesaplamaları ilk mantık çalışmaları olarak ele alabilmekle birlikte bizim bu bölümde ele alacağımız mantık çalışmalarının ilk ayağını Antik Yunan düşüncesi oluşturmaktadır. Antik Yunan düşüncesini temel olarak ele almamızın başlıca sebebi, düşünmenin, bu toplumlarda ellerindeki ve ayaklarındaki prangalardan kurtulup özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır. Yani aklın, sınırlayıcılarından uzak, özgür, sorgulayıcı olduğu ve diyalektik düşüncenin ilk ortaya çıktığı toplumun düşünürleri olan Antik Yunan düşünürlerinin görüşleri ilk ele alacağımız mantık çalışmaları olacaktır.

Felsefenin ilk yıllarına baktığımızda, ilk filozofların doğanın düzenliliği ve birliği konularını ele aldıklarını; dolayısıyla da doğanın bir mantık temelinde hareket ettiğine inandıklarını görüyoruz. Doğa filozofları olarak anılan bu filozoflar, görünüşlerin gerisinde keyfi ve gelişigüzel bir yapının değil de düzenli ve kendi içinde tutarlı bir yapının varolduğuna inanmışlar ve doğanın kendi içinde kapalı bir sistem meydana getirdiğini savunarak, doğaya ilişkin açıklamaların yine doğanın kendi içinden çıkartılabileceğini ileri sürmüşlerdir⁷. İlk filozof ve ilk astronom olarak kabul edilen Thales'in çalışmalarını, doğanın düzenine dair ilk çalışmalar olarak da görebiliriz. O, doğanın düzenli işleyişini temel alarak yaptığı araştırmalarında gök cisimlerinin düzenli hareketlerini izleyerek güneş tutulmalarının zamanını tespit edebilmiştir. Fakat ilk doğa filozoflarında ortaya çıkan temel özellik olarak, bu filozofların doğru ve düzgün düşünebilen varlık olarak insanın düşünme yapısını değil, doğru ve düzgün bir işleyiş sergileyen evrenin varlık yapısını araştırdıklarını görmekteyiz.

Aklın işleyişini temel alan ilk mantıksal problemlerin milattan 500 yıl kadar önce değişim probleminin tartışıldığı sırada gerçekleştiğini görmekteyiz. Evrendeki her şeyin her an bir değişim süreci içinde olduğunu savunan Herakleitos'a karşılık olarak Elea okulundan Parmenides ve onun öğrencileri, değişimin, hareketin ve mekânın

⁷ CEVİZCİ, Ahmet; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 2000, s:5

olmadığını ortaya koyan düşünceleriyle duyularımız ile aklımız arasında bir uyumsuzluğun olduğunu savunarak akıl bilgisi ile duyu bilgisini birbirinden ayırmışlardır.

Elea okulundan Zenon, bu tartışma sürecinde, akıl bilgisine ve kavramsal düşünceye dayanarak aklın ilkelerini kaba bir biçimde ortaya koymuştur⁸. Burada ortaya koyduğu düşüncelerinde Zenon, duyularımızla gördüğümüz ve gerçekliğinden şüphe etmediğimiz bir şeyin akıl yoluyla muhakeme edilmesi sonucunda olanaksız bir durum oluşturduğunu savunarak “Zenon Paradoksları” olarak bilinen akıl yürütmeleri ile, aslında hareketin olmadığı ve akıl ve duyuların bu konuda çeliştiğini ortaya koymuştur. Zenon’un paradoksları günümüze ulaşan ilk mantıksal çalışmalar olması bakımından önemlidir. Zenon’un, her biri birer mantıksal akılyürütme olarak tanımlanabilecek paradokslarını kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

- Mekan Paradoksu: Mekan ve uzay diye bir boşluğun olmadığını savunan Zenon’a göre mekan var olsa bile bu mekanın başka bir mekan içinde varolması gerekecek ve içinde bulunduğu mekanın da başka bir mekanın içinde bulunması gerekecek. Bu içiçe geçen mekanlar sonsuza kadar devam edecektir ki bu da Zenon’a göre saçmadır. Bu yüzden Zenon’a göre, şeylerin belli bir mekan içinde olduğunu söylemek saçmalamaktan başka bir şey değildir.
- Stadyum Paradoksu: Hareketin imkansız olduğunu ortaya koyan bu paradoksa göre, bir stadyumun çevresini koşmak isteyen bir yarışmacı, sonsuz sayıda noktadan geçmelidir ve bu noktaları sonlu bir zaman diliminde kat etmelidir. Oysa ki sonlu bir zaman diliminde sonsuz bir mesafeyi koşmak imkansızdır. Bu yüzden Zenon’a göre, yarışmacının stadın etrafını koşması mantıksal olarak mümkün değildir.
- Aşil Paradoksu: Stadyum paradoksuna benzeyen bu paradoksa göre zamanın en iyi koşucusu olan Aşil, bir kaplumbağa ile yarışsa ve kaplumbağaya önde başlama fırsatı verse, o kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemez. Çünkü Aşil bu yarışmada kaplumbağanın başladığı noktaya gidene kadar kaplumbağa bir miktar daha ilerlemiş olacaktır ve bu süreç ne kadar uzasa da Aşil kaplumbağayı

⁸ ÇÜÇEN, A. Kadir, *Klasik Mantık*, Asa Yayınları, Bursa 2004, s:42

geçemeyecektir. Çünkü bunu yapabilmesi için önündeki sonsuz mesafeyi sonlu bir zaman diliminde geçmesi gerekecektir ki bu da mantıksal olarak imkansızdır.

- **Ok Paradoksu:** Stadyum ve Aşıl paradokslarında olduğu gibi, hareketin imkansız olduğunu ortaya koymayı hedefleyen ok paradoksuna göre; yaydan çıkan bir okun, gideceği yere ulaşabilmesi için arada bulunan her bir noktada durması gerekmektedir. Her bir noktada durmak hareketsiz olmak anlamına geldiği için hareket eden ok hareketsiz olmak durumundadır ve bu da apaçık bir çelişkidir başka bir şey değildir.

Zenon, duyular ve akıl arasındaki paradoksal durumları ortaya koymak için öne sürdüğü bu akıl yürütmeleriyle tarihte ilk kez mantıksal kanıtlamayı ispat yöntemi olarak kullanmıştır⁹.

Sofistlerle birlikte doğru bilginin mümkün olup olmadığı sorusu tekrar irdelenmeye başlandı. Mutlak doğrunun olmadığını ve doğrunun ölçütünün insan olduğunu savunan sofistler, göreliliği ve bireyselliği bilgi kuramlarının temeline yerleştirmişlerdir. Onlara göre, bilgi insandan insana değişmektedir; çünkü her insanın farklı duyuları vardır ve farklı görüşlerin bilgisini elde etmektedir. O halde tek ve değişmez bilginin varlığından söz edemeyiz¹⁰. Sofistler, bu görüşlerini akıl yürütmeler vasıtasıyla savundular. Yani, görüşlerini haklı çıkarmak ve diğer insanları ikna etmek için mantık kanıtlamaları ve dil oyunlarına başvurdular. Tartışmalarında retorik kullanarak kavramların farklı anlamlarını ve çelişik akıl yürütmeleri ortaya koyarak hem dil hem de mantık oyunları yapmışlardır. Dolayısıyla kendi amaçlarını gerçekleştirirken mantığa da katkı yapmışlardır¹¹.

Dil ve mantığı kullanarak sofistlerin karşısında yer alan önemli bir düşünür de Sokrates'tir. Sokrates, sofistlerden farklı olarak mutlak ve değişmez bilginin mümkün olduğunu ve bu bilgiyi ortaya çıkarmak için insanın zihninde gizli kalmış verileri gün ışığına çıkarmamız gerektiğini söyler. Ona göre gerçek bilgi insan zihninde yer almaktadır ve doğru akıl yürütmeler kullanılırsa insan mutlak bilgiye ulaşabilir.

⁹ ÇÜÇEN, A. Kadir; *Mantık*, Asa Yayınları, Bursa 1999, s:27

¹⁰ ÇÜÇEN, A. Kadir; *Bilgi Felsefesi*, Asa Yayınları, Bursa 2001, s:102

¹¹ ÇÜÇEN, A. Kadir; *Klasik Mantık*, s: 44

Sokrates, mutlak bilgiye ulaşmak için iki aşamalı bir yöntem kullanmaktaydı. İlk aşaması çürütme, ikinci aşaması doğurtma olan bu yönteme göre Sokrates, bir konuda bilgisi olduğunu söyleyen bir kişiye kendisinin hiçbir şey bilmediğini ve konuyu öğrenmek istediğini söyleyerek birtakım sorular sorar. Farklı akıl yürütmeler kullanarak ve zaman zaman karşısındakini alaya alarak devam eden ilk aşamanın sonunda karşısındaki kişinin bilgi iddialarını çürüterek o kişiyi bilgi sahibi olmadığına ikna eder. Buradan ikinci aşamaya geçen Sokrates, çeşitli akıl yürütmeler kullanarak karşısındaki kişinin zihninde gizli kalmış konuları açığa çıkarır. İnsan zihnindeki bilgilerin açığa çıkmasını bir doğuma benzeten Sokrates, bu durumu da doğurtma yöntemi olarak ele alır. Daha sonra Aristoteles'in bir tümevarım yöntemi olarak adlandırdığı bu yöntemle elde edilen bilgi gerçek bilgi olarak görülür¹², çünkü buradan ortaya çıkan bilgi duyuların aldatıcı bilgisi değil, insanın aklını kullanarak ortaya çıkardığı bir bilgidir ve insan aklı hiçbir zaman aldatıcı bilgi vermez; insan aklı gerçek bilginin evidir.

Aristoteles'in hocası olan Platon da gerçek bilginin ideaların bilgisi olduğunu savunur. Platon'a göre insan; iyinin, doğrunun ve güzelin bilgisine ancak ideanın bilgisine sahip olmakla ulaşabilir. Bu anlamda bir tündengelimsel akılyürütme yöntemini kullanan Platon, herkes için geçerli olan ideaların bilgine ulaşmayı amaçlamıştır.

B. Aristoteles'in Mantık Anlayışı

Birçok bilimin kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles'in mantığa ilişkin görüşlerine değinmeden önce onun bilimlere nasıl baktığına bir göz atmak faydalı olacaktır. O, bilimleri; bilgiye bizzat kendisi için yönelen, yani salt bilmek amacıyla bilgiye yönelen *teorik bilimler*; bilgiyi eylem için bir kılavuz olarak gören, yani uygulamaya dönük bilgiye ulaşmayı amaçlayan *pratik bilimler* ve yararlı veya güzel olan bir şey yaratırken kullanılan bilgiye yönelen *üretici bilimler* olmak üzere üç grupta ele alır. Teorik bilimler de kendi içlerinde teoloji (metafizik), fizik ve matematik olmak üzere üçe ayrılırlar. Fizik, kendilerinde bir hareket ve dinginlik kaynağına sahip olan doğal cisimleri; matematik, tözleri niteleyen şeyler olarak yalnızca sıfat cinsinden bir

¹² CEVİZCİ, A.; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, ss: 94-99

varoluşa sahip olan sayıları ve mekansal şeyleri; teoloji (metafizik) ise, maddeyle en küçük bir ilişkisi olmadan varolan tözleri konu alır¹³.

Aristoteles'e göre mantık bu bilim sınıflamasının dışında yer alır. Ona göre mantık bir bilim değil, ancak bütün bilimsel etkinliklerin temelinde olması gereken vazgeçilmez bir araçtır. Mantık; sözcüklerin değil, sözcüklerin işaret ettiği düşüncelerin incelenmesidir. Mantık, doğal tarihleri bakımından değil, doğruya ulaşmadaki başarı ve başarısızlıkları bakımından düşüncelerin; şeylerin doğasını meydana getiren değil, kavrayan düşüncelerin incelenmesidir¹⁴.

Aristoteles, mantığın bir araç olduğunu söyleyen ilk filozoftur. O, mantık sözcüğünü hiç kullanmamış, bunun yerine "araç" anlamına gelen *Organon*¹⁵ sözcüğünü kullanmıştır. Mantığı, bilgiye ulaşmak için bilimlerin kullanacağı bir araç olarak gören Aristoteles *Organon* adlı eserinde, yargı formları, önerme türleri, tasım çeşitleri ve tasım kuralları gibi konuları ele almıştır. Ona göre mantığın en önemli işlevi, bazı öncüllerin kabul edilmesi durumunda, hangi sonuçların bu yargılardan zorunlu olarak çıkacağını göstermektir. Tasım kurallarını öğrenen bir araştırmacı doğru bilgiye ulaşma konusunda yanlış düşmekten kurtulur.

Aristoteles, tasım türlerine bir giriş yapmak için, doğal dilin sentaktik ve semantik yapısını incelemiştir. Doğal dilin yapısı üzerine bir inceleme olan *Kategoriler*'de Aristoteles, doğal dilin sınırları içinde bazı ayrımlarda bulunur; "eşadlılar", "eşanamlılar" vs. ayrımları doğal dilin semantik yapısına ilişkin bir çözümlerdir. *Organon*'un ilk kitabının buradan başlaması da oldukça önemlidir; zira Aristoteles'e göre, önerme yapılarının incelenmesinden önce, bu önermelerin kurulacağı dilin semantik yapısı çözümlenmelidir. Bu kitapta Aristoteles, on kategoriden bahseder: öz, nicelik, nitelik, görelilik, uzam, zaman, durum, iyelik, etkinlik ve edilginlik. Bu

¹³ CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s:137.

¹⁴ ROSS, David; *Aristoteles*, Çeviren: Ahmet Turan ARSLAN – İhsan Oktay ANAR – Özcan Yalçın KAVASOĞLU – Zerrin KURTOĞLU, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, s:37

¹⁵ Aristoteles'in mantık çalışmaları Antik yorumcular tarafından altı kitapta gruplandırılmıştır: *Kategoriler, Yorum Üzerine, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler ve Sofistik Kanıtların Çürütülmesi Üzerine*. Aristoteles'in mantık üzerine yaptığı çalışmalara ilişkin bu altı kitabı hepsine birden *Organon* adı verilmektedir. İlk ontolojik kategori teorisini, formel mantığın ilk gelişimini, (formel ve informel) usulama teorisi üzerine bilinen ilk ciddi bilimsel sorgulamayı, modal mantığın ve daha önceki kimi bilimlerin metodolojisine ilişkin temelleri sunması bakımından *Organon* önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.

kategorilerin, önermelerle ve bilgiyle ilişkisi ise, bir önermede bu kategorilerden en az birinin, belli bir bağlantıyla bir nesne üzerine yüklenmesi biçiminde dile getirilebilir. Bu bağlamda, bu kategorilerden her biri, bir yüklemdir ve eğer “telgraf kelimeleri biçiminde” değil de belli bağlantılar kurarak konuşuyorsak, bu kategorilerden en az birisiyle iş yapmaktayız demektir.

Aristoteles’in mantık anlayışının temelinde aklın üç ilkesi vardır: özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin olanaksızlığı. $A \rightarrow A$ şeklinde formüle edilen özdeşlik ilkesine göre bir şey ne ise odur. Düşüncenin en temel ilkesi olarak kabul edilebilen özdeşlik ilkesine göre bir önermenin doğruluğunun yegane belirleyicisi o önermenin kendisidir. Bu anlamıyla özdeşlik ilkesi, her varolan veya düşünülen şeyin, en azından bir bakımdan diğer bir şeyden farklı olduğunu ve kendisiyle aynı olduğunu ortaya koyan mantıksal ilke olarak kabul edilebilir¹⁶. Bu ilkeye göre bir terime akıl yürütmede verilen anlam ne ise o terim akilyürütme boyunca hep aynı anlamı taşımalıdır. $\sim(A \wedge \sim A)$ şeklinde formüle edilen çelişmezlik ilkesine göre bir önerme aynı anda ve aynı koşullar altında hem kendisi hem de kendisinden başka bir şey olamaz. Son olarak $A \vee \sim A$ olarak formüle edilen üçüncü halin olanaksızlığı ilkesine göre bir önerme ya doğrudur ya da yanlıştır; bu iki değer dışında bir değer alması imkansızdır. Aristoteles’e göre bütünsel kaplamında ele alınan tümel ve tekil önermelerden çelişiklerinin birinin doğru diğerinin yanlış olması bir zorunluluktur. Oysa ki bütünsel kaplamında ele alınmayan tümeller için böyle bir genellemeye gitmek olanaksızdır¹⁷. Yani “bütün insanlar beyaz tenlidir” dediğimizde bu önerme ya da bunun çelişiği olan “bütün insanlar beyaz tenli değildir” önermesi zorunlu olarak doğru çıkacaktır. Aynı şekilde “Sokrates beyaz tenlidir” tekil önermesi ve bu önermenin çelişiği olan “Sokrates beyaz tenli değildir” önermelerinden biri mutlak olarak doğru, diğeri ise mutlak olarak yanlış olmak zorundadır. Oysa ki bütünsel kaplamında ele alınmayan “insan beyaz tenlidir” önermesi ile onun çelişiği olan “insan beyaz tenli değildir” önermelerinden birinin doğru diğerinin yanlış olması zorunlu değildir. Çünkü beyaz tenli insanların ve beyaz tenli olmayan insanların varlığı bu iki önermeyi de doğru kılmaktadır.

¹⁶ ÇÜÇEN, A. Kadir; *Mantık*, s:22

¹⁷ ARİSTOTELES, *Yorum Üzerine*, Çeviren: Saffet BABÜR, İmge Kitabevi, Ankara 2002, ss: 16-17

Mantığın bir bölümü nasıl ki sözcüklerin ve önermelerin incelenmesinden oluşuyorsa bir diğer bölümü de doğru ve yanlış akıl yürütmelerin analiz edilmesinden meydana gelir. O, *Birinci Analitikler*'de tümdengelimi ele alıp inceler: “p” ve “q” öncül önermeleri doğru olarak kabul edildiğinde, her ikisinden de farklı olan “r” sonucu zorunlu olarak ortaya çıkar. Çünkü “p” ve “q” başlangıçta doğru olarak kabul edilmiştir. Aristoteles tümdengelimde ilk iki önerme doğru olarak kabul edildiğinde varılan sonucun da zorunlu olarak doğru çıkması gerektiği konusunda ısrarcıdır. Bu, Aristoteles'in mantığa kazandırdığı en önemli teorilerden biri olan kıyas teorisini ortaya koymaktadır. Aristoteles, ayrı bir bilim olarak kurduğu mantığında, bilimsel kanıtlama ve çıkarım konusu üzerinde durup, bu kanıtlama ve çıkarımların tutarlılığını ve doğruluğunu araştırır. Bu bağlamda onda, bilimsel kanıtlamanın bir kıyas (tasım) şeklini aldığını özellikle belirtebiliriz. Kıyas, Aristoteles'e göre, belirli önkabullerden (öncüller) yeni bir şeyin (sonuç) zorunlu olarak çıktığı söylem olarak tanımlanır. Bilimsel kanıtlamayı meydana getiren bir kıyasın doğru olabilmesi için, sonucun öncüllerden zorunlu olarak çıkması gerekmektedir¹⁸. Aristoteles mantığının en önemli buluşu olarak kabul edilebilecek olan ve bir kanıtlama yöntemi olarak kabul edilen kıyas, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan bir çıkarımdır. Bu çıkarımda öncüller sonuca ulaşmamızı sağlamalıdır. Öncüller doğru ise sonuç da mutlaka doğru olmak zorundadır. Bir örnek verecek olursak:

Bütün insanlar ölümlüdür. (İlk terim “Bütün B’ler C’dir” biçimindedir)

Sokrates bir insandır (İkinci terim (bütün) “A, B’dir” biçimindedir)

O halde, Sokrates ölümlüdür (Sonuç “Bütün A’lar C’dir” biçimindedir)

Görüldüğü gibi Aristoteles, tümdengelimi ön plana çıkarmıştır. Çünkü ona göre bilgi, kesin, doğru ve zorunlu olmalıdır. Bu türden bilgilere ulaşmayı sağlayacak akilyürütme biçimi tümdengelimidir. Çünkü tümel önermenin doğru olması durumunda, tümdengelikle elde edilen bilgiler kesinlik ve zorunluluk taşırlar. Zaten tümdengelimi, doğru tümel öncüllerden zorunlu olarak doğru tümel veya tikel sonuç çıkartma işlemine denir. Tümdengelimli akıl yürütmeler genelden genele ya da genelden özele doğru giden bir düşünce biçimidir. Tümdengelimli akıl yürütmeler zorunlu olarak geçerli

¹⁸ CEVİZCİ, A.; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, ss: 169-170

çıkarımlardır. Mantıktaki tüm geçerli çıkarımlar, tümdengelimli akıl yürütmeleridir. Tümdengelimli çıkarımlar geçerli ise sonuçları da yanlış olamaz. Buna karşılık tümevarımla elde edilen bilgiler ise kesinlik ve zorunluluk değil, olası doğruluğu içerirler.¹⁹

Daha sonra Stoalılar tarafından metafizik ve dil çalışmalarında geliştirilmiş olan Aristoteles mantığı, Klasik mantık adıyla da anılmaktadır ve modern döneme kadar geçerli bir bilimsel yöntem olarak kabul edilmiştir. Özellikle Ortaçağ'daki mantığa dair gerek Batı, gerek İslam toplumlarında gerçekleşen çalışmalar Aristoteles mantığı temelinde yükselmişlerdir

C. Ortaçağ'da Mantık Çalışmaları

Yaklaşık olarak 1000 yıllık bir süreyi içine alan Ortaçağ'ı ele aldığımızda, bu dönemin en temel karakteristiği olarak; insanların, gerek eylemlerinde, gerekse düşüncelerinde, mensubu buldukları dinin etkisi altında kaldıklarını ve bu dinin dışında, özgür bir eyleme alanına sahip olmadıklarını görmekteyiz. Dinin etkisini her alanda hissettirdiği bu dönemde felsefe de dinin etkisi altına sokulmuş ve ona, dinin öğretilerini açıklama ve Tanrı'nın varlığını ispat etme görevi verilmiştir. Bu koşullar altında güdümlü bir düşünce etkinliği haline getirilen felsefe, kimi küçük kıpırdanmalar dışında hiçbir gelişme gösterememiş ve hatta gerilemiştir. Bu dönemde ortaya konulan mantık çalışmaları da bazı ufak tefek değişikliklere rağmen Aristoteles'in oluşturduğu sistemden daha ileri gidememiştir.

Antikçağ'da, düşünme yapısının gelişiminin yanında, ortaya konulacak geçerli çıkarımlar vasıtasıyla, sağlam temellere dayanan bilgilere ulaşmayı amaçlayan mantıksal argümanlar, Ortaçağ'da yön değiştirerek, bilginin ve düşünmenin geliştirilmesi doğrultusunda değil de, daha çok, Tanrı'nın varlığının kanıtlanması doğrultusunda geliştirilmiştir. Bu akıl yürütmeler, Ortaçağ'ın başlarında basit bir şekilde kurulurken, dönemin sonlarına doğru daha karmaşık ve kompleks kanıtlar ortaya koyulmuştur. Açacak olursak; M.S. 4. yüzyılda yaşamış olan Aziz Augustinus, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken her şeyin bir nedeni olduğu düşüncesinden hareketle

¹⁹ TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; "Francis Bacon'ın Bilim Anlayışı", *Felsefe Dünyası*, Sayı 30, 1999, s. 57

nedenlerin nedeni olan ilk neden olarak Tanrı'nın varlığını kabul etmemiz gerektiğini söyler.²⁰

M.S. 11. yüzyılda yaşamış olan Aziz Anselmus ise daha karmaşık akıl yürütmeler ortaya koyarak Tanrı'yı kanıtlama yoluna gitmiştir. Anselmus'un, biri deneyime, diğeri ise akla dayanan iki kanıtı vardır. Deneyime dayanan ve "iyilikten hareket eden delili olarak da bilinen ilk delil dört adımda Tanrı'yı kanıtlar:

1. İyilik ve kötülük daha az ve daha çok olarak derecelendirilebilen niteliklerdir.
2. Böyle bir derecelendirme yapılabildiğine göre iyinin tanımı bilinmektedir
3. İyinin tanımlanmasını sağlayan bir varlık, bütün iyilerin nedeni olmak durumundadır, çünkü bu neden olmasaydı hiçbir iyinin varlığından söz edilemezdi
4. Kendisinden pay alınan bu varlık; diğer unsurların iyiliklerinin derecelendirilmesini sağlayan bir ölçüt, standart olarak kabul edilen mutlak iyi olarak Tanrı'dır.²¹

Akla dayalı olan ikinci kanıt, Tanrı fikrinin, en azından zihinde var olan bir kavram olarak yer almasından hareketle, zihnin dışında da varlığını ortaya koyan bir kanıttır. Anselmus, bu kanıtı mantıksal bir sıra ve düzen içinde altı adımda ele alır:

1. "Tanrı" dediğimizde anlatmak istediğimiz şey, kendisinden daha büyük ya da daha yetkini düşünölemeyen varlıktır.
2. Böyle bir varlığın gerçekte varolmadığını varsayalım. Bununla birlikte;
3. Böyle bir varlığın varolduğı düşünölebilir. Buna göre;
4. Kendisinden daha yetkini tasarlanamayan varlık, gerçekten varolursa, salt zihinde kavram olarak varolan kendisinden daha yetkini tasarlanamayan varlıktan; yani, salt düşüncede varolan en yetkin varlığa kıyasla daha yetkin olur. Üçüncü ve dördüncü öncüllerden hareketle;

²⁰ Bu kanıt felsefe tarihinde "İlk Neden Kanıtı" olarak geçer. Ayrıntılı bilgi için Bakınız: CEVİZCİ, Ahmet; *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 1999, s:47

²¹ *A.g.e.*, ss:191-192

5. Kendisinden daha yetkini tasarlanamayan Varlıktan daha yetkin bir varlığı tasarlamak kesinlikle mümkündür. 5 numaralı önermenin bu şekilde çelişik olmasıyla argüman Aziz Anselmus'un istediği sonuca ulaşır:
6. Kendisinden daha yetkini tasarlanamayan varlık, yani Tanrı, gerçekten de varolur.²²

Aquinalı Thomas da yukarıdaki kanıtların doğruluğunu savunmanın yanında bunlara ilave olarak “Düzen ve Amaç” kanıtını ortaya koyar. Bu kanita göre evren bir düzen içindedir ve bir amaca doğru ilerlemektedir. Ona göre bu ilerlemeyi ve düzeni sağlayan varlık, düzen verici olan Tanrı'dan başkası olamaz.

Ortaçağ felsefesinin en önemli düşünürlerinden biri olan ve 14. yüzyılda yaşamış olan Ockhamlı William, yukarıda ele alınan bütün kanıtların mantıksal olarak geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Deneyciliğe, akılcılıktan daha fazla önem veren William'a göre Tanrı'nın varlığı; düşünceler alanından varlık alanına geçmek mümkün olmadığı için ontolojik yönden; ilk nedenin Tanrı olduğuna dair mantıksal verimiz olmadığı için kozmolojik yönden ve düzenin kaynağının Tanrı olduğunu mantıksal olarak ispatlayamadığımız için de teleolojik yönden kanıtlanamaz. Ona göre bütün bu akıl yürütmeler, bir ön kabule dayandıkları için geçersiz birer çıkarım olmaktan daha ileri gidememektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz tartışmaları göz önünde bulundurduğumuzda, Ortaçağ Batı düşüncesinde mantıksal düşünce ile ilgili çalışmalarının Tanrının varlığını ve yetkinliğini kanıtlama çalışmaları için bir araç olarak kullanılmaktan öteye gidemediğini söyleyebiliriz. Gerek felsefenin gerekse de mantıksal düşüncenin prangalarından kurtulup özgürlüğüne kavuşması Rönesans hareketleri sayesinde gerçekleşmiştir. Rönesans hareketleri, Aristoteles temelli Klasik Mantık anlayışının kökten değişime uğraması ve yeni bir mantık anlayışının geliştirilmesinin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Ortaçağ'dan Modern döneme geçişle birlikte mantık alanındaki çalışmalar da farklı bir yöne ilerlemiştir.

²² *A.g.e.*, ss:194-195

D. Modern Mantık

Rönesans'a kadar geçerli olan ve bilgiye ulaşmak için Aristoteles mantığını temel alarak hareket eden Klasik Mantık, ilk olarak Descartes, Bacon ve Leibniz'in çalışmalarıyla 17. yüzyılda farklı bir yönde hareket etmeye başlamıştır. Descartes, Aristoteles mantığının temelini oluşturan kıyasların, aslında yeni bir şey vermediğini, öncüllerde saklı olanın sonuçta tekrarlandığını söyleyerek Aristoteles mantığını eleştirmiştir. Aristoteles mantığının yetersizliğini ortaya koyan bu eleştiri ile birlikte Aristoteles mantığı bilimsel yöntem olmaktan çıkarılmış, onun yerine Bacon'un öne sürdüğü; deney ve gözleme dayalı tümevarım metodu bilimsel yöntem olarak yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bacon, Aristoteles'in ileri sürmüş olduğu ve "sağlam bilginin" kaynağının tümdengelim olduğunu savlayan görüşü benimsemez ve bilginin elde edilmesinde dayanılacak tek aracın tümevarım olduğunu ileri sürer. Leibniz ise, mantık doğrularını akılsal doğrular olarak kabul ederek onları içerikten soyutlamıştır. Böylece, analitik doğrular olarak nitelik kazanan mantık, formel ve biçimsel düşünce yöntemi haline gelmiştir²³. Leibniz ayrıca aklın ilkeleri olarak kabul edilen özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü haklin olanaksızlığı ilkelerine ilave olarak, olgusal bir ilke olarak yeter-sebep ilkesinin de geçerli bir ilke olduğu savunmaktadır. Bu ilkeye göre evrende var olan her şeyin bir nedeni vardır. Yeterli nedeni olmadıkça hiçbir olgu var olamaz ve hiçbir yargı doğru olamaz²⁴.

Daha sonra 1847 yılında August De Morgan'ın *Formel Mantık* ve George Boole'un *Mantığın Matematiksel Analizi* kitaplarının yayınlanmasıyla mantığın önermeleri, matematiksel işlemler gibi sembolleştirilmiş ve Klasik Mantık yerini yavaş yavaş sembolik mantığa bırakmaya başlamıştır.

Mantık alanında yapılan bu çalışmalar, sembolik mantığın asıl kurucuları olarak kabul edilen ve 20. yüzyılda ortaya koyulan felsefe ve mantık çalışmalarının en önemli düşünürlerinden sayılan Gotlob Frege (1848-1925) ve Bertrand Russell'in (1872-1970) çalışmaları için de temel oluşturmuştur. Wittgenstein'in özellikle ilk dönem çalışmalarının gelişiminde en önemli figürler olarak kabul edilen Frege ve Russell'in

²³ ÇÜÇEN, A. Kadir; *Mantık*, s:35

²⁴ *A.g.e.*, s:24

mantık üzerine çalıřmaları ve bu dūřunūrlerin Wittgenstein ūzerindeki etkilerini çalıřmamızın ikinci bōlūmde ayrıntılı bir ūekilde ele alacađız.

II. RUSSELL VE FREGE’NİN IŞIĞINDA WITTGENSTEIN FELSEFESİNİN TEMELLERİ

“...ele aldığımız Aristoteles öğretileri, önemsiz biçimsel tasım kuramı dışında bütünüyle yanlıştır. Günümüzde, mantık öğrenmek isteyen herhangi bir kişi, Aristoteles’i ve onun ardıklarını okursa boşuna zaman yitirir. Onun büyük bir yeteneğin belirtisi olan mantıksal yazıları zekasal özgünlüğün işlevli olduğu bir çağda ortaya çıkmış olsaydı, insanlığa yararlı olurdu. Üzüntüyle söyleyelim, Grek düşüncesinin yaratıcı çağının tam sonunda ortaya çıkmış ve böylece tam bir otoriteye sahip sayılmıştır onlar. Mantıksal özgünlüğün canlandığı çağda, 2000 yılın egemenliği, Aristoteles’in tahtından indirilmesini çok güçleştirmişti. Modern zamanlarda pratik olarak, bilimin ya da felsefenin her ileri adımı, Aristoteles ardıklarının karşı duruşlarından kurtulmakla atlatılmıştır.”²⁵

Ortaçağ boyunca gücünü ve etkisini koruyan Aristoteles mantığı, modern döneme geçişle birlikte sorgulanmaya başlanmıştı fakat klasik mantık asıl çöküşünü öncelikle Frege ve Russell’in, daha sonraları da diğer analitik felsefe filozoflarının çalışmalarıyla yaşamıştır. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Frege ile Russell’in felsefi görüşlerini ve mantık anlayışlarını ele alırken aynı zamanda bu iki önemli düşünürün Wittgenstein’in felsefi görüşlerinin şekillenmesinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduklarını da göstermeye çalışacağız. Konu Wittgenstein olduğunda gerek Frege’nin gerekse Russell’in en önemli figürler oldukları gözardı edilemeyecek bir gerçektir. Frege, 63 yaşındayken, o sırada 22 yaşında olan Wittgenstein’a İngiltere’ye dönmesini ve Cambridge’de Russell ile çalışmasını önermişti. Wittgenstein bu tavsiyeye uyarak, bir gün Russell’in bürosuna geldi ve böylece aralarında ikisi açısından da belirleyici bir işbirliği dönemi başladı. Wittgenstein’in önceden felsefe eğitimi

²⁵ Russell, Aristoteles mantığının biçimsel eksikliklerinin yanında tasımlamaya ve tündengelim aşırı önem vermesinin, bu mantığın en önemli eksiklikleri olduğunu ve günümüzde artık bu tarz bir mantık anlayışının felsefi sorunları çözmenin çok uzağında olduğunu inanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Russell Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi I. Cilt*, Çeviren: Muammer Sencer, Say Yayıncılık, İstanbul 2002, ss: 337- 344; Orijinal metni için Ayrıca Bakınız: Russell B., *The Basic Writings of Bertrand Russell*, Ed: Robert E. Egner, Lester E. Denonn, Routledge, London 1992, ss: 275-281

görmemiş olmasına rağmen Russell, onu bir öğrenciden çok bir ortak olarak görmüş, Wittgenstein'in, kendisinin bıraktığı yerden felsefe çalışmalarını sürdüreceği umudunu dile getirmişti. Russell'in cömert desteği olmadan, Wittgenstein felsefeyi sürdürmek için yeterli güvene sahip olamayabilir, *Tractatus* hiçbir zaman basılamayabilir ve Wittgenstein 1930'lu yıllardaki kariyerini asla devam ettirmeyebilirdi. Öyle ki; görüşlerinin ilk düşüncelerinden uzaklaştığı ikinci dönem yapıtlarında bile Frege ile Russell'in, düşünüş biçimi üzerindeki etkisini izlemek mümkündür.²⁶

Modern mantığın asıl kurucusu olarak görülen Frege, 1848 yılında Almanya'da doğmuş ve bütün çalışma hayatını 21 yaşında öğrenime başladığı Jena Üniversitesinin Matematik bölümünde geçirmiştir. 1879 yılında doçent ve 1896 yılında profesör unvanı alan Frege 1925'de Bad Kleinen'de ölmüştür. Adı ölümüne kadar filozoflar arasında pek bilinmeyen Frege'nin temel eseri "kavramları işaret sisteminde ifade etme" anlamına gelen *Begriffsschrift* adını taşımaktaydı. Onun ikinci büyük eseri ise İngilizce'ye *The Foundations of Arithmetic (Aritmetiğin Temelleri)*²⁷ olarak çevrilen eseridir. Frege bu eserlerinden sonra da İngilizce'ye *The Basic Laws of Arithmetic (Aritmetiğin Temel Yasaları)* olarak çevrilen eseri gibi önemli ve özgün eserler vermeye devam etmiştir. Frege'nin eserleri, bütün verimliliğine rağmen anlam derinliği ve güç anlaşılabilirliği nedeniyle 1903 yılında Russell bu eserlere dikkat çekinceye dek genelde pek tanınmadan kalmıştır.²⁸

Antik çağdan 19. yüzyıla kadar hüküm süren Aristoteles mantığının bir kusuru, onun tamamen genel olmamasıydı. Frege, bu kusuru ortadan kaldırarak, matematiğin büyük bir bölümünün kendilerinden türetilabilir olduğu öncülleri ortaya koyabilmiştir.²⁹ Matematiği mantığın uygulama alanı olarak gören Frege, bu görüşe bağlı olarak matematiğin mantığa indirgenebileceğini düşünüyordu. Frege'nin felsefesinin temelini bu düşünce oluşturmaktaydı.

²⁶ SLUGA Hans, "Ludwig Wittgenstein, Yaşamı ve Yapıtları", *Cogito; Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 33, Güz 2002, ss; 15-16

²⁷ Frege'nin Türkçeye çevrilmiş eseri bulunmamaktadır.

²⁸ MAGEE Bryan, *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, ss: 311-312

²⁹ *A.g.e.*, s: 314

Frege, tümceleri fonksiyonlar olarak ele aldığı kuramıyla bir yandan modern sembolik mantığın, diğer yandan ise analitik felsefenin oluşumuna ön ayak olmuştur. Onun temellerini attığı modern mantık, klasik mantıktan farklı olarak, önermelerin en yalın formlarını yani atomsal önermeleri inceler. Modern mantığın ana tezlerinden birisi, (moleküler olarak adlandırılan) kompleks bir önermenin doğruluk değerinin, onu oluşturan (atomsal önermeler denen) elemanter önermelerin doğruluk değerlerine ve bunları, söz konusu kompleks önermeyi meydana getirecek şekilde birleştiren bağıntının türüne bağlı olduğudur.³⁰

Frege her atomsal önermenin içindeki sabit öge ile değişken öge arasında ayrım yapar. Bunlardan sabit öge “kendisi üzerine kapanmış” ve “doymuş”tur; değişken öge ise “açık ve “doymamış”tır.³¹ Doymuş öge önermedeki sabit terimken, doymamış öge değişken terimdir. Söz gelişi “Sokrates bir insandır” önermesinde *Sokrates* terimi doymuş bir öge, *insan* terimi ise doymamış bir ögedir. Bu terimlerden ilki belirli bir özneyi imlerken, ikincisi böyle değildir. Frege bu iki ögeyi F(s) biçiminde simgeleştirir. Burada F fonksiyonu “... *insandır*”a, (s) göstergesi ise *Sokrates*’e göndermede bulunur. Eğer bir atomsal önerme iki sabit terim arasında doymuş bir ilişkiyi dile getiriyorsa; söz gelişi “Sokrates, Platon’un hocasıdır” önermesini Frege F(s, p) biçiminde simgeleştirir. Yok eğer bir atomsal önermede sabit terim doymamışsa bunu F(x) biçiminde, bu önerme doymamış bir ilişki dile getiriyorsa bunu da F(x, y) biçiminde simgeleştirir. Frege bu önermelere aynı zamanda da *açık önerme* der.³²

Frege’nin anlam kuramını anlamadan onun mantık üzerinde yaptığı çalışmalarını gerektiği kadar anlamak mümkün değildir, zira onun mantık görüşü, anlam kuramının, yani semantiğinin üzerine temellenmektedir. O, dile dil olarak değil, mantığın dışavurumunu sağlayan bir araç olarak yaklaşmıştır ve bu nedenle de ona çok büyük bir önem vermiştir.

Frege bir tümcenin anlamıyla göndergesi arasında ayrım bulunduğunu belirtmekle birlikte, bir tümcenin gerçekten anlamlı olduğunun söylenebilmesi için

³⁰ ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, Çeviren: Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001, s:7

³¹ *A.g.e.*, s:9

³² SAYGIN Alkım, *Mantık Felsefesi*, Alıntılayan: <http://www.mevsimsiz.com/yazi.asp?id=5155>

onun dış dünyadaki bir nesne durumuna gönderimde bulunması gerektiğini ve son çözümlemede bir doğruluk değeri alabilmesi gerektiğini belirterek, anlam sorunu konusunda “göndergeci” bir yaklaşım benimsemiştir.³³ Ona göre bir ismin işaret ettiği şey yani göndergesi onun anlamı değildir. O, bir ifadenin hem anlamı (*Sinn*) ve hem de göndergesi (*Bedeutung*) olduğunu söyler. Kendi ifadesiyle: “Bir özel isim (sözcük, işaret, ifade) bir nesnenin anlamını ifade eder, ama nesnesini yani göndergesini *işaret eder*”. Bir ifadenin anlamı, onun işaret ettiği şeyin, yani göndergesinin tezahür etme biçimi iken, göndergesi ise işaret ettiği (gönderme yaptığı) nesnedir. Bir nesne de çeşitli şekillerde gösterilebildiği için o nesneyle alakalı birçok anlam mevcut olabilir, yani iki farklı özel isim, farklı anlamlara ama aynı nesnelere sahip olabilirler. Örneğin; “Akşam Yıldızı”nın göndergesi (nesnesi) ile “Sabah Yıldızı”nın göndergesi aynı iken (ki bu Venüs’tür) anlamları farklıdır, zira bir kişi “Akşam Yıldızı”ndan haberdar olmadan “Sabah Yıldızı”ndan haberdar olabilir. Bu da demektir ki, bir kişi bir nesneyle alakalı tüm anlamların farkında olmayabilir. Öte yandan, Frege’ye göre bir cümlenin yahut önermenin de göndergesi vardır, ki bu da onun doğruluk değeridir. Frege’ye göre yargı, bir düşüncenin (düşünce yargının anlamını oluşturur) kavranması değil, onun doğruluğunun kabulüdür.³⁴

Frege, bir ifadenin anlamlı olduğunun söylenebilmesi için, onun gerçekliğe ait bir nesne ya da olguya dair bir bildirimde bulunması gerektiğini söyler. Onun cümle-fonksiyon teorisiyle ilişkili olan bu iddiası, bir cümlenin anlamının onun göndergesi olduğunu söylemekle aynı anlama gelmektedir. Zira Frege’ye göre, bir bildirim anlamını bilmek, ona belirli bir doğruluk değeri verebilmektir. Doğru ya da yanlış olmaya elverişli dilsel ifadeler ise ancak dış dünyada var olan gerçek nesnelere ya da olgulara göndermede bulunan sentetik önermelerdir. Frege, “Über Sinn und Bedeutung” (Anlam ve Gönderge Üzerine) başlıklı ünlü makalesinde, bir cümlenin anlamını onun göndergesi olarak açıklamaya kendisini götüren şeyin “doğruluk” olduğunu vurgulamaktadır.³⁵

³³ http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=35153

³⁴ YALÇIN Şehabettin, “Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”, *Felsefe Tartışmaları* 30. Sayı, Boğaziçi üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, ss: 50-51

³⁵ ALTINÖRS Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003, s: 65

“...bir cümlenin doğruluk değerinin onun göndergesini oluşturduğunu kabul etmeye yöneliyoruz. Ben bir cümlenin doğruluk değerinden onun doğru ya da yanlış olmasını anlıyorum. Başka doğruluk değerleri yoktur. Kısa olsun diye birine Doğru, diğerine Yanlış diyorum. Bundan ötürü sözcüklerin göndergesiyle ilgisi olan her bildirisel cümle bir özel ad gibi görülmelidir ve göndergesi, eğer varsa, ya doğrudur ya da yanlış. Bu iki nesne iki şeyin doğru olduğunu yargılayan herkes tarafından, yalnızca üstü kapalı olarak olsa da -nitekim kuşkucu tarafından bile- kabul edilir. Doğruluk değerlerinin nesnelere gibi belirtilmesi, imgelemin, pek de derin sonuçlar çıkarılamayacak türden bir hevesi ya da belki sadece bir söz oyunu gibi görünebilir. Benim nesneden ne anladığım daha kesin olarak yalnız kavram ve bağıntı ile ilişki içinde tartışılabilir. Bunu başka bir makaleye ayıracağım. Fakat daha şimdiden şu kadarı açık olmalıdır ki, her yargıda, ne kadar önemsiz olursa olsun, düşünceler düzeyinden gönderge düzeyine (nesnel) adım zaten atılmış bulunmaktadır.

Düşüncenin doğruya olan bağıntısını anlamın göndergeye olanı gibi değil de, öznenin yükleme bağıntısı gibi görme eğilimine düşülebilir. Bir kimse, gerçekten şöyle diyebilir: “‘5’in bir asal sayı olduğu düşüncesi Doğrudur”, Fakat daha yakın bir inceleme gösterir ki, “‘5’ bir asal sayıdır” yalın cümlesindekinden daha fazla hiçbir şey söylenmiş değildir. Her iki durumda da doğruluk savı bildirisel cümlenin biçiminden doğmaktadır ve “‘5’in bir asal sayı olduğu düşüncesi Doğrudur” cümlesi bile, bu önceki olağan gücünü yitirince, sahne üzerinde bir aktörün ağzında, örneğin, yalnız bir düşünce içerir ve bu elbette yalın “‘5’ bir asal sayıdır” ile aynı düşüncedir. Bundan çıkan, düşüncenin Doğruya olan ilişkisinin öznenin yükleme olanıyla karşılaştırılamayacağıdır. Özne ve

*yüklem (mantıksal anlamda anlaşıldığında) elbette ki düşüncenin öğeleridir; bilgi için durdukları yer aynı düzeydedir, özne ile yüklemi birleştirerek kişi yalnız bir düşünceye ulaşır, asla anlamdan göndergeye, bir düşünceden onun doğruluk değerine geçmez (...)*³⁶

Son olarak Frege; John Stuart Mill, Benno Erdmann ve Edmund Husserl gibi düşünürlerin anladığı tarzda mantığın “psikolojik” yorumuna karşı çıkar. Bu düşünürlere göre, mantık aslında insanların nasıl düşündüğünün bir betimlemesi olmaktadır. Göstergeler arasındaki mantıksal ilişkiler son tahlilde psikolojiktir. Onları yöneten kurallar psikolojik kurallardır. O halde mantıksal bir çıkarsamanın nihai bir şekilde doğrulanması (örneğin; “Acı duyabiliyorsam hayattayım demektir”, “Acı duyabiliyorum” ∴ “Hayattayım”) deneyci bir araştırma yoluyla ve zihnin nasıl çalıştığını saptamakla olur. Frege, mantığın psikolojik açıdan bu şekilde kavranmasının, bizim hakikate olan inancımızı zayıflattığını düşünür. Eğer kabul edilirse, benim hakikatim senin hakikatin olamaz ve hangimizin haklı olduğunu da tartışmak anlamsız olur.³⁷

Toparlayacak olursak; Frege'nin kuramı iki temel kavram üzerine temellenir: Anlam ve gönderme. Bir tümcenin (önermenin) anlamı bir düşünceye işaret ederken, göndergenin işaret ettiği şey bir doğruluk değerinden başka şey değildir. Dolayısıyla düşünme edimi her ne kadar psikolojik bir süreç olarak adlandırılabilir de düşüncenin kendisi kişiden kişiye değişebilecek bir şey değildir. Yani Frege, geliştirmiş olduğu bu anlam kuramı sayesinde bir tümcenin çözümlenmesinden yola çıkarak bir yandan matematik ve mantık felsefesinin temel sorunlarıyla ilgili çözümler üretirken diğer yandan da zihin-dünya ilişkisi üzerine bazı temel düşüncelere ulaşmıştır. Burada önemli olan şey, bu düşüncelerin doğru olup olmaması değil, Frege'nin, felsefi sorunlara yaklaşırken temel sorunları temel alan bir yöntem kullanmış olmasıdır. Daha sonraları

³⁶ Frege, Gottlob, “Anlam ve Gönderge Üstüne”, Çeviren: H. Şule Elkatip, *Felsefe Tartışmaları*, Mayıs 1989, s: 11-12; Alıntılayan: Atakan Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, ss: 67-69

³⁷ HARRİS Roy-TAYLOR Tablot J, *Dil Bilimi Düşünde Dönüm Noktaları I (Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği)*, Çevirenler: Eser E. Taylan, Cem Taylan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:799, XV. Bölüm, s: 170

“dile dönüş” olarak adlandırılan döneme damgasını vuran Frege, izlediği bu yöntemle analitik felsefenin filizlenmesinde öncü olmuştur.³⁸

Frege'den oldukça farklı ve popüler olan bir kişilik olarak göze çarpan Russell ise sadece felsefede değil, aynı zamanda siyaset ve edebiyat da dahil olmak üzere birçok alanda önemli eserler vermiştir. 1872 yılında başlayan ve tam 98 yıl süren hayatında felsefe alanındaki eserlerini daha çok ömrünün ilk yarısında kaleme almıştır. Özellikle Whitehead ile birlikte kaleme almış olduğu *Principia Mathematica (Matematiğin Temelleri)* adlı eser matematiksel mantığın gelişip herkes tarafından ilgi duyulan bir alan olmasında son derece etkili olmuştur.

Russell, felsefenin sadece zihinsel bir etkinlik olduğuna inanır ve buna bağlı olarak *Felsefe Sorunları* adlı eserinde felsefenin bir zaman savurganlığı olmadığına, yalnızca zihnin değerlerine ilgisiz kalmayan insanların inandırılabilceğini söyler. Felsefe de bütün öteki öğretimler gibi, en başta bilgiyi amaç edinir. Fakat, onun amaçladığı bilgi, bilimlerin yapısına birlik ve dizge getiren ve bizim yargılarımızın, önyargılarımızın, kanılarımızın temellerinin eleştirel bir incelemesinin sonucu olan türden bir bilgidir. Herhangi bir konuda kesin bilgi olanağı elde edilir edilmez bu konunun felsefe olmaktan çıkıp ayrı bir bilim sayılması olgusu sözkonusudur. Ona göre, felsefedeki belirsizlik, büyük ölçüde, gerçek olmaktan çok görünüştedir: Bugüne dek kesin yanıtlar bulmuş sorular bilimlere içine alınmış, yalnızca şimdi kesin yanıtları bulunmayanlar felsefe denilen artığı oluşturmak üzere bırakılmışlardır.³⁹

Russell'a göre felsefe, ortaya koyduğu şüphelerin doğru yanıtlarını bize inandırıcı biçimde söylemese de, düşüncelerimizi genişleten ve onları alışkanlıkların zorbalığından kurtaran birçok olanaklar ortaya koyabilir. Böylece, şeylerin ne olduğu üzerindeki kesin inançlarımızı zayıflatırken, ne olabilecekleri üzerindeki bilgimizi büyük ölçüde artırır; kurtarıcı şüphe alanında hiç yolculuk etmeyenlerin bir ölçüde kibirli dogmacılıklarını yok eder ve alışılmış şeyleri alışılmamış yüzleriyle göstererek

³⁸ İNAN İlhan, “Analitik Felsefe”, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, Editör: Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul 2003, s:337

³⁹RUSSELL Bertrand, *Felsefe Sorunları*, Çeviren: Vehbi HACIKADİROLU, Kabalcı Yay., İst. 2000, ss: 137-138

merak duygumuzu canlı tutar.⁴⁰ Yani Russell'a göre felsefe, sorularına kesin yanıtlar aramak için değil, soruların kendileri için öğrenilmelidir; çünkü bu sorular neyin olanaklı olduğu üzerindeki kavrayışımızı genişletir, düşünsel imgelemimizi zenginleştirir ve zihni kurgulara kapayan dogmatik güveni azaltır; fakat her şeyden önce, felsefenin, önünde düşünceye daldığı evrenin büyüklüğü yoluyla zihin de büyümüş olur ve en yüksek değerini yani evrenle bütünleşme yeteneğini kazanır.⁴¹

Felsefenin sorulara kesin cevaplar aramasının gereksiz olduğunu düşünen Russell'a göre kesin durumlardan bahsetmek olanaksızdır. Russell, mantığın temelinde bulunan tümdengelimsel önermelerin de aslında birer tümevarım sonucu oluştuğuna inanır. Yani, Aristoteles'in meşhur örneğinde ele aldığı "bütün insanlar ölümlüdür" önermesi aslında o zamana kadarki bütün insanların ölmüş olmasından kaynaklı olarak doğru bir önerme olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla tümevarımın temelinde tümdengelim olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Fakat Russell'a göre tümdengelim yoluyla elde ettiğimiz bilgiler de bize mutlak doğrular sunmazlar. Tümdengelimde biz kesinlikten söz edemeyiz sadece bahsedilen durumun gerçekleşme olasılığının arttığını söyleyebiliriz. Tümevarımın mutlak doğruluğuna inanmak bir yılbaşı hindisi gibi düşünmekten farksızdır. Yılbaşı için alınan hindiye sahibi her sabah saat 9'da yem götürür. Buradan bir genellemeye ulaşan hindi bu durumun mutlak olduğuna inanır. Oysa ki yılbaşı sabahı hindinin sahibi elinde yemle değil, bıçakla gelir ve orada hindinin tümevarımını çürütür. Biz de gerçekleşmiş sınırlı sayıda örnekten hareketle mutlak genellemelere ulaştığımızı düşünürsek bizim de durumumuz hindiden farksız olur. Oysa ki gerçekleşen her bir örnek, duruma kesinlik katmaktan ziyade sadece olasılığı arttırıcı bir etki sağlar. Russell'ın ifadeleriyle; "biz denenmiş olandan denenmemiş olanı çıkarmak istiyoruz, bu da ancak, denenmiş ile denenmemiş arasında bir bağıntı bulunmasıyla olur; ancak gözlemlenmemiş olan, tanım gereği, deneysel olarak bilinemez, bu yüzden de gözlemlenmiş ile bağlantısı, eğer biliniyorsa, deneysel apaçıklığa bağlı olmadan bilinmelidir.", "Tümevarımda kullanılan nedensellik ilkesi mutlak olarak doğru kabul edilemez. Nedensellik mutlak olarak değil olasılık olarak doğru kabul edilebilir. Şöyle bir şey söyleyebiliriz. Bir önermenin (daha doğrusu 'açık

⁴⁰ *A.g.e.*, ss: 137-138

⁴¹ *A.g.e.*, s: 143

önerme-propositional function') her örneğinin doğru çıması yeni bir örnekte de doğru çıkma olasılığını arttırır, ve yeterli sayıda uygun örnekler, ters örnekler bulunmuyorsa, yeni örneğin doğruluk olasılığını kesinliğe doğru sınırsız olarak yaklaştırır, ancak kesinlik sağlamaz. Eğer basit sayıp gösterme yöntemi doğru olacaksa böyle bir ilke gereklidir."⁴²

O, felsefenin sorunlarıyla yönteminin herkes tarafından yanlış anlaşıldığına ve felsefeye ilişkin geleneksel sorunlarının bir çoğunun elimizdeki bilgi olanaklarıyla çözülemeyeceğine, buna karşın, daha çok savsaklanmış fakat daha az önemli olmayan sorunların, büyük bir sabır ve dada iyi bir yöntemle, en ileri bilimlerin erişebildiği kesinlik ve doğrulukla çözülebileceğine inanır.⁴³ Russell ayrıca, günümüz felsefesini öz ve eğilim bakımından birbirinden ayrı başlıca üç bölüme ayırır: 1) Kant ve Hegel'den kökünü bulan klasik gelenek, 2) Darwin'den türetilen ve felsefede ilk örneğini Herbert Spencer ile bulan evrimci gelenek ve 3) matematiğin eleştirel olarak araştırılması olan mantıksal atomculuk...⁴⁴ Onun bütün felsefesine baktığımızda bu geleneklerden mantıksal atomculuğun en önemli savunucularından biri olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Mantığın, bir özne ve bir yüklemden meydana gelen ve olgulara tekabül ettiğinde doğru olan atomik önermeleri, aktüel/güncel bilgi sistemleri içinde bir araya getirdiğini öne süren mantıksal atomculuk, bir sembol ile sembolün gösterdiği olgu arasında yapısal bir özdeşlik bulunduğunu, sembolün karmaşıklığının, onun tarafından sembolize edilen olguların karmaşıklığına tekabül ettiğini, formel ve ideal bir dilin yapısıyla dünyanın gerçek yapısı arasında sıkı bir benzerlik bulunduğunu savunur.⁴⁵

O, doğru ya da yanlış olabilen bir sözcükler dizisine *önerme* adını verir. Yani önerme, anlamlı olarak kabul edilebilen, ya da yadsınabilen şeydir. Olgu dediğimiz şeyi anlatan, yani söylendiği zaman belli bir şeyin belli bir niteliği ya da belli şeylerin belli bir bağıntısı olduğunu anlatan bir önermeye atomsal önerme (atomic proposition) adını

⁴² RUSSELL Bertrand, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, Çeviren: Vehbi HACIKADİROLU, Kabalıcı Yay., İstanbul 1996, ss: 39-40

⁴³ *A.g.e.*, s: 11

⁴⁴ *A.g.e.*, s: 11. Ayrıca Russell'in Klasik ve Evrimci gelenekler hakkındaki düşünceleri için aynı eserde bakınız ss: 10-31

⁴⁵ CEVİZCİ Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s: 572

verir. Çünkü atomsal önermelerin, atomların moleküller içine girmesi gibi, içlerine girdiği başka önermeler vardır. Atomsal önermelerin, olgular gibi herhangi sayıda biçimleri olabilmesine karşın, bunlar yalnızca tek türden önermelerdir. Olgularla önermeler bakımından dilde koşutluğu koruyabilmek için, şimdiye dek incelediğimiz olgulara, atomsal önermelerin doğru mu yanlış mı olduğunu belirleyen “atomsal olgular” adını verir.⁴⁶

Russell’ın yargı teorilerini ele aldığımızda onun 1910 ve 1913 yıllarında iki farklı yargı teorisi ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. 1910’daki yargı teorisi çok yüzeyseldir. Bir S öznesi aRb ’yi yargıladığında, teori, S ’nin bu önermenin her bir unsurunu bildirdiğini varsayıyordu. S ’nin a , R ve b ile tanışıklığı, sadece iki terime dayanan bir ilişkinin üç ayrı durumudur. Ancak yargı verme en azından üç terime, yani, bir önerme için minimum gereklilik olan özneye ve iki unsura dayanan bir ilişkidir. Önerme aRb olduğunda, yargı dört terime, yani özne ve bu önermenin üç unsuruna dayanır. Russell’a göre bu teorinin avantajı, S ’nin, önerme gerçekte yanlış olduğunda, yani, bu üç unsur önermenin onlardan bahsettiği gibi tanzim edilmediğinde bile aRb ’yi yargılayabilmesini mümkün kılmasıdır. Teori, sadece iki terime, S ve R - b ilişkisi içindeki- a kompleksine dayanan bir ilişki olarak yargılamayı konu edinseydi, bu imkandan yoksun olurdu. Ancak bu teori bazı kusurlar içerir. O, ikincil R ilişkisinin a ile b bağlantısına göre yargılandığı gerçeğine⁴⁷, veya R ’nin a ile b gibi şeyleri ilişkilendirebilen türden ilişki olması gerektiği sonucuna hakkını vermedi. Asimetrik ilişkiler hakkında bir sıkıntı daha vardır: R asimetrik olduğunda, o “zihinden önce soyut biçimde olmamalıdır, fakat b ’den a ’ya olmaktan ziyade a ’dan b ’ye işleyiş olarak zihinden önce olmalıdır.” Russell’ın 1910’daki yargı teorisinin bu eksiklikleri, tümüyle S ile aRb önermesi arasındaki öncelikli/birincil ilişkinin, yani anlamının ihmalinden kaynaklanır. S ’nin bu önermeyi anlaması için onun bu önermenin üç unsuru ile tanışık olması zorunlu olabilir, ancak bu kesinlikle yeterli değildir. Russell’ın 1913’teki teorisi, sadece tanışıklığın sağladığı kaynakları kullanarak daha fazla ihtiyaç duyulan şeyi

⁴⁶ RUSSELL Bertrand, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, s: 54

⁴⁷ Russell bu eleştiriyi *The Philosophy of Logical Atomism* (1917)’de kendisi yapıyor, *Essays in Logic and Knowledge*’de, Editör: R. C. Marsh, s:226

belirleme teşebbüsüdür.⁴⁸ Russell'ın 1913'teki dil ve mantık teorisi, iki dünya kaynaklarını kullanma teşebbüsüdür. Biz önermeleri, onların ifadesinde vuku bulan mantıksal olmayan kelimelerce belirtilen şeyler, nitelikler ve ilişkilerle tanışıklık kazanarak kısmen anlarız. Ancak bizim algıladığımız dünya tarafından sağlanan bu kaynaklar, kendi içinde önermelerin anlaşılmasını sağlamak için yeterli değildir. Biz ayrıca, bir başka dünyadaki soyut nesnelere tanışıklığa ihtiyaç duyarız, çünkü, bu tür tanışıklık olmaksızın biz, önerme formlarını veya onların ifadesinde vuku bulan mantıksal kelimeleri anlamaktan acizizdir.⁴⁹

Russell'a göre nesnelere, dolaysız tanıma (knowledge by acquaintance) ve tasvirle tanıma (knowledge by description) biçiminde tanıyabiliriz. Doğrudan algıladığım bir şeyi dolaysız tanırım. Buna karşılık dolaysız tanıdığım şeye bağlı olarak algıladığım bir şeyi tasvirle tanıyabilirim. Örnek verecek olursak arkadaşım olan Ali'yi doğrudan tanıyabilirken, daha önce hiç görmediğim ve tanımadığım bir kişi olan Ali'nin annesi olan Ayşe'yi ancak tasvirle tanıyabilirim. Burada Ayşe basit teriminin anlamlı olması "Ali'nin annesi" bileşik teriminin kısaltması sayılmasına bağlıdır.⁵⁰

Mantıksal atomculuk öğretisinin kalbi, dilin yapısıyla dünyanın yapısı arasında paralellik ya da mütakabiliyet bulunduğu tezidir. Burada dilin yapısından anlaşılan şey, modern mantığın işlemlerine [*canons*] göre ilerleyen bir analizin ortaya çıkarabildiği gibi mantıksal bir yapıdır. Dünyanın yapısına gelince, mantıksal-fiziksel paralelizm tezine göre, onun hakkında bir şeyler öğrenilmesi mümkündür (bu ancak katışıksız şekilde negatif bir tarzda olacaktır: Gündelik konuşma tarzlarımızın ciddiye alınmasının bize göstereceği tüm hataları ve saçmalıkları eleyerek). Russell *La Philosophie de l'atomisme logique* (Mantıksal Atomculuk Felsefesi)'nde modern mantığın atomcu olduğunu vurgulamakta ve mantığın bu türü ile kendisini çeşitlilik (şeyler, durumlar, görüşler...) altında sunan bir dünya arasındaki uygunluğun altını çizmektedir. Fakat, analizin kendilerine erişmeye imkan sağlaması gereken atomlar fiziksel değil, mantıksal atomlardır. Bu mantıksal atomlar gerçekte, modern mantık tarafından gün ışığına

⁴⁸ PEARS David, "The Relation between Wittgenstein's Picture Theory of Propositions and Russell's Theories of Judgment", *The Philosophical Review*, Vol.86, No.2 (April 1977), s: 178

⁴⁹ A.g.e., s: 183

⁵⁰ GRÜNBERG Teo, *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, YKY, İstanbul 2005, s: 45

çıkarılan atomsal önermelerdir. Bu önermeler birbirlerinden bağımsızdır. Bunlar ister formları gereği (totolojiler daima doğru, çelişkiler daima yanlıştır), ister verilmiş olanla bağıntıları gereği ya doğru ya da yanlıştır. Bu önermeler olgulara karşılık gelmektedir. Russell olguların (psikolojik olanlar hariç) dış dünyaya ait olduklarının altını çizmektedir. Atomal olgular doğrudan kavranır: bunlar duyuşal algıya ait olgulardır. Atomal olgular atomal önermelerin dilsel olmayan karşılıkları olarak görölmektedir. Atomal önermelerin doğrulanma ya da yanlışlanmalarını belirleyen, atomal olgulardır. Önerme doğası gereği (gramatikal anlamda değil, mantıksal anlamda) yükleyicidir. Bu bakımdan, önermeye ilişkin bir düalizm mevcuttur. Bu, ontolojik bir düalizme tekabül etmektedir. Atomal önermenin içindeki fonksiyon/argüman düalizmi, atomal olgunun içindeki tümel/tekil düalizmin yansımasıdır. Atomal olgulara ulaşmak için atomal önermelerden hareket etmek gerekir. Bu yine de, atomal olguların doğrudan algılanamayacağı anlamına gelmez. Russell'a göre onlar doğrudan algılanan biricik şeylerdir. Bir önermenin atomal olduğu, ancak onun karşılığı olan olgunun gerçekten atomal olduğu kesin olarak bilinebiliyorsa güvenceyle iddia edilebilir.⁵¹

Russell'a göre "her önerme kendi olayını denetlemenin başvuracağı olayı" gösterir. Bu bağlamda Russell'ın sentezi şudur: "önermenin gösterdiği olay gerçekteki olaysa önerme doğru, değilse önerme yanlıştır."⁵² Buradan hareketle Russell'ın olaylara empirik olarak yaklaştığını söyleyebiliriz. Wittgenstein, Russell'ın bu yaklaşımından etkilenerak, dış dünyanın gerçekliğinden şüphe edilemeyeceğini söyler. Wittgenstein *Notebooks*'ta yine Russell'dan etkilenerak felsefenin mantık ve metafizikten oluştuğunu ve mantığın felsefenin temeli olduğunu yazar.

Russell, mantıksal formu, önermenin bir ögesi olarak değerlendirmekteydi. Örneğin "*aRb*" önermesi ele alındığında, Russell o dönemde, bu önermenin şu dört ögeyi içerdiğinin altını çiziyordu: *a* ve *b* bağıntı terimleri (*relata*), *R* bağıntısı ve *aRb* mantıksal formu ona göre asimetriyi hesaba katmak için kesinlikle zorunludur; zira yalnızca *a*, *b* ve *R*'yi eleman olarak kabul etmenin, *aRb* ile *bRa* arasında ayırım yapma imkanından yoksun bırakacağını düşünmekteydi. Wittgenstein'in başlıca eleştirisi,

⁵¹ ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, ss: 22-24

⁵² UYGUR Nermi, *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s:134

mantıksal formu önermenin elemanı olarak kabul etme konusundaydı. Wittgenstein'a göre, *a* ve *b* biçiminde iki oluşturucu öge vardır; onları birleştiren bağ kendisini önermenin mantıksal yapısı içinde gösterir. *Tractatus*'ta dolu dolu işlenecek olan bu teori, dil ile gerçeklik arasında bir uygunluk ya da mütakabiliyet bulunduğu düşüncesini çekirdeğinde taşımaktadır.⁵³

Frege, matematik ve mantık çalışmalarının etkisiyle, fonksiyonlar kuramını temel alan bir dil kuramı oluşturmaya yönelmiştir. Frege'ye göre anlamlılığın asıl taşıyıcısı dilsel ifadeler, kendi doğruluk değerlerine göndermede bulunan bildirimlerdir⁵⁴. Wittgenstein, Frege'nin özellikle mantık çalışmalarından etkilenmiştir.

Wittgenstein'ın Russell ve Frege'den etkilenmesinin yanında, onlardan aldığı yardımlardan da söz edebiliriz. Frege, Wittgenstein'ın Russell'la çalışmasını tavsiye etmiş ve Wittgenstein da buna uymuştur. Wittgenstein'ın daha önce felsefe eğitimi görmemiş olmasına rağmen Russell, onu bir öğrenciden çok bir ortak olarak görmüş ve Wittgenstein'ın, kendisinin bıraktığı yerden felsefe çalışmalarını sürdüreceğini umut ettiğini dile getirmiştir⁵⁵.

Wittgenstein da bu düşünürlerin, kendisi üzerindeki etkisini ve yardımlarını *Tractatus*'un önsözünde şöyle belirtir: “Yalnızca şunu belirtmek istiyorum ki; düşüncelerimin uyarılmasının büyük bir bölümü, Frege'nin muhteşem yapıtlarına ve dostum Bay Bertrand Russell'in çalışmalarına borçluyum.”⁵⁶

Wittgenstein'ın 1911-1914 yılları arasındaki dönemde Russell'la işbirliği yakın ve üretkendi. *Tractatus* bu yılların ürünüdür. Bu dönem aynı zamanda savaş yıllarıdır. Wittgenstein, savaşın sonunda bitirmiş olacağı *Tractatus*'un önçalışmalarını içeren defterlerden ilkinin yazmaya 9 Ağustos 1914'te başlar. *Tractatus*, I. Dünya Savaşı içinde, büyük çapta cephede yazılmıştır. Wittgenstein 1919'da savaş esirliğinden kurtulup Viyana'ya döndükten sonra kitabı basacak bir yayıncı arar, ama bulamaz. Son gittiği yayıncı, Russell'ın kitaba bir giriş yazması halinde kitabı basabileceğini söyler ve kitap basılır.

⁵³ ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, ss: 21-22

⁵⁴ ALTINÖRS Atakan, *Anlam, Doğrulama ve Edimsellik*, Alfa Yayıncılık, Bursa 2001, s:14

⁵⁵ SLUGA Hans, “Ludwig Wittgenstein, Yaşamı ve Yapıtları”, s:16

⁵⁶ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus*, s:11

Bu bölümde ele aldığımız iki düşünürün görüşlerinin, Wittgenstein'in görüşleri üzerindeki etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. Wittgenstein *Tractatus*'u yazmadan önce Cambridge'e gitmiştir. O dönemin önemli entelektüellerinin bir kısmıyla tanışmıştır. Bunlar; Bertrand Russell, Alfred North Whitehead, G. E. Moore, John Maynard Keynes ve Lytton Strachey'dir. Russell ve Frege, Wittgenstein'ı başta etkileyen en önemli düşünürlerdi.

III. WITTGENSTEIN'İN İLK DÖNEM ÇALIŞMALARINDA MANTIK VE VİYANA ÇEVRESİNE ETKİLERİ

20. yüzyılın en büyük filozoflarından biri olan ve hatta birçok düşünürü göre en büyük filozofu olan Wittgenstein hakkında herhangi bir araştırma yapmak ve onun felsefesini değerlendirebilmek için onun çalışmalarının ve bu çalışmalara ilişkin oluşturulmuş çok geniş bir literatürün derinlemesine incelenip araştırılması gerekir. Bu bağlamda biz, bu bölümde ve daha sonraki bölümlerde Wittgenstein'in felsefesinde mantığın yerini ve bu görüşlerin yirminci yüzyıl düşüncesi içindeki yerini ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yapmadan önce de ilk olarak bütün bu düşüncelerin geliştiği bir hayat olarak Wittgenstein'in hayatına ana hatlarıyla bir göz atacağız.

A. Wittgenstein'in Hayatı

Ludwig Wittgenstein, bir girişimci ve kendi zamanının Avusturya'sındaki en zengin adamlarından biri olan Karl Wittgenstein'in sekiz çocuğunun en küçüğü olarak 26 Nisan 1889'da Viyana'da doğdu. Wittgensteinlerin evi zenginliklerine yakışır bir biçimde adeta Viyana'nın sosyal ve kültürel yaşamının bir merkezi gibiydi. Hem anne hem de baba tarafından Yahudi kökenli olan aile, birkaç nesil önce Hıristiyan olmuştu.⁵⁷

Babası Karl Wittgenstein çocuklarının tümünü, 14 yaşlarına kadar, kendisinin geliştirdiği bir programa göre kendi evinde eğitim verdi. Ama bunda başarılı olamadı. Wittgenstein'in okula başlama dönemi geldiğinde onu Viyana'da, ne bir Gymnasium'a (lise dengi okul) ne de bir Realschule'ye (modern ortaokul) kayıt ettiremedi, zira bunun için gerekli standartları taşıyamıyordu. Sonunda, Linz'de tam onun çağdaşı olan Adolf Hitler'in de bir öğrencisi olduğu, bir modern taşra ortaokulunun giriş sınavlarını başarıyla verdi. Oradan, üniversiteye giriş için gerekli nitelikleri kazanamadan geçirdiği üç mutsuz yıldan sonra 1906'da ayrıldı. Bu onun için bir dönüm noktası oldu, zira orada, Viyana'da Boltzmann ile fizik çalışmak için güçlü bir istek oluştu. Ancak o, babasının mesleği olan mühendisliğe olan ilgisi her zaman korumuştur; hatta bu ilgiyi çocukluğunda, çalışan bir dikiş makinesi modeli geliştirerek gösterdiği de söylenir. Bundan dolayı ailesi onu, Berlin-Charlottenburg'taki bir teknik okula bile göndermiştir.

⁵⁷ Hans SLUGA, "Ludwig Wittgenstein, Yaşamı ve Yapıtları", s:11

Ancak Wittgenstein orada da mutlu olamadı ve üç sömestr sonra oradan da ayrıldı. Oradan da, kendi müstakbel mesleğinin en yeni dalı olan havacılık mühendisliğine ilgi geliştirerek ayrıldı. 1908'de İngiltere'ye gitti ve aynı yılın yazını, Derbyshire'daki Glassop yakınında yer alan Upper Atmosphere Research Station'da değerlendirdi. Gz döneminde ise, Manchester niversitesi'ne, bir havacılık mühendisliği ğrencisi olarak kayıt yaptırdı.⁵⁸ 1910'da genç bir mühendislik öğrencisiyken jet motoruna öncülük eden yeni bir uçak motorunun patentini almıştı; bu motor 1943'te yeniden icat edilip testlerden başarıyla ıktı.⁵⁹

Manchester'de önce tasarımın matematiğine, sonra matematiğin kendisine ve en nihayet matematiğin temellerine ilişkin felsefi sorular ilgisini çekmeye başladı. Rakamlar nedir? Matematiksel bir eşitliğin sahip olduğu doğruluk türü nedir? Pr matematikte kanıtlamanın gücü nedir? Bu sorular hakkında okuyabileceği kaynaklar ararken, Bertrand Russell'in *Principles of Mathematica* adlı eserine yöneldi. Bu kitabın Wittgenstein üzerinde büyük etkisi oldu. O zamana kadar felsefe okumaları sınırlı idi; diğer birkaç kitap dışında Schopenhauer'un bazı eserlerini okumuştu. Russell'in kitabı onu, Russell'in Gottlob Frege ile birlikte başlatmış oldukları ve mantık ve felsefedeki en son gelişmeleri içeren çalışmalarla tanıştırdı. Russell ve Frege'nin görüşlerinden heyecanlanan Wittgenstein, bu görüşler üzerinde çalışmaya karar verdi. 1911 yılında, hem yazmış olduğu bir yazıyı göstermek hem de onun rehberliğini kazanmak için, Jena niversitesi'ndeki Frege ile bağlantı kurdu. Frege kendisine, Cambridge'deki Russell ile çalışmasını önerdi.⁶⁰ Bunun zerine Wittgenstein, 1912'nin ilk aylarında, ğrenci olarak kaydını yaptırmak üzere Cambridge'e gitti ve burada Russell ile tanıştı. Matematiğin temellerini sorgulamasının yanında mantığın kendisini de sorgulaması Russell'in onun bir dahi olduğunu düşünmesine yetti.

Wittgenstein Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında Avusturya ordusuna hizmet etti ve boşta kalan zamanlarında, 1912 yılında başladığı, mantığın temelleriyle ilgili çalışmasına devam etti. Cephede yapmış olduğu bu çalışmalar onun hayatında

⁵⁸ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, eviren: Muhsin YILMAZ (Yayımlanmamış), s:11

⁵⁹ EDMONDS, David; EIDINOW, John; *Wittgenstein'in Maşası*, eviren: Aslı BİÇEN, YKY, İstanbul 2004, s: 30

⁶⁰ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 12

yayınladığı tek felsefi eser olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'un ortaya çıkmasını sağladı. Bu kitabın, büyük bir güven duygusu hissedilen önsözünde Wittgenstein *Tractatus*'ta bütün felsefi sorunları çözdüğünü söyler. Ona göre felsefi problemlerin çözümü, ancak dile bir sınır çizmekle mümkün olabilecektir.⁶¹ Wittgenstein'in hayattayken yayınladığı tek felsefe kitabı olan *Tractatus*, içerdiği cümleler tek tek ele alındığında basit bir kitap olarak görülse de sıradan bir okurun bir bütün olarak anlamakta zorlanacağı bir eserdir. Öyle ki bu durum uzmanlar için de geçerli bir durumdur.

1919'un ilk aylarında Wittgenstein İtalya'dan Russell'a, *Tractatus*'tan söz ettiği ve hatta John Maynard Keynes'in de telkinleriyle, taslağının bir kopyasını kendisine ulaştıracağını belirttiği mektuplar gönderdi. Serbest kalmasından sonra Wittgenstein kitabını yayımlatmak için, tümü başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerde bulundu. Hayal kırıklığı içinde yayımlama işini Russell'a havale ettikten sonra Russell, kitaba bir giriş yazısı yazmayı kabul ederek yayımlatma işini üzerine aldı. Bunun üzerine *Tractatus* 1921'de Almanca olarak yayımlandı ve ardından 1922'de de İngilizce çevirisi çıktı.⁶²

Daha sonra o, çok farklı bir hayat tarzı için felsefeden yüz çevirdi. Avusturya'da bir köy okulunda ders verdikten sonra bir manastır bahçesinde çalıştı. Viyana Çevresi'nin bazı düşünürleri ve Cambridge filozofu Frank Ramsey (1903-30) ile girdiği tartışmalar vasıtasıyla felsefenin içine çekildiği 1920'lerin sonunda felsefeye geri döndü. Wittgenstein, felsefi çalışmalarının tartışıldığı toplantılar sırasında, aslında *Tractatus*'un felsefenin tüm problemlerini çözmediğini gördü. Bu da onun, birçok açıdan oldukça farklı ikinci dönem felsefe çalışmalarına yönelmesi için uyarıcı oldu. Cambridge'e geri döndüğünde, ölümünden sonra, 1953 yılında yayınlanan *Philosophical Investigations (Felsefi Soruşturmalar)* isimli kitabında, halka ilk kez sunduğu farklı bir felsefe geliştirdi. O yayınlanmadan önce Wittgenstein'in yeni fikirleriyle doğrudan tanışanlar, Cambridge'de onun derslerine ve seminerlerine devam edenlerle sınırlıydı.⁶³

⁶¹ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus*, ss: 9-11

⁶² GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 14

⁶³ PEARS, David; "Wittgenstein", *The Blackwell Companion to Philosophy*, 1996, s: 685

Wittgenstein, 1945/46 ve 1946/47 dönemleri olmak üzere, iki yıl boyunca Cambridge’de dersler verdi. 1947 sonunda görevinden ayrıldı ve zamanının bir bölümünü sahillerindeki bir kabinde, daha sonrasını da Dublin otelinde yaşayıp geçirmek üzere İrlanda’ya gitti. Burada ikinci dönem felsefesinin temel eseri olan *Philosophical Investigations*’ı tamamladı. Sağlığı elverişsizdi ve 1949’daki kısa Amerika seyahatinden sonra kanser olduğunu öğrendi. Bunu öğrendikten sonra, 1951’deki ölümüne kadar, Oxford ve Cambridge’de arkadaşlarıyla birlikte yaşadı. Ölene kadar, sağlığı elverdiği ölçüde felsefi düşünceleri üzerine notlar almayı sürdürdü.⁶⁴

B. Wittgenstein’in İlk Dönem Felsefesinin Temel Özellikleri

Wittgenstein’in felsefe içinde yapmış olduğu çalışmaları incelediğimizde genel olarak iki dönem halinde ele alındığını görmekteyiz. Onun ilk dönem çalışmalarını temsil eden eseri, sağlığında yayınlanmış tek eseri olan *Tractatus Logico-Philosophicus* iken ikinci dönem çalışmalarını temsil eden eseri ise, ölümünden iki sene sonra yayınlanan *Philosophical Investigations (Felsefi Soruşturmalar)* adlı eseridir.

Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarının temel eseri olan *Tractatus*’u yazmaya başladığı dönemlerde, Russell’in matematiği mantığa indirgeyen *Principia Mathematica* kitabı oldukça ünlüydü. Her iki döneminde de mantık ve matematiğe önemli bir yer ayırmış olan Wittgenstein’a da tüm dünyayı mantık ve matematiğe iz düşürmek kalıyordu. *Tractatus*, işte böyle bir çabanın ürünüdür.

Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* kitabıyla tüm felsefe tarihi sorunlarının üstesinden gelebilecek bir felsefe ortaya koymaya çalışmış ve bu kitapla geleneksel felsefeyi sona erdirdiğini düşünmüştür.

Wittgenstein, *Tractatus*’ta, dilin sınırlarını ortaya koyacak bir teori geliştirmeyi amaçlar. Buna göre dile getirilen her bir tümce varolan bir olgunun resmi olmak durumundadır. Bu görüşe göre tümce ya da önermeler, son çözümlemede basit nesne ya da şeylere gönderimde bulunmak durumunda olan isimlerin bir birleşimidir. Gerçeklikle dil ya da düşünce arasındaki bu resmetme ilişkisinin mümkün olabilmesi için, onların

⁶⁴ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 16

ortak bir mantıksal form ya da yapıyı paylaşmaları gerekir. Bununla birlikte, bu mantıksal form dünyada bulunmaz; bulunmadığı için de, dilde resmedilemez. Aynı şekilde, ahlaki değerler ve benin dünya ile olan ilişkisi de, dış dünyadaki olgular arasında bulunmadığı için, bunların da resmedilebilmeleri söz konusu olmaz. Bu ve benzeri şeyler, kendileriyle ilgili olarak hiçbir şeyin söylenemeyeceğini ve dolayısıyla, sessiz kalınması gereken metafiziksel konulardır. Metafiziksel problemlerin, bir çözüme kavuşturulmasalar bile, ciddi ve derin konular oluşturduğunu söyleyen Wittgenstein'in bu görüşü onu, mantıkçı pozitivistlerin metafizik karşıtı doğrulamacılığına çok yaklaştırır.⁶⁵ Ancak burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Wittgenstein'in felsefe karşısındaki tutumu, mantıkçı pozitivist anlayıştan çok daha geniş ve derinliklidir. Wittgenstein, insanın bilgi etkinliği alanına yönelik yok sayıcı ya da yasak koyucu bir takım ölçütler ortaya koyarak, metafiziksel felsefeyi bütünüyle sınır-dışı etmekten çok; felsefenin dilin mantığı açısından mümkün olup olmadığını araştırarak, felsefenin insanın tüm bilgi etkinliği içindeki konumuna açıklık getirmeyi amaçlar. Nitekim *Tractatus*'ta güdülen amaç, dile getirilebileni açıkça ortaya koymak suretiyle dile getirilemez olanı göstermektir. Bu bakımdan felsefe önermelerinin olgusal söylem (factual discourse) içinde yer almalarının olanaksızlığını göstermekten amaç, onları anlaşılmasız sayıp reddetmek değil, tersine onları anlamaya doğru ilk adımı atmaktır.⁶⁶

Wittgenstein, felsefi problemlerin, dilin nasıl çalıştığının iyi bir şekilde anlatılmasıyla çözülebileceğini düşünmüştür. Bu ise dilin mantıksal yapısının gün ışığına çıkarılmasıyla mümkündür. Wittgenstein, "Dilimin sınırları dünyanın sınırlarına işaret eder. Mantık, dünyayı doldurur, dünyanın sınırları onun da sınırlarıdır"⁶⁷ demektedir. Toplam gerçeklik dünyadır⁶⁸ ve dil, gerçekliğin bir yansımasıdır. Burada Wittgenstein'in gerçekliğin mantıksal yapısı ile dilin mantıksal yapısını aynı şey olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

⁶⁵ CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s:904

⁶⁶ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, Etik Yayınları, İstanbul 2004, ss:45-46

⁶⁷ WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* 5.6, s:131

⁶⁸ *A.g.e. 5.61*, s:131

Wittgenstein'in *Tractatus*'ta dilin nasıl işlediğini gösterirken ortaya koymaya çalıştığı şey, dilin anlaşılmasının felsefi problemleri nasıl çözebileceğini göstermektir⁶⁹. Yani Wittgenstein, dili anlamak için dünyaya, dünyayı anlamak için dile yönelmiştir. Çünkü her ikisi de aynı mantıksal formu içermekte, bu anlamda dil, dünyanın bir resmi olmaktadır. Yani *Tractatus*'u anlamamanın anahtarı "resimsel anlam teorisi"dir.

Resimsel anlam teorisini daha iyi anlayabilmek için dünyanın yapısını ve dilin yapısını irdelemek ve daha sonra da aralarındaki bağı ortaya koymak gerekmektedir.

Wittgenstein'a göre, "Dünya olguların toplamıdır."⁷⁰ Bu dünya yaklaşık eşanlamda kullanılan; "durum", "şey-durumu" ve "olgu" sözleriyle dile getirilen yapıcı öğelerden oluşur. *Tractatus*'un hiçbir cümlesi olgunun şey-durumlarından meydana geldiğini söylemez. Yani, olguyla şey-durumu arasında bir bütün-parça ilişkisi yoktur.

Şey durumunun şeylerle ilişkisine bakacak olursak; şeylerin karşılıklı biçimlenmesi, şey durumunu kurar. Şeylerin olgu bağlamında birbiriyle bağlantı içinde bulunmalarının tarzı, olgu bağlamının yapısıdır. "Biçim yapının olanağıdır."⁷¹ Olgunun yapısı ise şey durumlarının yapılarından oluşuyordu. İşte bu "varolan olgu bağlamlarının toplamı dünyadır."⁷²

Wittgenstein'a göre şeyler kendi başlarına değil, ancak bir şey-durumunda bize görünürler. Şey; yalındır, parçalanamaz, bölünemezdir; yani tözdür⁷³. Şeyler, dünyanın tözünü oluştururlar. Wittgenstein'a göre dünyanın hiçbir tözü olmasaydı, bir cümlenin anlamı olup olmadığı, bir başka cümlenin doğru olup olmadığına bağlı olacaktı. O zaman dünyanın bir resmini tasarlamak olanaksız olurdu. Wittgenstein için bir olgunun var olması bir başka olgunun var olmasına muhtaç değildir. Bu anlamda olgunun resmi olan bir önermenin anlamı olup olmadığı da bir başka önermeye bağlı değildir. Burada önemli olan şey "şey"lerin bir bağlam içerisinde olguları oluşturması ve cümlenin (doğru

⁶⁹ UTKU Ali, "Söylenmeyi Söylemek, *Tractatus*'ta Paradoksal yapı", Doğu-Batı Dergisi, Sayı:9, Ankara 1999, s:93

⁷⁰ WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus 1.1*, s:13

⁷¹ *A.g.e. 2.033*, s:19

⁷² *A.g.e. 2.04*, s:19

⁷³ İlk ortaya çıktığı andan itibaren felsefenin temelini oluşturan, metafizik ve diğer felsefi görüşlerin temelinde bulunan "töz" fikri Wittgenstein'ın çalışmalarında yerini dile ilişkin "önerme" ve "tümce" gibi ifadelerle bırakmıştır.

ya da yanlış) bu olguları resmetmesidir. Dünya hakkında bilgi veren önermeler birer resim olduğuna göre, resim yoksa bilgi de yok demektir⁷⁴.

Wittgenstein'da dünyanın yapısı matematiksel, mantıksal bir yapıdır. Böyle olduğu içindir ki, mantıksal bir dil, bir ideal dil bu yapıyı yansıtabilir. Wittgenstein'in dili, gündelik dilin özel bir hali, idealleştirilmiş şeklidir. Soykan'ın cümleleriyle söyleyecek olursak; "Wittgenstein'in ideal dili, esasen, büyük ölçüde normal dilin sözcükleriyle oluşmuş *Tractatus*'un dilidir. Dünyanın resmi bizzat bu dilde çıkarılır."⁷⁵ Dili, *Tractatus*'ta savunulduğu gibi olguları resmedecek şekilde oluşturmamız demek onu her türlü metafizik öğeden arındırmak demektir. Yani Wittgenstein'a göre her türlü metafizik öğeden arındırılmış bir dünyanın resmini çizebilmek yine her türlü metafizik öğeden arındırılmış bir dille mümkün olabilecektir.

Wittgenstein; "olguların hepsi birden dünyadır" dediği gibi, buna bağlı olarak da dilimizin, kullandığımız cümlelerin toplamı olduğunu söyler.⁷⁶ O halde dünyanın yapısını çözümlerken olgudan başladığımız gibi, dilin yapısını çözümlerken de cümlelerden başlamamız gerekir. Cümlenin anlamı, onun şey hakkında yaptığı resimdir. Yani cümle, şey durumunun betimlenmesidir.

Resim, bir olgunun resmidir. Eğer resim şey durumuna uyarsa doğru, uymazsa yanlış resim olacaktır. Ancak Wittgenstein'a göre, yalnızca resimden, yani sadece cümleye yönelerek onun doğruluğu tespit edilemez. "Resmin doğru mu, yanlış mı olduğunu bilmek için onu gerçeklikle karşılaştırmamız gerekir."⁷⁷ O halde cümlenin anlamlı olup olmaması için bir şey-durumu resmi ya da olgu bağlamının resmi olması yeterlidir. Ancak doğru olup olmadığı "denetlemekle" anlaşılabilir. Bu noktada Wittgenstein'ın doğruluk teorisinin, Mantıkçı Pozitivizmin, özellikle de Viyana Çevresinin "doğrulanabilirlik"⁷⁸ ölçütü fikriyle de benzerliği gözden kaçırılmamalıdır.

⁷⁴ SOYKAN Ömer Naci, *Felsefe ve Dil (Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma)*, s:44

⁷⁵ *A.g.e.*, s:48

⁷⁶ WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus 4.001*, s:43

⁷⁷ *A.g.e.* 2.223, s:25

⁷⁸ Uygunluk-doğruluk kuramı için bakınız: TEPE, Harun; *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2003

Dilin yapısına tekrar dönersek; Wittgenstein'a göre her cümle bir dile getiridir. "Dile getiriş tümcelerinin aralarında ortaklaşa sahip olabildikleri bir şeydir."⁷⁹ Dile getiriş, cümlelerin anlamını belirleyen parçasıdır.

Temel cümleler, adların birleşimidir; ad ise, dünyanın tözü olan şey karşısında dilin tözü konumundadır. "Ad nesneyi imler. Nesne onun imlemidir. ("A" ile "A" aynı imdir)"⁸⁰ Wittgenstein'a göre adın gösterimi, cümlelerin ise anlamı vardır; cümlelerin gösterimi olamaz. Wittgenstein'a göre ad bir işaretler, yani şey durumu içerisindeki objelerin biçimlenmesine karşılık olur. Ad işaretler ama her işaret ad değildir.

Resimsel anlam teorisini özetleyecek olursak; temel cümlelerle, karakterize cümlelerin toplamı dili oluşturur. Temel cümleler adların birleşimidirler. Adlar ise dilin tözü konumundadırlar. Buna koşut olarak şey durumları ile karakterize olan olguların toplamı dünyayı oluşturur. Şey durumları şeylerin birleşimidir. Şeyler ise dünyanın tözüdür.

Görüldüğü gibi Wittgenstein, dil ile dünya arasındaki resim ilişkisi bağlamında bir anlam sınırı çizmiştir. Ona göre dil sadece gerçekliği yansıtır. *Tractatus*'ta geçen "dilimin sınırları dünyanın sınırlarını imler" sözü bu durumu ifade etmektedir. Wittgenstein bu sınırın dışında kalan şeyleri anlam dışı olarak görür. Tanrı, etik ve estetik gibi konular bu anlam dışı alana girmektedir. Bu gibi kavramlar olgu bağlamında dile getirilemediğinden dolayı "söylenemez", ancak "gösterilebilir" alandadır. Bu yüzden Wittgenstein bu kavramların dilin sınırları dışında olduğunu düşünür. Ona göre dilin sınırları dışında kalan konular, üzerinde konuşulamayacak konulardır. Wittgenstein *Tractatus*'u, bu gibi üzerinde konuşulamayacak konular hakkındaki tavrını ortaya koyarak bitirir: "üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı."⁸¹ Bu sözün anlamı şudur ki; susmazsanız, saçmalayacaksınız, yani metafizik yapacaksınız.

Wittgenstein, *Tractatus*'u yazdıktan sonra felsefenin bütün tarihi sorunlarına çözüm bulduğu konusunda iddialıdır ve *Tractatus*'un önsözünde şunları yazar: "Burada bildirilen düşüncelerin doğruluğu bana sorgu sual edilemez ve kesinkes görünüyör.

⁷⁹ WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* 3.31 , s:33

⁸⁰ *A.g.e.* 3.203, s:29

⁸¹ *A.g.e.* 7, s:171

Böylece şu kanıdayım ki, sorunları özlerinde sonuna dek çözdüm.”⁸² Wittgenstein, *Tractatus*’u bitirdiğinde, tüm dünyayı mantığın içine oturttuğunu düşündüğü için felsefenin de işinin bittiğine inanıyordu. Fakat düşündüğü gibi olmadı ve yeniden felsefeye döndü.

C. Wittgenstein’in İlk Dönem Felsefesinde Mantığın Yeri

“Felsefe, gerçekliğin resmini vermez ve bilimsel soruşturmaları ne çürütür ne de onaylar. O, mantık ve metafizikten oluşur, onun temeli mantıktır.”⁸³

“Felsefenin amacı düşüncelerin mantıksal açıklamasıdır.”⁸⁴

Wittgenstein ilk dönem düşüncelerinde felsefeyi metafizik öğeleri nedeniyle eleştirirken onun mantıksal boyutuna ağırlık verilmesi gerektiğine vurgu yapar. Burada önemli olan şey felsefe ile mantık arasında nasıl bir bağ olduğudur. Yani Wittgenstein’a göre mantık felsefenin temelini oluşturmaktadır, fakat bunun dışında mantığa nasıl yaklaşmalıyız? Wittgenstein’a göre şimdiye kadar kabul edilen mantık öğretileri felsefenin ayakta durabilmesi için yeterli midir? Felsefe tarihi boyunca mantığa gerekli ve yeterli değer verilebilmiş midir? Yoksa mantık kuralları adı altında yanlış akıl yürütmelere mi sürüklenmişiz? Eğer öyleyse mantık artık ne şekilde anlaşılmalıdır? Biz burada Wittgenstein’ın mantık anlayışını ele alırken aynı zamanda bu gibi sorular karşısında Wittgensteinci yaklaşımın nasıl olduğunu da irdelemeye çalışacağız.

Wittgenstein’ın ilk dönem düşünceleri *Tractatus*’ta özetlenmiştir. *Tractatus*’un temelinde, dilin belirleyici bir mantıksal yapısı olduğu düşüncesi vardır. Bu, anlamlı ve açık bir biçimde söylenebilir olanın sınırlarını gösteren bir anlayıştır. Söylenebilir olanla düşünülebilir olanın aynı olduğu düşüncesi Wittgenstein için önemlidir. Ona göre dilin ve dolayısıyla anlamlı ve açık bir biçimde düşünülebilir olanın doğası belirlendiğinde dilin ve düşüncenin anlamsızlık sınırları da gösterilmiş olur. Wittgenstein’a göre geleneksel felsefe problemlerinin ortaya çıktığı alan, işte bu anlamsızlık sınırlarının ötesindeki dünyadır. Burası aynı zamanda söylenemez olanı söylemeye çalışmanın ve

⁸² *A.g.e.*, s:11

⁸³ WITTGENSTEIN, Ludwig; COSTELLO, Harry T.; “Notes on Logic”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 54, No. 9 (Apr. 25, 1957), s: 231.

⁸⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 4.112, s: 59

düşünülemez olanı düşünmeye çalışmanın sonuçlarının da ortaya çıktığı bir alandır. Bunu, *Tractatus*'un hem başlangıcında hem de sonunda yinelediği son “söylenebilir olan ne varsa açıkça söylenebilir; üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı”⁸⁵ iddiası ile dile getirir. Wittgenstein bu görüşünü tam olarak Russell’a yazdığı bir mektupta “*Tractatus*’un temel görüşü, önermelerle –yani dil ile- neyin ifade edilebildiği ve neyin ifade edilemez, ama yalnızca gösterilebilir olduğu sorundur ki, ben bunun felsefenin en temel problemi olduğuna inanıyorum” sözleriyle dile getirir.⁸⁶

Wittgenstein dile sınır çizmekten bahsederken dilin metafizik öğelerden arındırılması gerektiğini savunmaktadır. Metafizik ona göre üzerinde konuşulamayacak alanı oluşturmaktadır. Üzerinde konuşulabilmesi mümkün olan alan ise dilin doğru ve yanlış olarak değer kazanabileceği mantıksal yanıdır. Ona göre felsefi sorunların temelinde metafizik öğeleri içermesi vardır. Felsefe kendini metafizik öğelerden arındırıp mantık boyutuyla konularına yaklaşırsa bütün problemlerini çözebilecektir. Bu bağlamda felsefenin görevi öncelikle mantıksal dilini oluşturmak ve bu çerçevede bilimlerin önermelerini mantıksal bir analize tabi tutarak onların kavramlarını açıklamaktır. Felsefe bunu yaptığı sürece sorunlarından uzaklaşabilecektir, aksi halde felsefe metafizik kavramların içinde kaybolmak durumunda kalacaktır.

Bu noktada Wittgenstein, dilin tam anlamıyla bir mantık çerçevesi içinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. O, burada dil ile dünya arasında bir benzerlik ilişkisi kurmayı amaçlar. Wittgenstein’a göre nasıl ki dünya olguların toplamıysa⁸⁷ dil de cümlelerin toplamına işaret etmektedir.⁸⁸ Yani dünya nasıl ki olgu durumlarının bir resmini sunuyorsa dil de eğer bu dünyaya ilişkin veriler sunmak istiyorsa, olgu durumlarını resmedecek cümlelerden oluşmalıdır. Bu bağlamda dili oluşturan cümleler doğru ya da yanlış olarak değer kazanabilecek birer mantık önermeleri olarak kabul edilmelidir. Doğruluğu denetlenemeyen cümleler metafizik cümlelerdir. Metafizik cümlelerin özelliği doğru ya da yanlış olamamanın yanında anlamsız cümlelerden oluşmasıdır. Bu nedenle biz metafizik cümleler ortaya koymaktan kaçınmalıyız.

⁸⁵ *A.g.e.* 7, s:171

⁸⁶ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 21

⁸⁷ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus 1.1*, s: 13

⁸⁸ *A.g.e.* 4.001, s:43

Wittgenstein'in dile çizdiği sınır bu noktada göze çarpmaktadır. Ona göre dile resimsel bir karakter kazandırarak yani dili doğru ya da yanlış olarak nitelendirilebilecek önermelerden kurulu bir hale getirerek, doğrulanması mümkün olmayan ve buna bağlı olarak da anlamsız olan metafizik ifadelerden arındırarak, dilin mantıksal bir karaktere büründürülmesini sağlamalıyız. Böylelikle dile getirilebilir olana yani doğruluğu denetlenebilir olana yönelmiş oluruz.

Bu bağlamda Wittgenstein'a göre üç tür önerme söz konusudur: 1) Evren Üzerine Önermeler (*Sentetik Önermeler*), 2) Mantıksal Önermeler (*Analitik Önermeler*) ve 3) *Metafiziksel Önermeler*. Sentetik önermeler, evrene ilişkin bir şey durumunu yansıtan önermelerdir. Bu önermeler olgulara ve olaylara ilişkindir ve doğrulukları ancak ait olduğu olgu durumlarıyla karşılaştırılarak, yani deney ve gözlem vasıtasıyla denetlenebilir. Bilimin de temelini oluşturan bu önermelere bilimsel önermeler de denebilir. Analitik önermeler ise doğruluklarını denetlemek için deney ya da gözleme ihtiyaç duymayan ve kendi içlerinde denetlenebilen totolojilerden oluşmaktadır. Wittgenstein "üçgen, üç kenarlı bir şekildir" tarzındaki mantıksal önermelerin totolojilerden oluştuğunu söyler.⁸⁹ Metafizik önermeler ise bu iki türe de girmeyen önermelere işaret eder. Bu önermeler, ne deney ve gözlemlerle ne de kendi içlerinde doğrulukları denetlenemeyen önermelerdir. Bu bağlamda hiçbir bilgi vermeyen metafizik önermeler ne doğru ne de yanlış olarak nitelendirilebilir. Wittgenstein'a göre "nesneler dünyasında *apriori* yoktur"⁹⁰, yani bir önerme hem mantıksal önermeler gibi analitik hem de evrene ilişkin önermeler gibi sentetik olamaz. Oysa ki metafiziksel önermeler hem evrenle ilgili empirik hem de mantıkla ilgili zorunlu önermeler olarak karşımıza çıkarlar. Bu açıdan mantıksal önermeler ne anlamlı ne de anlamsız önermelerdir. Metafizik önermeler evrenle ilişkili olmadıkları halde evrenden bir şeyler yansıtıyormuş gibi görüldükleri için boş anlamlı önermeler olarak adlandırılır.⁹¹

Wittgenstein'a göre mantık bütün bilimlerin temelinde yer alır ve mantıksal çalışma, bütün şeylerin neliğini bulgulayabilir. Bu bakımdan mantık, anlamı olanaklı kılan, dil-dünya ilişkisindeki yapısal düzenlerin ortak biçimini verebilir. Dünya

⁸⁹ *A.g.e. 6.1*, s: 137

⁹⁰ *A.g.e. 5.634*, s: 135

⁹¹ ÖZLEM, Doğan; *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003, s:185

hakkında düşünüp konuşabildiğimize göre, dil ile dünya arasında ortak bir şey olması gerekir. Bu ortak öge onların yapılarında bulunmalıdır. Biz birinin yapısını bilirsek, öbürünün yapısını da bilebiliriz. Yani dilin yapısını bilirsek dünyanın yapısını, dünyanın yapısını bilirsek de dilin yapısını bilebiliriz. Dolayısıyla dilin yapısını açıklayan mantığın aynı zamanda, dünyanın yapısını da açıklaması gerekir. “Düşünce bir hale ile çevrelenmiştir –onun özü, yani mantık bir düzen sunar, gerçekte bu, dünyanın a priori düzenidir: yani hem dünyada hem düşüncede ortak olması gereken olanaklar düzenidir.”⁹²

Onun bu düşüncesi mantıkçı pozitivistin de temel doktrinlerine zemin hazırlamıştır. Mantıkçı pozitivistler bir önermenin ya analitik olması ya da gözleme açık olması gerektiğini savunuyorlardı. Bu noktada mantıkçı pozitivistlerin çoğu *Tractatus*'u kutsal bir kitap gibi ele alıyorlardı. Doğrulama ilkelerini *Tractatus*'tan almışlar ve Russell gibi onlar da Wittgenstein'in temel savlarından birini kabul etmişlerdi: ne kadar karmaşık olursa olsun bütün matematiksel kanıtlar ve bütün mantıki çıkarsamalar - mesela “Yağmur yağıyorsa yağmur ya yağıyordur ya da yağmıyordur” veya “Bütün insanlar ölümlüdür; Sokrates insandır; o halde Sokrates ölümlüdür” gibi önermeler sadece totolojidir ve bize gerçek dünya hakkında hiç bilgi vermezler. Bu önermeler içerikten yoksundurlar. Bize Sokrates'in ölümlü olduğunu, evden çıkarken şemsiye almamız gerektiğini, hatta Sokrates'in insan olduğunu göstermezler.⁹³

Wittgenstein'a göre olgusal bir önerme, üçüncü bir durum olmaksızın doğru veya yanlıştır. Burada Wittgenstein, Russell'ın belirli betimlemeler (definite descriptions) teorisini kabul eder: kompleks bir referansa ilişkin hata, sadece önermeyi yanlış hale getirir. Bu nedenle, eğer iki önerme, üçüncü bir önermeyi oluşturmak üzere birleştirilirse, bileşik önermenin doğru veya yanlış olması sadece onu oluşturan iki ögenin doğru veya yanlış olmasına bağlıdır. Şimdi olgusal önermenin, iki bileşeni gibi, gerçekten bir olasılık olup olmadığını keşfetmek istediğimizi farz edelim. Yapmamız gereken şey, iki bileşeni alarak bunların bütün doğru ve yanlış kombinasyonlarını gözden geçirmektir, ve bu testin sonucunda üç olasılık olduğunu fark edeceğiz. Bileşik önerme, bileşenlerinin doğru değerlerinin bazı kombinasyonlarından dolayı doğru

⁹² ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, s:47

⁹³ EDMONDS, David, EIDINOW, John; *Wittgenstein'in Maşası*, s: 139

olabilir, ancak olgusal önermenin bir olasılık olduğu diğer durumlarda yanlıştır. Veya bütün kombinasyonlarda yanlış çıkabilir, ki bu durumda o bir çelişkidir. Son olarak, bütün kombinasyonlarda doğru olan bir totoloji olabilir. Çelişkiler ve totolojiler hiçbir şey söylemez. Bununla birlikte, onlar, bu ayırımı her bir şey durumunu ilki dışlayarak, ikincisi kabul ederek iki zıt şekilde elde eder. Bu nedenle, doğruluğu veya yanlışlığı mantıksal gereklilikle garanti altına alınan önermeler, olgusal önermelerin esas doğalarına ilişkin aşırı gelişme durumlarını sınırlandırır.⁹⁴ Dünyaya ilişkin bir şey söyleyememesine rağmen bir takım olgusal önermelerin belli bir biçimde birleştirilmesiyle bir totolojinin ya da bir çelişmenin ortaya çıkması, gerçekliğin temel yapısını gösterir. Wittgenstein bu konuda şunları söylemektedir:

“Mantığın önermeleri dünyanın yapı-iskelesini betimler ya da daha çok onu temsil eder. Bu önermelerin hiçbir ‘konu’su yoktur. Onlar, adların işaret olduklarını ve temel önermelerin anlama sahip olduklarını varsayarlar, bu da onların dünyayla olan bağlantısıdır. Şurası açıktır ki, özce belirlenmiş bir karaktere sahip simgelerin belirli biçimdeki düzenlenmelerinin totolojiler oluşunun, bu olgunun, dünyaya ilişkin bir şeyi göstermesi gerekir. Belirleyici nokta buradadır. Kullandığımız simgelerde bazı şeylerin keyfi olduğunu, bazı şeylerin ise keyfi olmadığını söyledik. Mantıkta yalnızca ikinci durum sözkonusudur: bu şu demektir ki, mantık, göstergeler yardımıyla istediğimiz şeyi dile getirdiğimiz bir alan değildir, fakat daha çok, mutlak zorunlu göstergelerin doğasının bizzat konuştuğu bir alandır. Bir gösterge- dilinin mantıksal sentaksını bilirsek, bu durumda, bütün mantık önermeleri bize verilmiş olur.”⁹⁵

⁹⁴ PEARS, David; “Wittgenstein”, *The Blackwell Companion to Philosophy*, 1996, s: 688

⁹⁵ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 6.124, s:145

“Mantık önermeleri, onları, hiçbir şey söylemeyen önermeler formunda kombine ederek önermelerin mantıksal özelliklerini gösterirler.”⁹⁶

“Bundan da anlaşılacağı gibi, biz aslında mantıksal önermeler dışında eyleyebiliriz, çünkü uygun bir sistemde (notasyonda) biz, önermelerin sadece kendilerini kontrol ederek onların formal özelliklerini tanıyabiliriz.”⁹⁷

Bu suretle totolojiler, Russell’ın formlarını anlatan önermelerden farklı olarak, gerçek mantıksal doğrular olmalarına karşılık onlar aynı zamanda gereksiz bir aygıttır.

Wittgenstein, mantıksal bir önermenin anlamlı olup olmamasının doğru ya da yanlış değer almasına bağlı olduğuna inanır. Ona göre bir önermenin anlamı onun doğru ya da yanlış olarak iki kutba ayrılmış olmasında yatmaktadır. Wittgenstein, “Mantık Üzerine Notlar”⁹⁸’da anlam teorisinin başlıca karakteristiğinin p’nin $\sim p$ ile aynı anlama sahip olduğu yani bir önermenin anlamının ona tekabül eden olguda gizli olarak bulunduğunu göstermek olduğunu söyler. Ona göre bir p önermesini anlamak için p’nin “p doğrudur”’a işaret ettiğini bilmek yeterli değildir, aynı zamanda $\sim p$ ’nin de “p yanlıştır”’a işaret ettiğini bilmemiz gerekmektedir.⁹⁹ Yani bir p önermesinin doğruluğundan bahsederken aynı zamanda $\sim p$ ’yi de doğruluk alanından dışlamış oluruz. Bir p olgusunun $\sim p$ ifadesini dışlaması, onun olgusallığının karakteristik yapısında vardır. Bu bağlamda, olgusal olanın gerçek varlığı, olgusal olmayan ideal düşünceleri dilin sınırlarına sokmamaya çalışır. Bir önermenin bir olguya işaret etmesi, onun gerçek varlık alanını işaretlediğini gösterir. Böylece $\sim p$ ifadesiyle söylenmeye çalışılan şeyler, gerçek varlık alanına giremeyecek ve dışarıda kalacaktır. Wittgenstein, olumlu ve olumsuz önermelerin varlığından değil, olgusundan bahsetmektedir. Çünkü bir $\sim p$ ifadesi, aynı zamanda bir p ifadesini de varsayar; olumsuz bir şey-durumu, olumlunun varlığını da gerektirir.¹⁰⁰ Dikkat edilirse, olumsuzun varlığı olumluyu zorunlu kılarken,

⁹⁶ A.g.e. 6.121, s: 143

⁹⁷ A.g.e. 6.122, s: 143

⁹⁸ WITTGENSTEIN, Ludwig; COSTELLO, Harry T.; “Notes on Logic”

⁹⁹ A.g.e., s: 232

¹⁰⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 5.5151, s: 117

olumlunun varlığı olumsuzu ancak mümkün kılmaktadır.¹⁰¹ Wittgenstein *Tractatus*'ta p ile $\sim p$ 'nin aynı şeyi söylediğini dile getirir. Yani anlam olarak zıt olmalarına rağmen p ve $\sim p$ ifadelerini tek ve aynı gerçeklik tarafından karşılanmaktadır.¹⁰²

Tractatus'ta bir önermenin anlamsız olduğunun gösterilmesi, onu dile getiren kimsenin tümcesindeki birtakım göstergelere bir anlam vermemiş olduğunun gösterilmesinden ibarettir. Bu bakımdan anlamsız bir şey söylemek, bu söylenen şeyin doğruluğunu tesis edecek gözlemleri göstermemek demek değil, sadece bu anlatıma bir gönderim, bir göstergesel anlam vermediniz demektir. *Tractatus*'ta anlam, dolaysız gözlem verilerine ya da duyu-içeriklerine bağlanmaları olgusuna, yani önermenin gerçeklikle ortaklaşa sahip olduğu “mantıksal biçim” e dayandırılmaktadır.¹⁰³

Wittgenstein'a göre bileşik bir önermenin doğruluk değeri onu oluşturan basit önermelerin doğruluk değerine bağlıdır. Yani iki bileşenden oluşan $p \wedge q$ bileşik önermesinin doğru olabilmesi için p ve q önermelerinin doğru olması zorunludur. Buradaki “değil”, “ve”, “veya”, “ise”, “ancak ve ancak” gibi bağlaçlar bileşik önermenin doğruluk değerinin de belirleyicisidir. Hem mantığı hem de Wittgenstein'ın ilk dönem felsefesini anlayıp değerlendirebilmek için bu bağlaçların nasıl işlediğini görmek büyük önem taşımaktadır. Wittgenstein, *Tractatus*'un 5.101 numaralı önermesinde bu bağlaçları da kullanarak p ve q önermelerine ilişkin her türlü açılımı gözler önüne sermiştir. Temel olarak p ve q önermelerinin olasılıklarını ve bu önermelerin değillemelerine ilişkin tabloyu şu şekilde gösterebiliriz:

p	q	$\sim p$	$\sim q$
D	D	Y	Y
D	Y	Y	D
Y	D	D	Y
Y	Y	D	D

¹⁰¹ ALTUNER, İlyas; “Wittgenstein: Olguların Diliyle Konuşmak -*Tractatus* Bağlamında Bir Deneme-”, <http://www.mevsimsiz.com/yazi.asp?id=3294>

¹⁰² WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 4.0621, s:53

¹⁰³ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, ss: 64-65

Tablodan da anlaşılacağı üzere bir önermenin değillenmesi demek onun doğruluk değerinin tersinin alınması anlamına gelmektedir. Yani p önermesi doğru olduğunda değillenmesi yanlış olarak nitelendirilirken, yanlış değer kazandığında da değillenmesi doğru bir önerme olarak nitelenmektedir. Buradan hareketle bir önermenin değillenmesini tekrar değillemek bize aynı önermeyi verecektir; yani $\sim\sim p$ önermesi bize p önermesini verecektir.¹⁰⁴ Wittgenstein'a göre "iki tümce, birbirleriyle ortak hiçbir şeyleri yoksa, birbirlerine karşıttırlar ve her tümcenin yalnız bir tane olumsuzu vardır, çünkü onun büsbütün dışında kalan tek bir tümce vardır."¹⁰⁵ Önermenin dışında kalan diğer önerme ilk önermenin değili olarak nitelendirilebilir.

İki önermenin birlikte doğru olması durumu sembolik olarak $p \wedge q$ olarak ifade edilir ve hem p önermesinin hem de q önermesinin doğru olduğu durumlarda doğru değeri kazanır, diğer durumlarda ise yanlış olarak dile getirilir. Hem p'nin hem de q'nun değillemelerini Wittgenstein "hem p hem q değil" olarak ifade eder ve bu ifadenin sembolleştirilmesi de $\sim(p \wedge q)$ olarak ifade edilir. Bu bileşik önermelerin doğruluk ifadelerini ise şu şekilde tablolayabiliriz:

p	q	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$
D	D	D	Y
D	Y	Y	D
Y	D	Y	D
Y	Y	Y	D

İki önermeden herhangi birinin doğru olması durumu ise $(p \vee q)$ olarak ifade edilir ve p ya da q önermesinin doğru olduğu durumlarda doğru değeri kazanır, diğer durumlarda ise yanlış olarak değerlendirilir. Her iki önermenin de değillemelerini Wittgenstein "ne p ne q" olarak ifade eder ve bu bileşik önermenin sembolik ifadesini de $(\sim p \wedge \sim q)$ ya da $(p | q)$ olarak ifade eder. Sembolik mantıkta $[\sim(p \vee q)]$ olarak da ifade edilen bu bileşik önermenin ve $(p \vee q)$ bileşik önermesini doğruluk tablosunda şu şekilde ifade edebiliriz:

¹⁰⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 5.254, s: 101

¹⁰⁵ *A.g.e.* 5.513, s: 115

p	q	p∨q	p q
D	D	D	Y
D	Y	D	Y
Y	D	D	Y
Y	Y	Y	D

Bunların dışında p ve q önermelerinin birbirlerinin koşulu olarak nitelendirildiği durumlar da söz konusudur. Koşul önermeleri olarak adlandırılan bu önermeler, p'nin koşul olduğu durumlarda ($p \rightarrow q$) olarak q'nun koşul olduğu durumları ise ($q \rightarrow p$) olarak sembolleştirebiliriz. Koşul önermeleri sadece ilk önermenin doğru ikinci önermenin yanlış olarak değer kazandığı durumlarda yanlış olarak değer kazanırken diğer bütün durumlarda doğru olarak değer kazanacaktır. Wittgenstein'in ifadeleriyle bu önermelerin değillerini ele aldığımızda ($p \rightarrow q$) koşullu önermesinin değili "q ve p değil ($q \wedge \sim p$)" olarak nitelendirilirken ($q \rightarrow p$) önermesinin değili "p ve q değil ($p \wedge \sim q$)" olarak nitelendirilmektedir. Koşullu önermelerin olasılık durumlarını Wittgenstein şu şekilde göstermektedir:

p	q	p→q	q→p	~(p→q)	~(q→p)
D	D	D	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	Y	Y

İki önermenin birbirini karşılıklı olarak gerektirdiği durumlar da karşılıklı koşul önermeleri olarak nitelendirilir. Sembolik mantıkta ($p \leftrightarrow q$) olarak ifade edilen karşılıklı koşul önermelerini Wittgenstein "p ise q ve q ise p" olarak, yani $[(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)]$ olarak sembolleştirilebilecek şekilde ifade eder. ($p \leftrightarrow q$) ifadesinin doğruluk değeri önermelerin her ikisinin de doğru ya da yanlış olduğu durumlarda doğru olarak nitelendirilirken diğer durumlarda yanlış olarak nitelendirilmektedir. Wittgenstein, sembolik mantıkta bu bileşik önermenin $\sim(p \leftrightarrow q)$ olarak ifade edilen değini ise "p ya da q, ikisi birden değil $[(p \wedge \sim q) \vee (q \wedge \sim p)]$ " olarak ifade eder. Bu bileşik önerme de p ve q önermelerinin her

ikisinin aynı doğruluk değerini aldığı durumlarda yanlış olarak nitelendirilirken bu önermelerin farklı doğruluk değerleri aldığı durumlarda yanlış olarak nitelendirilir. Bu bileşik önermelerin doğruluk tablosunda gösterimi şu şekildedir:

p	q	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	D	Y
D	Y	Y	D
Y	D	Y	D
Y	Y	D	Y

Wittgenstein *Tractatus*'un 5.101 numaralı önermesinde ayrıca totoloji ve çelişme ifadelerinden bahseder. Totolojiler her durumda doğru değeri alan önermelerdir. Wittgenstein, totoloji durumlarının yeni bir şey ifade etmediğini sadece elimizde varolan bir durumu tekrar sunduğunu söyler. Eğer p'nin koşulu yine p ise ve q'nun koşulu da yine q ise buradan bir totoloji çıkar. Bu durumu Wittgenstein “(p ise p ve q ise q) [(p→p)^(q→q)]” olarak dile getirir. Böyle bir totolojinin doğruluk tablosunda gösterimi şu şekildedir:

p	q	$p \rightarrow p$	$q \rightarrow q$	$(p \rightarrow p) \wedge (q \rightarrow q)$
D	D	D	D	D
D	Y	D	D	D
Y	D	D	D	D
Y	Y	D	D	D

Çelişki durumları ise her seferinde yanlış değeri alan önermelerdir. Eğer p ile p'nin değilini ve q ile de q'nun değilini alırsak buradan zorunlu olarak bir çelişki ortaya çıkacaktır. Wittgenstein bu durumu “(p ve p değil, ve q ve q değil) [(p∧~p)^(q∧~q)]” olarak ifade eder. Böyle bir çelişkinin doğruluk tablosunda gösterimi şu şekildedir:

p	Q	~p	~q	p^~p	q^~q	(p^~p)^(q^~q)
D	D	Y	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	Y	Y

Yukarıdaki tablolar bileşik önermelerin doğruluk değerlerinin tekil önermelere bağlı olduğunu gösteren birer örnek olarak nitelendirilebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Wittgenstein'a göre bileşik bir önermenin doğruluk değeri onu oluşturan basit önermelerde ve bu basit önermelerin kendi aralarında oluşturdukları bağda gizlidir. Örneğin $[(p \vee q) \rightarrow (r \vee s)]$ bileşik önermesini düşünelim. Bu formülasyonun doğruluk değeri, $(p \vee q)$ ile $(r \vee s)$ bileşik önermelerinin doğruluk değerlerine bağlıdır. Bu önermeler de ayrı ayrı p, q, r ve s önermelerinin doğruluk değerlerine bağlı olduğuna göre $[(p \vee q) \rightarrow (r \vee s)]$ bileşik önermesinin doğruluk değerinin onu oluşturan tekil önermelerin doğruluk değerine ve bunların “ \vee ” ve “ \rightarrow ” önerme eklemleri ile bir araya geliş biçimlerine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Kendi doğruluk-değerleri, kendilerini oluşturan temel önermelerin doğruluk-değerlerine bağlı olduğundan önermeler, temel önermeler arasındaki doğruluk-değerlerinin dağılımına göre doğru ya da yanlış olacaklardır. Fakat bunun geçerli olmadığı iki istisna söz konusudur: Birincisi, bir önermenin, onu oluşturan önermelerin doğruluk-değerine bağlı olmaksızın doğru olduğu durum, diğeri ise, bir önermenin yine kendisini oluşturan önermelerin doğruluk-değerlerinden bağımsız olarak yanlış olduğu durumdur. İlk durumda önerme bir totolojidir ve her zaman doğrudur; ikinci durumda ise bir çelişkidir ve her zaman yanlıştır. Mantığın doğru önermeleri totolojilerdir ve matematiğin doğru önermelerinin aynı biçimde olduğu düşünülebilir. Ne mantıksal ne de matematik önermeleri dünya hakkında hiçbir şey söylemezler ancak, onların her zaman doğru olmalarından dolayı, dünyada olabilecek her durum (var olan ya da var olmayan her olgu durumu) ile tutarlılık gösterirler.¹⁰⁶

¹⁰⁶ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 32-35

Wittgenstein, *Tractatus*'un 5.1361 numaralı önermesinde, Hume'a benzer şekilde, birçokları tarafından aklın bir ilkesi olarak kabul edilen nedensellik ilkesine saldırır. O, nedenselliğe duyulan inancı batıl inançlarla bir tutar. Wittgenstein'a göre nedensellik iki ayrı durumun birbirinin ardı sıra gelmesi olamaz. Eğer iki olay birbirinin ardı sıra geliyorsa burada iki farklı olayın varlığından değil sadece bir tek olayın varlığından söz edebiliriz. Bu durum *Tractatus*'ta şu şekilde dile getirilmiştir:

5.134 *Bir temel tümceden bir başkası çıkarılamaz.*

5.135 *Herhangi bir olgunun varlığından, ondan tamamen farklı bir başka olgunun varlığı sonuç olarak çıkarılamaz.*

5.136 *Böyle bir sonuç çıkarmayı haklılandırabilecek nedensel bir bağlantı yoktur.*

5.1361 *Geleceğin olaylarını, bugünkülerden sonuç olarak çıkaramayız.*

Nedensel bağlantıya inanç, batıl inançtır.

5.1362 *İsteme özgürlüğü, gelecek eylemlerin şimdiden bilinmemesine dayanır. Nedensellik, ancak mantıksal sonuç çıkarma gibi bir iç zorunluluk olsaydı bilinebilirdi. –Bilme ile bilinen arasındaki bağlantı, mantıksal zorunluluk bağlantısıdır.*

(“A, p'nin öyle olduğunu biliyor” önermesi, p bir totolojiyse anlamsızdır.)

5.1363 *Bir önermenin bize apaçık gelmesinden onun doğru olduğu sonuç olarak çıkmıyorsa, apaçık gelme de bizim onun doğruluğuna inanmamızı haklılandırmaz.*

5.14 *Bir önerme bir başka önermeden sonuç olarak çıkıyorsa, ilki ikincisinden daha çok, ikincisi ilkinden daha az şey söyler.*

5.141 *p, q'dan, q da p'den sonuç olarak çıkıyorsa bu ikisi bir ve aynı önermedir.*

5.142 Totoloji, bütün önermelerden sonuç olarak çıkar:
hiçbir şey söylemez.

5.143 Çelişme, hiçbir önermenin başka bir önermeyle
ortaklaşa sahip olmadığına sahip olan tümcelerle ortaklaşa
sahip olduğudur. Totoloji, ortaklaşa hiçbir şeye sahip olmayan
bütün önermelerle ortaklaşa sahip olduğudur.

Çelişme, bütün önermelerin dışında, totoloji ise içinde yok
olur.

Çelişme, önermelerin en dış sınırı, totoloji de özgül orta
noktasıdır.¹⁰⁷

“Bütün insanlar ölümlüdür” ve “bazı kuşlar uçar” gibi önermelere değinecek olursak, bu önermelerin içerdikleri “bütün” ve “bazı” gibi ifadeler nedeniyle nicelik veren önermeler olarak adlandırılırlar. Mantıkta tümel bir nicelik ifade eden “bütün x’ler” gibi ifadeler ($\forall x$) şeklinde sembolleştirilirler. Bu doğrultuda bütün insanlar ölümlüdür önermesi niceleme mantığında “bütün x’ler için, x eğer insan ise, o zaman x ölümlüdür” şeklinde açıklanan “($\forall x$) ($\dot{I}x \rightarrow \ddot{O}x$)” sembolleştirilmesi ile ifade edilir. Bütün evrende en az bir tanesini ifade eden “bazı” ifadesi ise niceleme mantığında ($\exists x$) şeklinde ifade edilir. Bu bağlamda “bazı kuşlar uçar” önermesi niceleme mantığında “en az bir x vardır ki, bu x kuştur ve aynı zamanda uçar” şeklinde açıklanan ($\exists x$) ($Kx \wedge Ux$) sembolleştirilmesi ile ifade edilir. Bu şekilde ortaya çıkan dilsel çözümleme yüklemsele çözümleme olarak adlandırılır. Yüklemeler mantığı ya da niceleme mantığı olarak da adlandırılan bu dil Russell’in mükemmel dil dediği dildir. Russell bu dili, ‘şimdiki Fransa Kralı bilgedir’ örneğinde problemlili cümlenin tam çözümlemesini –mantıksal biçiminin tam betimlemesini- yapmak için kullanmıştı. Russell’in çözümlemesi şöyledir:

$$(\exists x) [(Kx \wedge (y) (Ky \rightarrow y=x))] \wedge Wx).$$

“x”, “Fransa Kralı”nı, “W” ise “bilge”yi temsil etmektedir. Bu sembolleştirme, “x diye bir şey vardır, bu x Fransa Kralıdır ve başka herhangi bir şey, diyelim y olsun,

¹⁰⁷ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* , ss: 91-93

eğer y Fransa Kralı ise, o zaman y ve x özdeştir (bu, yalnızca bir Fransa Kralının olduğunu gösterir) ve x bilgedir” biçiminde ifade edilir. Bu sembolleştirme bir bakıma karmaşık gibi görünse de, aslında görüldüğü kadar karmaşık değildir; önemli olan “Fransa’nın şimdiki Kralı bilgedir” önermesinin çözümlene sonucunu olan mantıksal sembolleştirmede herhangi bir yanıltıcılığın olmamasıdır. Sembollere alıştığımızda her şey daha netleşecektir, öyle ki bu şekilde ne söylendiğini ve dolayısıyla ne düşünüldüğünü tam olarak bilmemiz de mümkün olabilecektir, çünkü çözümlene, önermenin mantıksal yapısını açık biçimde ortaya çıkarmıştır. Wittgenstein’a göre dilimizin nasıl işlediğini keşfedebilirsek, felsefe problemlerinin çözüm yolunu bulabiliriz. Dilin işleyişi, o dilin temelini oluşturan mantıksal yapıya bağlıdır; dolayısıyla Wittgenstein’a göre felsefe problemlerini çözmek için kendimizi, dilin temelindeki mantıksal yapının doğası hakkında aydınlatmamız gerekir. Bu durum Wittgenstein’ın ilk dönem çalışmaları için mantığın ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gösteren bir örnek olarak ele alınabilir.¹⁰⁸

D. Wittgenstein’in İlk Dönem Çalışmalarının Viyana Çevresi Üzerinde Etkileri

Wittgenstein, özellikle metafiziği tamamen reddetmesiyle Viyana Çevresi’nin kurulmasında öncü olmuştur. 1922 yılında resmen kurulan Viyana Çevresi, Wittgenstein dışında Moritz Schlick, Rudolph Carnap, Otto Neurath, Hans Reichenbach gibi dönemin önemli düşünürlerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Viyana Çevresi düşünürleri dünyanın ve düşüncelerin yapısının eksiksiz ve doğru olarak anlaşılabilmesi için dilin mantıksal yapısının bilinmesi gerektiğini savunurlar. Wittgenstein’ın ilk dönem felsefesinin temel sorunsalını da yansıtan bu düşünceye göre dile getirdiğimiz herhangi bir ifadenin anlamlı olarak değerlendirilebilmesi için bu ifadenin mantıksal bir önerme gibi doğru ya da yanlış olarak değer kazanabilmesi gerekmektedir. Yani anlamlılığın ön koşulu bir anlamda dile getirilen ifadenin somut bir göndergesinin bulunmasında gizlidir. Frege ile doğan ve Russell ile gelişen bu görüş anlamlılığın temelinde doğrulanabilirlik ilkesini yerleştirmektedir. Russell, felsefenin sorunlarını çözebilmek için kusursuz bir mantık diline ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Daha sonra

¹⁰⁸ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 32

Wittgenstein tarafından *Tractatus*'ta tekrar dile getirilen bu düşünce Viyana Çevresi filozoflarının da temel düşüncelerinin dayanağını oluşturmaktadır. Viyana Çevresi filozofları ya da diğer adıyla mantıkçı pozitivistler analitik felsefenin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. Russell'ın *Tractatus*'u İngiltere'de tanıtması ve özellikle de Ayer'in mantıkçı pozitivism öğretisini tartıştığı *Language, Truth and Logic (Dil, Doğruluk ve Mantık)*¹⁰⁹ kitabının yayınlanmasıyla analitik felsefe İngiltere ve ABD'de yaygınlaşmaya başlamış ve felsefede günümüze kadar gelen büyük bir etki bırakmıştır.¹¹⁰

Wittgenstein gibi Ayer de, *apriori* önermeleri, totoloji oldukları için doğrulukları zorunlu olan, olgusal içerikten yoksun önermeler olarak nitelendirir. Totolojiler, karşıtları ileri sürüldüğünde çelişmeye düşülen, yani olumsuzları kendisiyle çelişik önermeler anlamında analitiktirler ve onların tek uygun kullanımları tanımlardır. Totolojiler, hangi dilsel simgelerin başka hangi dilsel simgelere eşdeğer olarak kullanılabilirliğini gösterirler. Onlar mantıksal dönüşümlere, yani bir önermeden onun eşdeğerleri olan önermelere geçmeye yararlar. Ayer için de, dünyaya ilişkin, deneyimden bağımsız olarak bilebileceğimiz hiçbir doğru yoktur. Yani gerçekliğin hiçbir *apriori* bilgisi olamaz, Kant'ın düşündüğünün tersine, *sentetik apriori* önermeler olanaksızdır. Bir önerme empirik olarak doğrulanamadığı sürece dünyaya ilişkin hiçbir şey söyleyemez.¹¹¹

Carnap da Wittgenstein'a benzer şekilde metafizik önermelerin anlamsızlığına vurgu yapar. Metafizik, empirik önermelerden vazgeçtiği ve anlamdan yoksun sözcükleri geliştirmeye başaramadığı sürece anlamdan tamamen yoksun bir disiplin olarak değerlendirilebilir. Ona göre metafizik anlam diye belirtilen ifadeler kesinlikle var olmayan durumlara işaret eder. Metafizik ifadelerin yer aldığı cümleler, doğruluk değeri atfetmeye elverişli olabilecek hiçbir deneysel doğrulama prosedürü var olmadığından bu cümlelerin hiçbir anlamı yoktur. Bu anlamda metafiziksel terimlerin

¹⁰⁹ AYER, Alfred Jules; *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Metis Yayınları, İstanbul 1998. Bu kitapta Ayer, felsefe önermelerinin yapısını ve felsefenin deneysel bilimlerle arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ayer, felsefenin doğasında çatışan ekollerin bulunmasını haklı çıkaracak bir şey bulunmadığını öne sürerek felsefenin işlevinin sadece bilimsel önermeleri aydınlatmak olduğunu söylüyor.

¹¹⁰ İNAN, İlhan; "Analitik Felsefe", *Felsefe Ansiklopedisi Cilt:1* (Editör: Ahmet Cevizci), s:338

¹¹¹ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, s:69

birçoğu önermenin anlamlılığına ilişkin koşulları yerine getiremez. Bir sözcüğün anlamı, içinde yer alan atomsal önermelerin doğruluk koşulları tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda dilin her türlü metafiziksel öğelerden arındırılması gerekmektedir. İçinde metafiziksel yorumları barındıran felsefe de dilini değiştirmeli ve tam anlamıyla bir mantık diline yönelmelidir. Bu bağlamda felsefenin her şeyden önce dilin mantıksal analizi ile karakterize edilmesi gerekmektedir.¹¹²

Dilin sınırlandırılması konusunda da Wittgenstein ile mantıkçı pozitivistlerin görüşleri arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Mantıkçı pozitivistlere göre felsefe, metafiziksel olmamalıdır. Çünkü metafizik önermeler anlamlı ve doğrulanabilir şeylerden söz etmezler. Felsefe kendini dil çözümlemesiyle sınırlandırmalıdır. Bu durumu Wittgenstein, *Tractatus*'un son önermesinde “üzerinde konuşulamayan konusunda susmalıdır”¹¹³ önermesi ile dile getirir. Mantıkçı pozitivistler de Wittgenstein gibi kullanılması gereken dilin bir mantık dili olması gerektiğini savunurlar. Üzerine konuşulabilir olan, doğru ya da yanlış olarak nitelendirilebilir olandır. Dolayısıyla gerek mantıkçı pozitivistler gerekse Wittgenstein doğrulanabilir olmayan ifadelerin metafizik ifadeler olduğu konusunda hemfikirdirler ve felsefenin bu tarz ifadelerden arındırılması gerektiğini ifade ederler.

Mantıkçı pozitivistlere göre felsefenin işi, bilime ve bilgiye ilişkin analiz, yöntemi ise bilim dilinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda anlamlı ve geçerli bir bilgi sistemi oluşturmayı amaçlayan bu düşünürler, felsefede ahlak ve din gibi metafizik öğretileri felsefenin tamamen dışına atarak tek bir bilim ideali peşinde koşmak gerektiğini savunurlar. Bu noktada Wittgenstein'in “Söylenebilecek her şey açıkça ifade edilebilmelidir; konuşulamayacak konusunda ise susmalıdır” sözleri mantıkçı pozitivistlerin bakış açısını özetlemektedir. Bu düşünce temelinde mantıkçı pozitivistlerin bilim dilini aydınlatma ve açıklığa kavuşturma çabaları onları bir anlam ve açıklık ölçütü geliştirmeye yöneltmiştir.¹¹⁴ Doğrulanabilirlik ilkesi olarak da adlandırılan bu yeni anlam ölçütü metafiziğin olduğu kadar bilimin de önermelerinin anlamlılığının önkoşulu olarak bu önermelerin doğrulanabilir nitelikte olmasını gerektirmektedir.

¹¹² ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, ss:33-40

¹¹³ WITTGENSTEIN Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* 7, s: 171

¹¹⁴ CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s:897

Doğrulanabilirlik kriterine uygun olmayan bir önerme hangi alanda olursa olsun anlam ifade etmeyen bir önerme olmak durumundadır.

Son olarak Wittgenstein'in ve mantıkçı pozitivistlerin felsefeye ve mantığa ne şekilde yaklaştıklarını toparlayacak olursak, felsefeyi dünyaya ilişkin bilgi veren bir öğreti olarak görmediklerini söyleyebiliriz. Dünyaya ilişkin bilgiyi ancak bilim vasıtasıyla elde edebiliriz. Bu yüzden dünya üzerine araştırma yapma görevini felsefeye değil, bilime bırakmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda felsefenin görevi bir ürün ortaya koymuş olan bilimlerin kavramlarını mantıksal çözümleme yoluyla inceleyip onları herkes için açıklığa kavuşturmaktan başka bir şey değildir. Felsefeye bilgi edinme yolu olarak yaklaşmak felsefe tarihi boyunca yapılmış en önemli yanlışlık olarak nitelendirilmektedir. Bu yanlışlığın temelinde mantıksal alanla empirik alanın birbirine karıştırılması vardır. Oysa mantık bir öğreti olmadığı için onun evren hakkında bir şey söylemeye hakkı yoktur. Mantıktan yararlanarak evrenin şöyle ya da böyle olduğunu söyleyemeyiz Dilin mantığını doğru kavramak için öncelikle mantık-dünya ayrılığını kavramak gerekir. Dünya bilimlerin konusudur, felsefenin değil. Felsefe ancak dilsel yapıları, dili mantık bakımından aydınlatma işini yüklenir. Bu bağlamda felsefenin tamamını bir dil çözümlemesi olarak ele alıp değerlendirmek gerekmektedir.¹¹⁵

¹¹⁵ ÖZLEM, Doğan; "Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine", <http://www.felsefekibi.com/site/default.asp?PG=1111>

IV. KULLANIM OLARAK ANLAM TEORİSİ VE WİTTGENSTEİN'İN İKİNCİ DÖNEM ÇALIŞMALARINDA MANTIĞIN YERİ

“Bir dil imlemek bir yaşam biçimi imlemek demektir.”¹¹⁶

“Bir tümceyi anlamak, bir dili anlamak demektir. Bir dili anlamak bir tekniğin ustası olmak demektir.”¹¹⁷

Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmaları ilk dönem çalışmalarından köklü bir ayrılmaya işaret eder. İkinci dönem çalışmalarında Wittgenstein artık dilin önermesel boyutu üzerinde değil kullanım boyutu üzerinde durmaktadır. Ona göre dilin kullanımı bir bütün olarak dilin kurallarına uygun olarak hareket etmeyi gerektirir. O artık anlamı mantıksal yapıda değil kullanımda görmektedir.

Tezimizin bu bölümünde, Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesinin temel özelliklerinden bahsettikten sonra onun bu dönemdeki mantık anlayışını ve bu düşüncelerin başka düşünürlerin görüşleri üzerinde ne gibi etkiler bıraktığını ele alacağız. Bunu yaparken de Wittgenstein'daki düşünce değişimini daha net olarak görebilmek için bu dönem düşüncelerini mümkün olduğunca *Tractatus* ile karşılaştırarak inceleyeceğiz.

A. Wittgenstein'in İkinci Dönem Felsefesinin Temel Özellikleri

Tractatus'u tamamlamasının ardından üniversiteden ayrılan Wittgenstein 1920'lerin sonunda farklı bir felsefi anlayışla tekrar üniversiteye geri döndü. Bu yeni dönemde Wittgenstein'in dile ve mantığa ilişkin tutumlarında ciddi anlamda değişimler yaşanmasına rağmen felsefeye ve metafiziğe yaklaşımın bu dönemde de aynı olduğu görülmektedir. Her iki döneminde de felsefeyi daima açıklayıcı, aydınlatıcı bir etkinlik olarak gören Wittgenstein, birinci dönemde bu etkinliğin mantıksal çözümleme yoluyla yapılması önerirken, ikinci dönemde bu düşüncenin yerini dilbilgisel inceleme almıştır. Bu amaçla Wittgenstein'in, ilk döneminde ideal bir dile, ikinci döneminde ise olağan,

¹¹⁶ WİTTGENSTEİN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s:19

¹¹⁷ *A.g.e.*, s:119

günlük dile başvurduğu görülmektedir. Metafiziği ise ilk döneminde, konuşulamayan, susulması gereken yerde konuşmak, dünyanın sınırlarını aşmak çabası olarak görür ve böyle bir çabanın felsefe adına yapılmaması gerektiğini söyler. Bu anlayışını ikinci döneminde de koruyan Wittgenstein, metafiziği bu kez dilin sınırlarının üstüne gitme denemesi olarak yine boş bir çaba olarak nitelendirir. Bu düşünce, ikinci dönemde ilk döneme oranla çok daha zengin imgelerle renklendirilir. Ama öte yandan bu “zenginleştirme”, metafizik ve felsefe karşısında alınan tavrın, birinci döneme göre pek açık olmayan bir biçim almasına da neden olur. Bu da felsefe ile metafizik arasındaki sınırın belirsizleşmesine yol açar.¹¹⁸

Wittgenstein’in *Tractatus*’taki görüşü, felsefe problemlerinin ‘dil’in mantığını yanlış anlamamız’dan kaynaklandığı biçimindeydi. Bu kanı onun tüm felsefe yaşamı boyunca sürdü gitti. Değişen, onun ‘dil’in mantığı’ ile ne söylenmek istendiği konusundaki görüşü idi. Ayrıca bir başka değişim daha söz konusudur. Wittgenstein ikinci dönemde, dilin yanlış anlaşılmasından dolayı ortaya çıkan problemlerin, kendisinin de *Tractatus*’ta denediği gibi, sistematik bir felsefe kuramı geliştirerek çözülemeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Felsefe problemleriyle uğraşmak için kuramlar icat etmek yerine, problemlere yol açan yanlış anlamaları, ilk çıktıkları yer olan kaynaklarında kurutarak bu problemleri bertaraf etmemiz gerektiğini söyler. Böylece felsefeyi, tam da sözlük anlamıyla, *terapatik*¹¹⁹ bir iş olarak anlama noktasına geliriz: “Filozofun bir soruyu ele alış tarzı, bir hastalığı ele alış tarzına benzer.”¹²⁰ Dolayısıyla Wittgenstein, geçiş dönemi ve daha sonraki çalışmalarında *Tractatus*’un

¹¹⁸ SOYKAN, Ömer Naci; “Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar”, *Cogito; Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 33, Güz 2002, ss:41-42

¹¹⁹ Wittgenstein, filozofun bir problemi ele alışıyla hekimin bir hastalığı tedavi etmesi arasında bir kıyaslama yapar. Bu noktada Freud ile Wittgenstein arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Wittgenstein, Freud’un bilim icra etme iddiasının, bilime sahipmiş gibi gözükmeye çabasının ciddi ölçüde hatalı bir tavır olduğunu düşünüyordu. Bu çerçevede Wittgenstein’in terapi kavramı ile psikanalizin terapi kavramı şu yönden birbirine benzer: dilimizin mantığını yanlış anlamaktan kaynaklanan yanlışlıklar derin olup büyük ölçüde bilinç dışındadır. Filozofun görevi çeşitli terapi yöntemleri kullanmak suretiyle, bizi, olguların gerçek karakterlerini görmemizi sağlayarak, bu karışıklıklardan kurtarmaktır. Tıpkı Freud’un nevrozün nevrozunu, kendisinin sergilediği semptomlara yol açan bastırılmış etkileri bilinç yüzeyine taşıyarak bertaraf edebileceğini düşünmesi gibi, Wittgenstein da bizim, dilin fiilen nasıl iş gördüğünü anlamadaki başarısızlığımızın son ucu olan düşünsel kasılmaları, takıntıları, entelektüel engelleri, dili kullanımımızın gerçek karakterinin bilincine varmak suretiyle, bertaraf edebileceğimizi düşünür. Bakınız: MAGEE Bryan, *Büyük Filozoflar, Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi*, s: 353

¹²⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s:134

katı sistematik yöntemini terk eder ve onun yerine, bir yapısal kuramı amaçlamadığı açıkça belli olan paragraflardan oluşan bir yaklaşımı benimser.¹²¹

İlk döneminde dünyayı olguların toplamı olarak tanımlayan ve dünya ile dil arasındaki ilişkiyi resmedilen ile resmeden arasındaki ilişkiye benzeten Wittgenstein, ikinci döneminde dünyayı yalın bir olgular koleksiyonu olmanın ötesinde, konuşan ve eylemde bulunan kişilerin yapıp etmelerinin de içinde yer aldığı bir yapı olarak ele almaktadır. Artık bu dönemde dil ile dünya arasında nesnel ve ideal bir resmetme ilişkisinin varlığından söz edilmez.¹²² Bu dönemde Wittgenstein resimsel anlam teorisinin tersine kullanımsal bir anlam teorisi geliştirirken, dilin değişmez ve temel bir özü olduğu, bu özün dünyanın temsiliyle belirlendiği ve dildeki sözcüklerin salt adlandırma işlevi gördüğü görüşünü reddeder. Bu dönem çalışmalarında Wittgenstein, dilin özyapısı üzerine *Tractatus*'taki gibi açık ilkeler getirmek yerine, dile doğal bir insan fenomeni, çevremizde olup biten bir şey, karmaşık insan faaliyetlerinin oluşturduğu bir bütün olarak yaklaşmıştır. Bu dil anlayışının önemli bir özelliği, onun dili özünde toplumsal bir fenomen, ancak birden fazla insanın benimsediği kuralların varlığıyla işleyebilen bir fenomen olarak görmesidir. Wittgenstein, bu dönemde dili, insan tarafından kullanılan bir alet olarak görür. Bir ifadenin anlamı, o ifadenin mümkün kullanışlarının bir toplamıdır. Bu da anlamı, insan faaliyetlerine ve sonunda da yaşam biçimleri bütünlerine bağlar. Dille ilgili olarak resim benzetmesinden alet benzetmesine geçiş, Wittgenstein'in iki dil görüşü arasındaki en önemli farktır. Wittgenstein, bu ikinci dil görüşünde, dilin kullanılmasını aynı zamanda oyun oynamaya benzetir. Tüm oyunlar kurallar tarafından yönetilen faaliyetler, yapıp-etmeler olduklarına göre, amaçlı bir faaliyet olan dil, uzlaşımsal ve değişken kuralların yönettiği öğelerle yürütülür.¹²³

Felsefî Soruşturmalar'da Wittgenstein, ilk döneminde *Tractatus*'ta sözü edilen önermelere dayalı ve doğru-yanlış değerleri alabilecek bir dil oluşturmanın zor olmadığını dile getirir. Buradaki zorluk dili oluşturmak değil, bu dille hayatı anlatabilmektir. Çünkü ona göre bir dili oluşturmak demek bir hayat formunu

¹²¹ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 32

¹²² ALTINÖRS, Atakan; *Dil Felsefesine Giriş*, s:131

¹²³ CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s:904

oluşturmak demektir.¹²⁴ Gündelik hayattaki dilin değişik kullanım formlarını açıklama gücünden yoksun olduğunu düşündüğü göndergeci yaklaşımın yerine dilin kullanıldığı yere vurgu yapan bağlamcı bir yaklaşımı benimsemesi aynı zamanda onun dil anlayışının, olguları birebir resmeden ve her bir cümlesi bir önermeden oluşan ideal dil anlayışının da yerini, içinde metafizik, ideolojik ve estetik yargıların da bulunduğu ve insan yaşantısına dair her şeyi içine alan kuşatıcı ve bütüncül bir dil anlayışına bıraktığının bir göstergesi olarak da görülebilir.

Wittgenstein ilk dönem felsefesinde her türlü yanlış anlamadan, karışıklıklardan bağımsız, tek biçimli bir ideal dili temel alırken, ikinci döneminde olağan günlük dili temel alır. İlk dönem çalışmalarında değindiği şekliyle ideal dil ile olgusal dünya arasında tam anlamıyla bir uyum söz konusudur; çünkü “dil cümlelerden oluşurken dünya olgu-durumlarından oluşur”.¹²⁵ Cümle olgu-durumlarının resmidir. Cümle anlamını bu resimden alır. İkinci dönemde ise sözün anlamı, onun kullanımınıdır. Cümleyi anlamak onu kullanmak demektir. Bu da kültürel uzlaşma dayanır. Burada dil-dünya uygunluğu “metafizik” olarak nitelenir. Bunun yerine dil ile dünya arasında, gösterme, eşlik etme, bir mekanda olma gibi çeşitli bağlantı biçimleri bulunduğu söylenir.

Tractatus'ta metafizik bir atomculuğun varlığından söz etmek mümkündür: Nesne (obje), dünyanın yalın yapıtaşdır. Nesneye dil yönünde karşılık gelen dilin en yalın ögesi, nesneyi gösteren addır. Oysa ikinci dönemde ne nesnenin ne de dilin yalın öğelerinden söz edilmez. Sözcükler, yalın-bileşik diye ayrılmaz. Bu düşünce reddedilir. Son olarak da Wittgenstein'in “tekbencilik” (solipsizm) hakkındaki düşüncelerinden bahsetmek mümkündür. *Tractatus*'taki “yalnız benim anlayacağım dil”, “dilimin sınırları-dünyamın sınırları” gibi deyimlerde görüldüğü gibi tekbencilik onaylanır. Oysa ikinci dönemde, “özel dilin olanaksızlığı” kanıtlanarak tekbencilığe karşı çıkılır. Tekbencilik, kişiye özgü duyumların, yine kişiye özgü bir dille deyimlenmesi olarak anlaşılırsa, dilin ortak kullanımlı olmasından, yani sözlerin anlamının ancak onların

¹²⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s:19

¹²⁵ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus*, s:13

kullanımlarında olmasından ötürü, özel bir dil olamayacağı için tekbencilik de olanaksız olur.¹²⁶

Kısaca özetlemek gerekirse, ilk dönem çalışmalarında Wittgenstein günlük dilin, altında yatan mantıksal yapıyı gizlediğine inanırdı. “Fransa kralı keldir” önermesi, mantıksal yapısı ilk bakışta açık olmayan bir önermedir. Bu düşünceye göre dil, vücudu örten giysiler gibidir. Nasıl ki bol bir kıyafet, içindeki bedeni gizlerse dil de aynı şekilde gerçekliği gizlemektedir. Gerçekliğe ulaşmak için dilin altındaki mantıksal yapıyı açığa çıkartmak gerekmektedir. ikinci dönem çalışmalarında Wittgenstein’in bu düşüncesi de değişime uğramıştır. Artık o, dilin mükemmel çalıştığında hiçbir şeyi gizlemediğine inanıyordu. Bu dönemde Wittgenstein’in dil konusundaki temel düşüncesi, dilin bir şekilde nesnelere dünyasına zincirlenmiş olduğu yönünde değil, gramerin özerk olduğu yani serbestçe hareket ettiği yönündeydi. Bu düşünceye göre dilin efendisi insanın kendisidir. Biz, dille istediğimizi yapabiliriz. Yani kuralları biz seçeriz ve kurallara uymanın ne anlama geldiğine de biz karar veririz. Bunu yaparken de yapmamız gereken tek şey, dilimizin bizi büyülemesine engel olmaktır.¹²⁷

Wittgenstein’in bu dönemde dilin yaşamı yansıtan bir oyun olduğunu ve yaşamın kendisinin de dil oyunlarının bir araya gelmesiyle oluştuğunu söyler. Dil oyunları, içinde bir anlam çeşitliliğini barındırmaktadır. Yani dilde bir sözcüğün tek bir kullanımından bahsetmek mümkün değildir: aile içersinde bir eş ve bir anne rolü üstlenmiş olan bir bayanın aynı sevgi sözcükleriyle eşine ve çocuğuna yaklaşması mümkün olabilmektedir, ancak şüphe yok ki aynı kelimelerle ifade edilmelerine rağmen her iki durumda kelimeler farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu bağlamda dilin bir yaşam biçimi içinde var olduğunu ve işlev kazandığını görürüz. Yaşam biçimi sayısı kadar dil vardır ve her yaşam biçimi de kendine ait bir dil oyununu gerektirir. Bir ifade ancak içinde bulunduğu dil oyunu sayesinde anlam kazanır ve bu anlamda da toplumsaldır. Dil oyunu yaşam biçimine göre oluşturulduğuna göre anlam yaşam biçimine bağlıdır. Tek bir yaşam biçimi olmadığı ve anlam da yaşam biçimlerine bağlı olarak oluştuğu için tek bir anlam ölçütünden bahsetmek de mümkün değildir. Bu yüzden metafiziksel önermeler de belli bir dil oyunu içinde anlamlı olabilen

¹²⁶ SOYKAN, Ömer Naci; “Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar”, s:41

¹²⁷ EDMONDS, David; EIDINOW, John; *Wittgenstein’in Maşası*, s: 196-197

önermelerdir. Fakat bu tür önermeler nesnel bir duruma işaret etmedikleri için düşsel bir dil oyununa aittirler. Bu bağlamda metafizik öğelerden kurulu olan felsefi sorunlar da ortadan kaldırılmaları gereken sorunlar olarak görülmelidirler.¹²⁸

Özetleyecek olursak ilk dönem çalışmalarında dilin olguları resmeden bir mantık dili olması gerektiğini söylerken ikinci dönem çalışmalarında bu dil görüşü yerini dilin kullanım boyutunu ön planda tutan bir dil anlayışına bırakmıştır. Ona göre bir dili kullanmak demek bir dil oyununun içinde olmak demektir. Bir dilin anlamı onun içinde bulunduğu yaşama biçiminde gizlidir. Sözcükler ise resimler olarak değil, bir dil oyununun parçaları olarak ele alınmalıdır. Nasıl ki bir satranç oyununda bir taşın anlamı oyuncunun onu nasıl kullanacağına bağlıysa dilde de bir ifadenin anlamı konuşanın onu nasıl kullandığına bağlıdır. Eğer dili kullanım boyutundan soyutlarsak o zaman dili işlemez hale getirmiş oluruz ki bu da felsefede sorunlarla karşılaşmamıza yol açar.¹²⁹ Bu durumu Wittgenstein “felsefi problemler dil tatile gittiği zaman ortaya çıkar” sözleriyle dile getirir.¹³⁰

B. Wittgenstein’in İkinci Dönem Felsefesinde Mantığın Yeri

Wittgenstein’in ikinci dönem felsefesinde mantığa nasıl bir anlam yüklediğini görmek istiyorsak öncelikle bakmamız gereken eser onun ikinci dönem çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan *Felsefi Soruşturmalar* kitabıdır. Henüz son şeklini vermeden ölmüş olduğundan düşünsel mirasçıları tarafından yayınlanan bu eserinde Wittgenstein *Tractatus*’ta geliştirdiği düşünceleri etkili bir şekilde çözümlenmeye tabi tutarak dil, anlam, mantık, önermeler ve bilinç durumları gibi konulardaki yeni düşünce çizgisini de ortaya koymaktadır.

Tractatus’un temel tezi dil ve dünya arasında mutlak bir örtüşmenin söz konusu olduğunu ortaya koyan resim kuramı çerçevesinde şekillenmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kurama göre dil ve dünya arasında sıkı bir yapısal ilişki söz konusudur. Dili ve dünyayı bir mantık çerçevesi içine oturtmak gerektiği üzerine temellenen bu görüşe göre dil, dünyayı dilsel resimler vasıtasıyla resmedecek şekilde

¹²⁸ ÖZLEM, Doğan; *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, s:190

¹²⁹ ALTUĞ, Taylan; *Dile Gelen Felsefe*, YKY, İstanbul 2001, s:161

¹³⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s:34

biçimlendirilmelidir. Bu da ancak dile getirilen önermelerin olgusal alanla sınırlandırılmasıyla mümkün olabilecektir. İşte *Tractatus*'un temel tezi bu düşünce üzerine odaklanmaktadır. Biz eğer felsefe sorunlarını çözmek istiyorsak dilimize bir sınır çizmeli ve mantıkta olduğu gibi önermesel bir dil kullanarak sadece olguları resmeden bir dil kullanmalıyız. Bu bağlamda, *Tractatus*'un radikal dil anlayışı din, etik, estetik ve metafizik gibi alanları dilin olanağının dışında bırakır. Bunlar, üzerinde bir şey konuşamayacağımız, dolayısıyla susmamız gereken alanlardır.

Wittgenstein'in birinci döneminde kabul ettiği dil-dünya bağıntısının temeli olarak dilin yapıtaşı olan isimlerin dünyanın yapıtaşı (tözü) olan objelere tekabül ettiği düşüncesini ikinci dönem çalışmalarında terk eder. Bu dönem düşüncesine göre bir ismin anlamı onun bir olguya / nesneye tekabül etmesinde değil, kullanımında gizlidir. Ona göre artık kelimelerin tek tip görüntüsünden bahsetmek yanlıştır. Çünkü kelimelerin uygulamaları isimlerinde değil kullanımlarında gizlidir. Bu bağlamda Wittgenstein'a göre felsefe yaparken bir "dil mantığı" yoktur. Çünkü dil, tek bir öze sahip değildir. Fakat her biri kendi mantığına sahip farklı uygulamaların geniş bir koleksiyonudur. Anlam, kelimelerle şeyler arasındaki gösterme ilişkisinden ya da önermelerle olgular arasındaki resmetme ilişkisinden ibaret değildir. Bir ifadenin anlamı daha ziyade onun uygulamaların çeşitliliği içindeki kullanımınıdır.¹³¹

Felsefi Soruşturmalar'da Wittgenstein'in ideal dil düşüncesi de dönüşüme uğramıştır. Ona göre artık ideal dil düşüncesi, eğer bu dili bizim günlük dilimizden daha iyi, daha tammiş gibi ve mantıkçıyı, insanlara, uygun bir tümcenin neye benzediğini göstermiş gibi gösterirse yanlış yorumlanmış olacaktır. Çünkü Wittgenstein burada, mantığın dilden ya da düşünceden bahsederken bir doğa biliminin bir doğal fenomenden söz ettiği anlamda söz etmediğini düşünmektedir.¹³² Dolayısıyla Wittgenstein bu çalışmasında bilim dili ile konuşma dilinin farklılaşmasına vurgu yaparak felsefenin, kullanıma vurgu yapan konuşma diline yaklaşarak çalışmasının, onu gerçek çalışma alanına yönlendireceğini belirtmektedir. Böylece Wittgenstein *Tractatus*'ta mantığa yüklediği görevi *Felsefi Soruşturmalar*'da dilbilgisine yüklemiştir; yani, *Tractatus*'ta

¹³¹ UTKU, Ali, "Şişedeki Sineği Kurtarmak ya da Wittgenstein'in Çifte Felsefesi", <http://www.insiyatifprojesi.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=157>

¹³² WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s: 61

metafizik önermelerden sakınmanın yolunu mantıksal çözümlemede görürken, *Felsefi Soruşturmalar*'da dilbilgisinde görmektedir.

Bu dönemde Wittgenstein, mantığın hangi anlamda yüce olduğu sorusunu tartışırken mantığın kendine özgü bir derinliği olduğunu söyler. Mantık bütün şeylerin doğasını incelediği için bütün bilimlerin temeline iniyor gibi görünmektedir. Oysa ki mantık, şeylerin özünü görmeyi amaçlar. Wittgenstein'a göre mantığın ortaya çıkışının temelinde ne doğanın olgularına karşı bir ilgi ne de nedensel bağıntıları yakalama gerekliliği vardır; onun temelinde empirik olan her şeyin temelini veya özünü anlama dürtüsü vardır. Bu bağlamda yeni olguların peşine düşmemiz de doğrudan görünen bir şeyi anlama isteğinden kaynaklanmaktadır.¹³³ Bu noktada Wittgenstein'ın mantık önermelerine yüklediği anlamın da değiştiğini söyleyebiliriz. *Tractatus*'ta mantık önermeleri bilimsel bir temele oturtularak felsefenin mantık dilinin dışına çıkmaması gerektiği savunulurken, *Felsefi Soruşturmalar*'da mantığın yüceliğinin temeli olarak özü anlama çabası görülmektedir ki bu da mantığın değerinin bilime yönelmesinde değil de araştırmaya yönelmesinde yattığı anlamını doğurur.

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da, önerme kavramına da göndermede bulunur. Bir tümce doğru ya da yanlış olarak nitelendirilebiliyorsa önerme olarak adlandırılır. Yani;

“p” doğrudur = p

“p” değildir = ~p

tümceleri doğru ya da yanlış olarak nitelendirilebildikleri için birer önerme olarak adlandırılabilir. Fakat burada doğruluğun kriteri olarak önceden olduğu gibi önermenin olgu durumuna tekabül etmesi değil, dilimizdeki kullanımına bakmamız gerektiği vurgulanmaktadır. “Biz bir şeye, dilimizde ona doğruluk fonksiyonları hesabını uyguladığımız zaman bir önerme deriz...‘doğru’ kavramına uyan veya ‘doğru’ kavramının uyduğu şey bir önermedir...doğruluk kavramıyla birbirine tutturulan şey bir önermedir.”¹³⁴ Dolayısıyla Wittgenstein burada bir önermenin ne olduğunun dilbilgisi kurallarına uymasının yanında dil oyunundaki kullanımına da uygun olması gerektiğini

¹³³ A.g.e., s: 66

¹³⁴ A.g.e., s: 80

dile getirmektedir. Bizim bir satranç oyununda piyonlara şah çekmemiz kullanıma uygun olmayan bir duruma işaret ettiği için ilginç bir durum olarak değil, fazlasıyla karmaşık ve hatta aptalca bir durum olarak nitelendirilir. Böyle bir durumda ortaya koyulan bir tümcenin de ne kadar doğru ya da yanlış olarak nitelendirilebilecek bir durum ortaya konulsa da, kullanım boyutu göz ardı edildiği için, anlamlı bir önerme olarak nitelendirilmesi mümkün olmayacaktır.¹³⁵

Wittgenstein, doğru ve yanlışın insanlar arası uzlaşım sonucu belirlendiği düşüncesini de çok doğru bulmaz. Ona göre doğru ve yanlış kullanılan dilde uzlaşımı gösterir yargılarda değil yaşam biçiminde uzlaşmadır. Oysa ki biz dili bir iletişim aracı olarak kullanmak istiyorsak sadece tanımlarda değil, aynı zamanda yargılarda da uzlaşmalıyız.¹³⁶ Ona göre dildeki ifadelerle ilişkili olarak kullanılan “doğru” ve “yanlış” bir dilin öğeleridir ve bu dili kullanan kişiler, onların bu dildeki kullanımları konusunda uzlaşım içindedirler. Buradaki uzlaşım olgulara ilişkin yargılarda değil, bir etkinlikte veya bir “yaşam biçimi”ndedir. Yaşam tarzındaki uzlaşım genel anlamda dilin kullanımını belirler ve bu da özel olarak “doğru” ve “yanlış” sözcüklerinin kullanımını belirler. Bu uzlaşımı, doğruluk ve yanlışlığı keyfi ve göreceli hale getiren bir uzlaşım olarak düşünmek doğru değildir. Bu sadece yaşam biçimindeki uzlaşımın, neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkındaki düşüncelerdeki uzlaşımın mantıksal olarak daha önce geldiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, yaşam biçimindeki uzlaşım, fikirlerdeki uzlaşımın çerçevesini, yani önkoşulunu sağlamaktadır.¹³⁷

Wittgenstein’in ikinci dönem çalışmalarını incelerken onun, aklın ilkeleri hakkındaki düşüncelerine de kısaca değinmek gerekir. Hatırlayacak olursak, klasik mantıktan beri süregelen kabuller temelde üç önermenin totoloji olduğunu, yani her koşulda doğru değer aldığını ortaya koymaktadır.

Aklın ilkelerinin başında gelen özdeşlik ilkesi “bir şey ne ise odur” der. Bu ilkenin mantıksal ifadesi ise ($p \rightarrow p$) şeklindedir. Bu ilkeye göre biz bir ifadeyi önermenin herhangi bire yerinde ne şekilde ele alıyorsak önermenin diğer yerlerinde de aynı şekilde ele almamız gerekir. Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*’da burada sözü

¹³⁵ A.g.e., s: 81

¹³⁶ A.g.e., s: 130

¹³⁷ TEPE, Harun; *Platon’dan Habermas’a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, ss: 83-84

geçen aynılığı sorgulamaktadır. Ona göre özdeşliğin saptanması psikolojik bir durumdur. Burada aynılığı tanıma önemlidir. Wittgenstein bu durumu “sahip olduğum iki imgenin aynı olduklarına karar vermeden önce onları aynı olarak tanımalıyım”¹³⁸ sözleriyle dile getirir.

Bir diğer ilke olan çelişmezlik ilkesi “bir şey aynı zamanda hem kendisi hem de kendisi olmayan olamaz” der. Bu ilkenin mantıksal ifadesi de $\sim (p \wedge \sim p)$ şeklindedir. Wittgenstein’a göre çelişki, eğer iki çelişik karar arasında sürekli olarak gidip gelirse dil oyununda harekete geçmemizi engeller. Bununla birlikte biz çelişkiyle karşılaştığımızda onu bir felaket olarak görmek yerine, oradan sonra yola devam edemeyeceğimiz bir duvar olarak görmeliyiz. Wittgenstein burada, yeni düşünceler oluşturmamızı engelleyen, kısıtlayıcı bir “çelişkiden sakınmak için ne yapmalıyız?” sorusu yerine, yeni düşünceler üretmemizi teşvik eden “çelişkiyle karşılaştığımızda ne yapmalıyız?” sorusunu tercih ettiğini belirtmektedir.¹³⁹

Aklın ilkelerinden üçüncüsü olan üçüncü halin imkansızlığı ilkesi “bir şey ya kendisidir ya da kendisi değildir, üçüncü bir ihtimal söz konusu değildir” der. Bu ilke de mantıkta $(p \vee \sim p)$ şeklinde sembolleştirilir. Wittgenstein’a göre bu ilke bizim bakış açımızı sınırlandırmaktadır. Ona göre “üçüncü bir olasılık yoktur” veya ancak üçüncü bir olasılık olamaz” demek, biz öyle düşünmesek de gözümüzü hem problemi hem de çözümünü içermek zorundaymış gibi gözükten bir resimden başka bir tarafa çevirmemize yetkimizin olmadığını ifade etmek demektir.¹⁴⁰

Wittgenstein’ın bu görüşleri onun, aklın ilkelerini göz önünde bulundururken de hayat formlarına göndermede bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla onun ikinci dönem çalışmalarının tümünde olduğu gibi mantık hakkındaki düşüncelerine de baktığımızda, mantığın mutlaklığına değil de yaşam biçimleri tarafından şekillenen ve bir anlamda iletişimin temel unsuru olan uzlaşım çerçevesinde biçimlenen dil oyunları düşüncesine yaklaştığını görmekteyiz. Özdeşlik ilkesinde aynılığın yeniden tanımlanması, çelişmezlik ilkesinde çelişkilerin bizi farklı yollar aramaya yönlendirmesi ve üçüncü halin imkansızlığı düşüncesinde de farklı çözümler için farklı bakış açlarına

¹³⁸ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s: 170

¹³⁹ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Zettel*, Çeviren: Doğan ŞAHİNER, Nisan Yayınları, İstanbul 2004, s: 155

¹⁴⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s: 164

yönelmemiz düşüncesinin mutlaklıktan ziyade farklılığa vurgu yapması bu bağlamda düşüncelerin değişik bağlamlarda değişik anlamlarda değerlendirilmesi gerektiğinin bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Özetleyecek olursak; *Felsefi Soruşturmalar*'da dile getirilen “dil oyunları” ve “hayat formları” ifadeleriyle Wittgenstein'in, ilk döneminde savunduğu “resim-tasarım” teorisini terk ettiği görülmektedir. Gündelik hayattaki dilin değişik kullanım formlarını açıklama gücünden yoksun olduğunun farkına vardığı “göndergeci” teorisinin yerine anlamın, içinde bulunduğu cümlenin bağlamında aranması gerektiğini vurgulayan “bağlamsal” ya da “pragmatik” karakterde bir yaklaşım geliştirmektedir. Bu, aynı zamanda, olguların birebir resmi olan bir ideal dil anlayışının yerini, ideolojik, estetik, metafizik, vb. boyutlarıyla insan konuşmasının bütününe içine alan kuşatıcı bir dil anlayışına bıraktığı bir dönüşüm olarak da ele alınabilir.¹⁴¹

Bu mantık düşüncesi çerçevesinde felsefenin görevi ise matematiksel ya da mantıksal-matematiksel bir keşif aracılığıyla bir çelişkiyi çözmek değil, bizi rahatsız eden matematik durumunu veya çelişkinin çözümü öncesi durumu açıkça görmemizi olanaklı kılmaktır. Burada Wittgenstein bizim kendi kurallarımız arasında hapsolmuş gibi olduğumuzu düşünür. Çünkü çoğu durumda şeyler bizim önceden görüp anlamlandırdığımızdan farklı şekilde gerçekleşmektedir. Yani bir çelişkiyle karşılaştığımızda aslında kastettiğimiz şeyin o olmadığını söylemek durumunda kalırız. Bu çerçevede felsefi sorun olarak ele alınması gereken şey, bir çelişkinin bireysel konumu ya da onun bireysel yaşamdaki konumu olmak durumundadır. Felsefenin yaptığı sadece, her şeyi önümüze koymak ve bunlardan herhangi birini ne açıklamak ne de bir sonuç çıkarmaktır. Zaten her şey göz önünde olduğu için açıklanacak bir şey de yoktur. Yani filozofun ve felsefecinin yapması gereken şey mantıksal çıkarımlar vasıtasıyla bir çözüm ortaya koymak yerine düşüncelerin bir amacı gerçekleştirmek amacıyla bir araya toplanmasından ibarettir.¹⁴²

¹⁴¹ ALTINÖRS Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, s: 132

¹⁴² WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s: 77

C. Wittgenstein'in İkinci Dönem Çalışmalarının Etkileri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Wittgenstein'in gerek ilk dönem çalışmaları gerekse ikinci dönem çalışmaları hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonraki dönemlerde felsefe üzerinde çok büyük etkilere sahiptir. Çalışmamızın bu kısmında Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının genel etkilerine kısaca bir değineceğiz.

Wittgenstein ilk dönem düşünceleriyle Viyana Çevresi düşünürlerinin çalışmalarına temel oluşturduğu gibi, ikinci dönem çalışmalarıyla da “gündelik dilin felsefesi” olarak bilinen bir diğer çözümleyici akıma temel hazırlamıştır. J. L. Austin, P. F. Strawson ve J. Searle tarafından temsil edilen bu akım, felsefenin, doğrulama kriteri çerçevesinde, konuşmaları sınırlayıcı bir dil oluşturmak yerine, zenginlikleri sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve bir anlamda kendini yaşam biçimlerine göre yenileyen gündelik dili kullanması gerektiğini savunur. Anlam öğretileri arasında günümüzde geçerliliği en çok tanınan anlayışlardan biri olan bu anlayışa göre, anlam görüngüsü, tıpkı Wittgenstein'da olduğu gibi, belli bir dil topluluğu içinde ve belli bir yaşam biçimi çerçevesinde toplumsal uzlaşma yoluyla belirlenmiş birtakım kurallar uyarınca oynanan bir dil oyunu olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda, bir şeyin anlamını öğrenmek demek o şeyin belli bir bağlamda nasıl kullanıldığını öğrenmek, yani o şeyi uygun biçimde kullanabiliyor olmak demektir. Bu çerçevede, Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesinde anlam sorununu kullanım içerisinde çözümlemesi, dil felsefesinde önemli bir kırılma noktası olarak düşünülebilmektedir. Anlam sorununa yaklaşım yordamında baş gösteren bu kırılmayla birlikte dil felsefesi çalışmalarında eskiden beri egemen bir konumda bulunan anlam sorununa yönelik yerleşik soruşturma kalıpları eski yerlerini ve değerlerini yitirmiş; böylelikle de dil felsefesi için yeni bir soruşturma ufku açılmıştır. Anlam sorunları yerine daha çok dilsel kullanım sorunlarının ele alındığı bu soruşturma çerçevesinin en önemli kavramı, söylemek ile eylemek arasında geleneksel olarak yapılan ayrımı çözümlemeyi amaçlayan, aslında bu iki edimin bir ve aynı şey olduğunu gösterme düşüncesi üstüne bina edilmiş söz edimleridir.¹⁴³

¹⁴³ GÜÇLÜ, A. Baki; UZUN, Erkan; UZUN, Serkan; YOLSAL, Hüsrev Ümit; “Dil Felsefesi”, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002

Dünya ile dil arasındaki ilişki konusunu tümünden bir kenara atmamakla birlikte, esas anlam ile kullanım ilişkisini ele alan ve dilsel davranışın mahiyetini açıklamaya çalışan bu düşünürlerin temel kavramı olarak “söz edimi”, konuşan kişinin belli bir an ya da durumda söz ya da sözcelem üretmesi durumu olarak tanımlanabilir. Bu düşünürler, felsefecilerin sadece yanlış veya doğru olarak nitelendirilebilen yargı cümlelerini incelemeye değer buldukları için büyük bir yanlışta içinde olduklarını düşünürler. Özellikle Viyana Çevresi düşünürleri tarafından doğrulama ilkesi çerçevesinde kullanılan bu tarz ifadeler, anlamlı cümlelerin sayısını gereğinden fazla azalttığı düşüncesiyle eleştirilmektedir. Austin’e göre, doğrulama ilkesine “kayıtsız” olduğu halde anlamsız sayılmayacak çok sayıda sözcelem gündelik dilde yaygın şekilde kullanılmaktadır. O, fenomenlerin bilgisine erişmede en güvenilir yolun gündelik dilin kılavuzluğunu benimsemek olduğunu savunur. Ona göre gündelik dilde doğru ya da yanlış değer taşımasına rağmen birçok anlamlı cümle kurmaktayızdır. Bu yüzden bütün cümleleri birer önerme olarak değerlendirmek saçmadır. Austin, gerçek anlamı önerme olarak kabul edilen cümlelerden çok gündelik dilde kullandığımız cümlelerde aramız gerektiğini söyler. Ona göre, kullanımlarıyla birtakım edimlerin gerçekleştiği cümleler anlamlı cümlelerdir. Austin’e göre bir sözcük üretilen her durumda bir ya da daha fazla edim gerçekleşmektedir. Söz edimleri adını verdiği bu edimleri daha sonra üçe ayırmıştır: bunlardan birincisi olan, herhangi bir şey söyleme edimini “düz söz edimi”; ikinci olarak ,bir şey söylerken gerçekleştirilen edime “edimsöz edimi”; son olarak da bir şey söyleme yoluyla gerçekleştirilen edime ise “etkisöz edimi” adını vermektedir¹⁴⁴. Austin’e göre bu üç edim türü bütün eylemlerimizi kaplamaktadır ve anlam bu edimlerde aranmalıdır.

Austin’le birlikte dilin günlük kullanımını ön planda tutan bir başka düşünür olan Searle, bu üç tür edime etik temelli olan önerme edimini de ilave etmiştir. Önerme edimi gönderme ve yüklemeyi içerir¹⁴⁵. Gönderme ve yükleme insana söz verme ya da beklentilere cevap verme gibi yükümlülükler getirmektedir ve bu yükümlülükler de toplum temelinde anlam kazandığından Austin’in edimleri bütün edim türlerini kapsamamaktadır ve bu edimlere önerme edimini de yüklemek gerekmektedir.

¹⁴⁴ ALTINÖRS Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, s:137

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s:138

Sonuç olarak, Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarında olduğu gibi ikinci dönem çalışmaları da felsefe üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu bölümde kısaca ele aldığımız bu etkileri daha ayrıntılı bir şekilde çalışmamızın son bölümünde inceleyeceğiz.

V. WITTGENSTEİN FELSEFESİNİN WITTGENSTEİN SONRASINA ETKİLERİ

Önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi Wittgenstein'in çalışmaları gerek yaşadığı dönemde gerekse ölümünden sonraki dönemlerde, 20. yüzyıla damgasını vurmuş olan analitik felsefe geleneğinde oldukça önemli bir yer edinmiştir. İlk dönem çalışmalarının Viyana Çevresi düşünürleri üzerindeki etkisi ve ikinci dönem çalışmalarının gündelik dilin felsefesiyle ilgilenen düşünürler üzerinde ne gibi etkiler yarattığı çalışmamızın bundan önceki bölümlerinde kısaca değindiğimiz konulardı.

Çalışmamızın bu bölümünde Wittgenstein'in iki dönem çalışmalarının da onun ölümünden sonra felsefe üzerinde ne gibi etkiler taşıdığını göstermeye çalışacağız. Onun her iki dönem çalışmalarını ayrı ayrı ele alacağımız bu bölümde amacımız, Wittgenstein'in çalışmalarının diğer filozofları ne şekilde etkilediğini göstererek 20. yüzyılın en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilen bu düşünürün felsefe tarihi açısından neden bu kadar önemli bir konuma yerleştirildiğini de gözler önüne sermektir.

A. İlk Dönem Çalışmalarının Etkileri

“Bir noktanın beyaz ya da siyah olduğunu söyleyebilmek için, daha önce ne zaman bir noktaya siyah, ne zaman beyaz dendiğini bilmeliyim; ‘p’nin doğru (veya yanlış) olduğunu söyleyebilmem için, hangi koşullarda ‘p’ ye doğru dediğimi kesin olarak bilmeliyim, böylece tümcenin anlamını belirlemiş olurum.”¹⁴⁶

Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarında temel amacı dile bir sınır çizme çabasıdır. Ona göre felsefe tarihinde olgusal alanın sınırını aşmaya çalışan filozoflar metafizik alanın içine girmektedirler. Oysa ki felsefenin güvenilir bir bilgi dalı olarak kabul edilebilmesi için metafizikten mümkün oldukça uzak kalması gerekmektedir. Bu bağlamda felsefenin asli görevi dili metafizik öğelerden arındırmak amacıyla bir dil eleştirisi yapmaktır. Ona göre tüm felsefi sorunların temelinde dilin mantığının yanlış anlaşılması vardır. Ona göre dilin yapısı ve sınırları da dış dünya tarafından belirlenmektedir. Bu düşünceler onu, dile ilişkin göndergeci yaklaşım olarak da

¹⁴⁶ WITTGENSTEİN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus* 4.063, ss: 55-57

nitelendirilebilen resimsel anlam teorisine götürmektedir. Onun resimsel anlam teorisi Viyana Çevresi düşünürlerinin en ateşli bir şekilde savunduğu doğrulama ilkesine birebir uygun bir yapıdadır. Yani bir bakıma resimsel anlam teorisi ile doğrulama ilkesini aynı şeyler olarak ele alabiliriz. Ona göre cümleler gerçekliği resmeden dilsel ifadelerdir. Dış dünyada herhangi bir olgu durumuna ya da nesneye göndermede bulunmayan ifadeler anlamlı ifadeler olarak değerlendirilemezler. Bu bağlamda Wittgenstein, metafiziksel ve teolojik unsurlar gibi dış dünyada herhangi bir göndergesi bulunmayan ifadeleri dilin sınırlarını aşan ifadeler olarak nitelendirirler ve bu bağlamda bu ifadeleri anlamdan yoksun ifadeler olarak görürler.¹⁴⁷

Viyana Çevresi düşünürlerinin temel öğretisi olan mantıksal atomculuğun özünü oluşturan düşünce bilim ile metafizik arasına bir sınır çizilmesi gerektiği düşüncesi oluşturmaktadır. Onlara göre metafizik ile anlamsız aynı şeye karşılık gelmektedir. Yalnızca olgu durumlarına karşılık gelen ifadelerin ve kavramlar arası ilişkilere dair önermelerin anlamlı olduğunu savunan bu düşünürler bu iki sınıftan herhangi birine girmeyen teolojik ya da etik içerikli önermeleri bilimle ve nesnellikle ilgisi olmayan, kanıtlanması ve doğrulanması mümkün olmayan anlamdan yoksun önermeler olarak görüyorlardı. Onlara göre olgusal önermeler, deneye dayandıkları için doğrulanabilir veya yanlışlanabilir karaktere sahip önermelerdir. (Doğruluk değerleri dile getirdikleri sözcüklerin ve sembollerin anlamlarının sorgulanmasıyla belirlenebilen önermeler olarak tanımlanan kavramlar arası ilişkilere dair önermeler ise analitik önermelere olarak anlamlı kabul ediliyorlardı.) Ayrıca bu düşünürlere göre felsefenin amacı, deneye dayalı olan pozitif bilimlerin çalışmalarını ve bu bilimler vasıtasıyla oluşturulan önermeleri mantıksal çözümlene vasıtasıyla incelemek ve bu önermelerin açıklığa kavuşturarak anlaşılır hale getirilmesine yardımcı olmaktır. Dolayısıyla bu düşünürler felsefeyi bilimden bağımsız, kendi özerk alanında çalışan bir disiplin olarak görmek yerine bilimin çalışmalarını temellendiren bir alt disiplin olarak görüyorlardı.

Bu düşüncelerin Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarından etkilendiği açıktır. Bu düşünceler ile *Tractatus*'un önermeleri arasında birçok ortak noktanın varlığı göze çarpmaktadır. *Tractatus*'ta da bu düşüncelere benzer şekilde, cümlelerin, olguların

¹⁴⁷ ALTINÖRS Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, ss: 129-130

resimleri olduklarından; mantığın totolojik ya da ‘analitik’ olduğundan; felsefenin görevinin ‘aydınlatmalarla’ sınırlı olduğundan ve mantık, matematik ve doğal bilimlerin önermeleri dışında kalan tüm önermelerin de anlamsız olduklarından söz eden önermeler mevcuttur.¹⁴⁸

Kendi düşünceleri ile Wittgenstein’in düşünceleri arasındaki bu benzerlikler Viyana Çevresi düşünürlerinin *Tractatus*’a ayrı bir özen göstermelerini ve kendi çalışmalarını düzenlerken *Tractatus*’u temel bir metin olarak kabul etmelerini sağlamıştır. Bu çerçevede ele alındığında Viyana Çevresi düşünürleri ya da mantıkçı pozitivistler olarak anılan ve 20. yüzyıl analitik felsefe geleneğinde oldukça önemli bir yere sahip olan bu düşünürlerin çalışmalarında Wittgenstein’in ilk dönem çalışmalarının azımsanamayacak kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Öyle ki, Mantıkçı pozitivistin, dilsel anlatımları anlam açısından sorgulayarak, bir dilsel anlatımın “sahici” bir önerme mi yoksa sözde bir önerme mi olduğunu belirlemek, böylelikle de metafiziksel önermeleri anlamsız sayıp dışlamak için ilkeleştirdiği doğrulama ölçütünün formüle edilmesi, *Tractatus*’un empirist yorumuna dayanır. Çeşitli biçimlerde dile getirilen ve son belirgin biçimlenişini A.J. Ayer’da elde eden bu tartışmalı ölçüt, haklı çıkarılışını ve ön dayanaklarını *Tratatus*’dan kaynaklanan çıkarımlarda ya da bir bakıma ‘atfetme’ diyebileceğimiz yorumlarda bulur. Bu çıkarımların kurucu nitelikte olanı, *Tractatus*’un metafiziksel önermelerin anlamsız olduğunu ve tek ‘söylenebilir olan’ın doğa bilimlerinin önermeleri olduğunu ileri süren tezi üzerinde duysal (empirik) doğrulanabilirlik ilkesinin inşa edilmesiyle sonuçlanır. Şöyle ki, tek söylenebilir olan doğa bilimlerinin önermeleridir; doğa bilimleri empirik olarak bulgulanabilen bir bilgi alanıdır ve empirik olarak bulgulanabilen olan, duyularla doğrulanabilen şeydir.¹⁴⁹

Bu noktada Wittgenstein’in düşüncelerinin genel olarak Viyana Çevresi düşünürleri üzerindeki genel etkisinin yanında düşünürlerin kendi düşüncelerini ne şekilde etkilediğine de göz atmak yararlı olacaktır. Viyana Çevresi düşüncesinin kurucularından olan ve 1920’li yıllarda Çevre’nin çalışmalarını organize eden Schlick, 1936 yılında Viyana Üniversitesi’nin merdivenlerinde bir öğrencisi tarafından

¹⁴⁸ GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, s: 59

¹⁴⁹ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, ss: 63-64

öldürülene kadar, gerek mektuplar vasıtasıyla gerekse Wittgenstein'in Viyana'yı ziyaretleri sırasında yüz yüze görüşerek Wittgenstein'la diyalogunu sürdürmüştür.

Schnitzler'in aktardığına göre, Wittgenstein 22 Aralık 1929'da bir konuşmasında, şöyle der: “eğer bir tümcenin anlamını tam olarak doğrulayamıyorsam, bu tümceyle bir şey anlatmış olmam; tümce de hiçbir anlama gelmez”. Wittgenstein bu görüşüyle, Carnap ve Schlick başta olmak üzere Viyana Çevresi filozoflarını deriden etkilemiştir. Schlick bir yazısında bu etkilenmeyi açıkça dile getirerek, “bir sözcüğün ya da sözcükler dizgesinin anlamının, onların kullanımlarını düzenleyen kurallar dizisinde belirlendiği”ni, bu tümceyle dile getirilmiş olan anlam görüşünü de, Wittgenstein ile yaptığı söyleşilere borçlu olduğunu söyler. “Bir tümcenin anlamı, bu tümcenin hangi kurallara göre kullanılacağıdır, bu da bu tümcenin ne şekilde doğrulanacağını (ya da yanlışlanacağını) söylemekle ayın şeydir” diyen Schlick'in, gerçekten de Wittgenstein'a çok şey borçlu olduğunu açıklar.¹⁵⁰

Wittgenstein'in felsefenin bir öğretisi değil, etkinlik olduğu düşüncesi Schlick tarafından da savunulan bir düşüncedir. Önergeleri bilimlere ortaya koyduğu için felsefenin doğru ya da yanlış önermeler bütününden oluştuğunu düşünmek doğru değildir. Felsefe sadece, bir aydınlatma ve çözümleme, bazı durumlarda da anlamsızlığı ortaya koyma etkinliği olarak kabul edilmelidir.¹⁵¹

Schlick'in, Wittgenstein'in atomik önermelere ilişkin düşüncelerinden de etkilendiği göze çarpmaktadır. Wittgenstein gibi, Schlick de bütün önermeleri duyu verileri hakkındaki önermelere yani, dolaysız gözlem verileri hakkındaki önermelere çevirebileceğimizi düşünüyordu. Bu noktada özellikle “bütün insanlar ölümlüdür” veya “bütün kuğular beyazdır” önermeleri gibi tümel önermelerde bir sorunla karşılaşmaktadır: bütünü kapsadığı alan ne kadardır? Eğer biz bütünle sonsuzu kastediyorsak o zaman bu önermeleri duyu verileri hakkındaki önermelere çevirmemiz mümkün olamayacaktır. Schlick bu sorunu, “bu sözlerin aslında önermeler değil, kurallar olduğunu” söyleyerek aşabildi. Bunlar sadece belirli bir önermeden diğerine

¹⁵⁰ TEPE, Harun; “Viyana Çevresi Filozoflarında Doğrulama ve/veya Onaylama”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt 16, Sayı 2, s: 4

¹⁵¹ MAGEE, Bryan; *Yeni Düşün Adamları*, MEB Devlet Kitapları, Birinci Baskı, İstanbul 1979, ss:176-177

ulaşmaya yarayan kurallar, yani çıkarım kuralları olarak ele alınması gereken kurallar olarak nitelendirilmelidirler.¹⁵²

Anlaşılacağı üzere Schlick'in düşünceleri üzerinde Wittgenstein'in etkisi yadsınamayacak kadar çoktur. Onun felsefeye ve önermelere ilişkin düşüncelerinin temeli Wittgenstein tarafından oluşturulmuştur. Bu çerçevede Schlick, felsefi bir düşünce ortaya koyarken bu konu hakkında Wittgenstein'in görüşlerinin neler olduğunu tahlil ederek bu temel üzerinden düşünceler geliştirmiştir. Tabi ki bizim burada bahsettiğimiz etki tam anlamıyla bağımlılık ilişkisine dayalı bir etki değildir. Schlick düşüncelerini ortaya koyarken kendi düşünce yapısıyla benzerlik taşıyan Wittgenstein'in düşüncelerine de önem vermiş ve bu çerçeve içinde çalışmalarını yürütmüştür.

Viyana Çevresi düşünürleri arasında oldukça önemli bir yere sahip olan bir başka düşünür de 1891-1970 yılları arasında yaşamış olan Rudolph Carnap'tır. Carnap, 1926'da Viyana Çevresi'nin kurucusu Moritz Schlick'in kendisini Viyana'ya davet etmesiyle Mantıkçı Pozitivistler arasındaki yerini almıştır. Diğer Viyana Çevresi filozofları gibi Carnap da tümcelerin ya da önermelerin, yalnızca deneysel olarak doğrulanabildikleri takdirde anlamlı olduklarını ve metafiziğin önermelerinin, bu şekilde bir sorgulamaya tabi tutulduklarında anlamsız ya da olgusal olarak anlamdan yoksun olarak görülebileceklerini savunur.¹⁵³

Carnap'ın çalışmalarında temelde iki unsur göze çarpar. İlk olarak o, bütün bilimsel önermeleri gözlem önermelerine dayandırmaya, bilimsel önermeler için deneysel bir temel bulmaya çalışır. İkinci olarak da “sözde-nesnel-tümceler”den oluştuğunu söylediği felsefe dilini formal dile çevirmeye, tüm bilimler için ortak bir dil kurmaya girişir. Bütün bu çalışmaları sürdürürken mantıksal analize her zaman önem veren Carnap'ın temel uğraşısı bilimsel olan ile metafizik olan arasına sınır çizme çabasıdır. Bu şekilde bilimsellik ve anlamlılık ölçütü olarak ele alınan doğrulama etkinliği de onun ana konularından birisi olmayı sürdürür. Carnap diğer konularda olduğu gibi doğrulanabilirlik konusunda da empirizmin temel ilkelerinden taviz vermez.

¹⁵² A.g.e.; s: 177

¹⁵³ CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s:172

Doğrulamayla ilgili temel ölçüt olarak benimsediği düşünceye göre, bir önerme doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir değilse, bilgi değil, sözde önermedir. Bu tarz önermelerin bilimde yeri yoktur. Bu anlamda ilkesel olarak doğrulanabilir olan bu düşünceye uygun her tümce empirik sayılmaktadır.¹⁵⁴

Carnap'ın felsefeye bakış tarzı da Wittgenstein'la benzerlik gösterir. Ona göre felsefenin dile getirdiği önermelerin bir çoğu, ya nesne sorunlarını ya da mantıksal sorunları dile getiriyor olmak durumundadır. Bu iki alanını dışında kalan felsefi önermeler anlamsız metafiziksel anlatılar olarak bilgi dışı kabul edileceklerdir. Ona göre, geleneksel anlamda felsefe sorunları hem bilimlerin inceleme alanında yer almayan sanısal konularla; hem empirik bilimlerin inceleme alanında yer alan toplum, dil, doğa gibi unsurlarla; hem de mantıksal sorunlarla ilgilidir. Carnap, felsefe sorunlarının bu çeşitliliğine rağmen bir birlik içinde toplanabileceğini ve dilin mantıksal çözümlemesi vasıtasıyla içeriğindeki metafiziksel öğelerden arındırılabilirliğini düşünmektedir. ona göre bir anlam taşıyan bütün felsefe sorunları aslında mantıksal sorunlardır ve bilimin mantığına ilişkindirler.¹⁵⁵ Carnap'a göre, empirik önermelerden vazgeçtiği ve anlamdan yoksun sözcükleri, sözcük kombinasyonlarını hiçbir zaman geliştirmeyi başaramadığı sürece metafizik, anlamdan tamamen yoksun bir disiplin olarak anılmak durumundadır. Metafiziği, sanatın yerini almayı amaçlayan bir etkinlik olarak gören Carnap'a göre metafizik ancak yaşamla ilgili duyguları dile getirme işlevini yüklenebilir ki bunu dahi metafizikten daha ilgi çekici tarzda yerine getiren etkinlik sanattır. Bu noktada Carnap da, tıpkı Wittgenstein'da olduğu gibi, felsefenin metafizikten arındırılarak bir yöntemle karakterize edilmesinin onu daha kıymetli hale getireceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda bilimle birlikte çalışması gereken bir disiplin olarak felsefenin yöntemi dilin mantıksal analizine dayaklı bir yöntem olmak durumundadır.¹⁵⁶

Carnap ile Wittgenstein'ın ilk dönem düşünceleri birçok noktada benzerlik göstermekle birlikte bu iki düşünürün birbirinden oldukça farklı düşündükleri noktalar da söz konusu olmaktadır. Örneğin Carnap, Wittgenstein'dan farklı olarak dilin

¹⁵⁴ TEPE, Harun; "Viyana Çevresi Filozoflarında Doğrulama ve/veya Onaylama", s: 8

¹⁵⁵ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, s: 89

¹⁵⁶ ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, s: 40

mantığının şey durumlarına dayandığını düşünmez ve dilin mantığının dilin sentaksının mantığı yani sentaks olduğunu düşünür. Dilin mantığı, dilsel önermeler içinde formüleştirebilir ve dilin mantığı hakkında da yine dilsel önermelere başvurarak konuşulabilir.¹⁵⁷ Carnap'ın, Wittgenstein'in düşüncelerinden hareketle ortaya koyduğu dilin sentaksı olarak mantık düşüncesinin ayırt edici yanı, onun bütünüyle simgeler ve simge dizileri arasındaki biçimsel ilişkilerce karakterize edilen mutlak "içkin"liğidir. Wittgenstein'a göre dilin mantıksal biçimi dile getirilemezken Carnap'a göre, dilin mantıksal biçimi, yine dilsel anlatımlar içinde dile getirilebilir. Carnap bu düşüncüyü felsefi başlangıç noktası olarak alır. Dolayısıyla Carnap'a göre, dilin mantıksal biçimi, dünya ile değil, yalnızca sentaks ile ilgilidir. Wittgenstein'ın, mantığın aşkın olduğunu söyleyen ve totolojiler ile dünya arasındaki bir bağlantı olduğunu söyleyen kuramının tersine, Carnap totolojiler ile dünya arasında böyle bir bağıntı olduğunu kabul etmez. Yani Carnap'a göre dil, dünyayla hiçbir bağlantısı bulunmayan içkin bir biçimsel dizgi olarak, mantık düzlemine açılır ve onun tarafından kuşatılır.¹⁵⁸

Mantıkçı Pozitivizm üzerine çalışan; gerçeklik, doğruluk, anlam ve metafizik konusunda önemli eserler vermiş olan A. J. Ayer de analitik felsefe geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Ayer; Berkeley ve Hume'un empirizmiyle Russell ve Wittgenstein'in görüşlerinden etkilenmiş ve Viyana Çevresinin mantıkçı pozitivizmi kapsamı içinde değerlendirilecek görüşleri benimsemiştir. Ayer de tıpkı Wittgenstein gibi felsefeyi mantıksal çözümleme etkinliği olarak görür; ancak ona özel bir görev yükler: Ayer'e göre felsefe yapmak bilimin içine karışmış olan bilim dışı öğeleri dışarıya atmak ve bilimler içindeki tutarsızlıkları ortadan kaldırmaktır. Ona göre felsefe önermeleri karakter olarak olgusal değil dilseldir. Yani tanımları ve tanımların biçimsel sonuçlarını anlatırlar. Bu noktada Ayer mantığı felsefenin bir bölümü olarak değil, felsefeyi mantığın bir bölümü olarak nitelendirir.¹⁵⁹ Ayer, mantıksal çözümleme yöntemi olarak adlandırdığı felsefenin, felsefi sorunları çözümleyip hangilerinin gerçek sorunlar olduğunu, hangilerinin de sözde sorunlar olduğunu göstermek gibi bir görevi vardır.

¹⁵⁷ ÖZLEM, Doğan; *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, s:187

¹⁵⁸ ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, s: 98

¹⁵⁹ AYER, Alfred Jules; *Dil, Doğruluk ve Mantık*, ss: 34-35

Burada örnek olarak ele aldığımız üç düşünürde olduğu gibi; Neurath, Gödel, Quine ve diğer mantıkçı pozitivist düşünürler Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarından oldukça fazla etkilenmişlerdir. Bu düşünürlerin gerek felsefe, gerek metafizik ve gerekse doğrulanabilirlik konusundaki görüşleri bazı farklılıklar gösterebilir de Wittgenstein'in düşüncelerinden hareketle ilk kıpırtılarını vermişlerdir. Böylesi önemli düşünürler üzerinde bıraktığı etki ve felsefe tarihi açısından azımsanamayacak öneme sahip düşüncelerin oluşmasında sağladığı etkiye bakıldığında Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarının her ne kadar bazı düşünürler tarafından eleştirilse de göz ardı edilemez olduğu görülmektedir.

B. İkinci Dönem Çalışmalarının Etkileri

“Yapmamız gereken şey daha çok, gündelik dil oyununu kabul etmek ve bu meselenin yanlış hesaplarını yanlış diye belirtmektir. Çocuklara öğretilen bu ilksel dil oyununun doğrulanmaya ihtiyacı yoktur.”¹⁶⁰

“Biz gündelik dil oyunlarının hepsinin muazzam çeşitliliğinden habersiz kalırız, çünkü dilimizin örtüsü her şeyi aynı kılar. Özgün olan bir şey daima bir dil oyunudur.”¹⁶¹

Wittgenstein, *Tractatus*'u bitirip felsefe defterini kapattıktan sonra 1929 yılında tekrar, fakat bu sefer farklı düşüncelerle felsefeye geri döndüğünden daha önce bahsetmiştik. Wittgenstein bu yeni dönemde dile ve mantığa artık farklı yaklaşıyordu. Yani ilk çalışmalarında mantık sayesinde oluşturulmuş ve her türlü metafizik öğeden arındırılmış bir ideal dil oluşturmak gerektiğini savunurken artık ideal dil düşüncesinden uzaklaşmış, dilin kendi içinde birçok zenginliği barındırdığını ve bu anlamda kullanmamız gereken dilin mantık temelli önermelerden oluşan bir dil olarak yerine gündelik kullandığımız dil olması gerektiğini belirtmiştir. İlk dönem çalışmalarında bir önermenin anlamlılık koşulu olarak o önermenin gönderimde bulunduğu olgu durumuna dikkat edilmesi gerektiğini savunan Wittgenstein ikinci dönem çalışmalarında olgu durumlarından ziyade ifadelerin hangi bağlamda

¹⁶⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, s: 286

¹⁶¹ *A.g.e.*, s: 318

kullanıldıklarına bakılması gerektiğini savunmaktadır. Yani bu yeni dönemde Wittgenstein anlamlılığın kullanımda gizli olduğunu söylemektedir. Son olarak da doğruluk koşullarına yaklaşımındaki bir değişim söz konusudur. İlk çalışmalarında doğruluk koşulu olarak göndergede bulunan olgu durumuna uygunluğun incelenmesi gerektiğini düşünen Wittgenstein ikinci dönem çalışmalarında doğruluğun da, içinde bulunan dil oyunlarına uygunlukla denetlenebileceğini düşünmektedir.

İlk dönem çalışmalarında olduğu gibi ikinci dönem çalışmaları da felsefede oldukça büyük bir yankı uyandırmış olan Wittgenstein bu dönem çalışmalarıyla da yine analitik felsefe geleneği içinde çok büyük bir öneme sahip olan ve gündelik dile vurgu yapan felsefi geleneğe önderlik etmiştir. Önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz gibi J. L. Austin, P. F. Strawson ve J. Searle tarafından temsil edilen bu akım, felsefenin, doğrulama kriteri çerçevesinde, konuşmaları sınırlayıcı bir dil oluşturmak yerine, zenginlikleri sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılan ve bir anlamda kendini yaşam biçimlerine göre yenileyen gündelik dili kullanması gerektiğini savunur. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının bu düşünürlerin ortaya koyduğu çalışmalarla benzer yönlerine vurgu yaparak Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının daha sonraki felsefi düşünceler üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu gözler önüne sermeye çalışacağız.

Mantıkçı pozitivist akımın doğrulanabilirlik kriterine eleştiriler yönelterek felsefesini oluşturan gündelik dilin filozofları, bunu yaparken Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının etkisinde kalmış ve anlamlılığın doğrulanabilirlikten ziyade kullanımda aranması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu filozoflar tarafından ortaya konulan "söz edimleri" kuramına göre bir şey söylemek bir edimi yerine getirmekle aynı şeydir. Bu kuramı mantıkçı pozitivist düşünceyle karşılaştırdığımızda bazı temel farklılıklardan söz etmek mümkündür: İlk olarak mantıkçı pozitivistlerin savunduğu, olgu durumlarını betimleyen protokol tümceleri temel alan kişisiz konuşmanın yerine, bu düşünürler karşılıklı konuşan kişilerin bireysel özelliklerinin ve iletişimin gerçekleştiği ortamın bilgisini ortaya koyarlar. İkinci olarak bu düşünürler, anlam belirsizliklerini gidermek için her türlü etkinlik sürecinde formel bir dilin kullanılması gerektiğini düşünen pozitivistlerin ideal dil düşüncesinin tersine, gündelik dilin alışılmış

ve olağan yapısının yeterince güvenilir olduğunu savunurlar. Son olarak da bu düşünürler, dilin, iletişim etkinliği içinde ortaya konulan bir güç olduğunu vurgulayarak, doğrulanabilirlik ölçütünün karşısına, edimsel sözcelemler için başarı ölçütlerini koyarlar.¹⁶²

Wittgenstein gibi, Austin de bilgiye erişmek için en ideal yolun gündelik dile yönelmek ve dilin kullanımını incelemek olduğunu savunuyordu. Ona göre gündelik dilde yer alan ifadeler filozofların tahmin edemedikleri kadar fazla sayıda ve incelikte ayrımın yapılmasına olanak vermekteydi. Gündelik dilin içerdiği ifadeler insanlar arası ilişkilerin kuşaklar boyunca değişmesi gibi yüzyıllardır tasarlanmış bütün ayrımların somut örneklerini verdiği için, yani işleyen bir yapıya sahip olduğu için önemlidir. Austin'e göre dil, deneyimlerimizi oluşturan ve onsuz göremeyeceğimiz olguları görmemiz için bize hizmet eden bir unsurdur. Onun bu düşüncesi Wittgenstein'in, dilin dünyaya açılan biricik deneyim penceremiz olduğu görüşüyle benzerlik gösterir. Ancak, Wittgenstein'a göre dilin değişik kullanımlarının sayısı sınırsız olduğu halde, Austin bu kullanım sayısının sınırlı olduğunu düşünmektedir. Austin, çalışmalarında bu kullanımları bütün çeşitliliğiyle gözler önüne sermeyi ve daha sonra da sınıflandırmayı amaçlamaktadır.¹⁶³ Daha önce de belirttiğimiz gibi Austin bir sözcük üretilen her durumda bir ya da daha fazla edim gerçekleştiğini düşünür ve söz edimleri olarak adlandırdığı bu edimleri düzsöz edimleri, edimsöz edimi ve etksöz edimi olarak üçe ayırır. Ona göre bütün eylemlerimiz bu üç edim türüyle ifade edilebilir. Bu yüzden eğer anlama ilişkin bir çalışma yapacak olursak bu üç edime yoğunlaşmalıyız.

Austin'in bir öğrencisi olan ve dil felsefesi alanında büyük ün yapmış olan bir başka düşünür olan Searle, katılmış olduğu bir programda Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının kendisini etkilediğini belirtmiştir, fakat, kuramsal yaklaşımları nedeniyle kendisinin ve Austin'in Wittgenstein'dan farklılaştıklarını kabul etmiştir. Çünkü Wittgenstein, dili, insan davranışlarının ve yaşamının bir biçimi olarak vurgulamasına rağmen, dille ilgili olarak önerilebilecek genel felsefe kuramlarının bozuk ve yanlış

¹⁶² RICOEUR, Paul; *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*; Sunuş ve Çeviri: Atakan Altınörs, Asa Kitabevi, Bursa 2000, s: 15

¹⁶³ ALTINÖRS Atakan, *Anlam, Doğrulama ve Edimsellik*, ss: 24-25

sonuçlar doğuracağını düşündüğü için dile ilişkin genel kuramlar geliştirmeye karşı çıkmıştır.¹⁶⁴

Searle, konuşma eylemlerinin tabir edilemez bir güce sahip olduğu fikrinden yala çıkarak konuşma eylemlerinin kurallarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre satranç kuralları satranç hamlelerini yapılandırır çünkü oyundaki bireysel eylemler sadece kurallar açısından anlamlıdır. Dolayısıyla ona göre dilin kuralları bizim eylemlerimizi düzenlemekle kalmazlar aynı zamanda eylemlerimizin yapılandırıcısı olarak da iş görürler. Searle'ün ortaya koymaya çalıştığı konuşma kuralları; insanların doğru sözlü olduğu, sözkonusu olan şeyin var olduğu ve rollerin konuşma eylemlerini anlamlı kıldığı varsayımı üzerine temellenir. Yani bir öğrenci “ben öğretmenin verdiği ödevi yapıyorum” dediğinde öğrencinin doğru söylediğini, yapması gereken bir ödevi olduğunu ve gerçekten öğrencinin bu ödevi yaptığını varsayabiliriz. Kısacası Searle'e göre konuşma eylemleri insanlar arasındaki iletişimde başarılı ve anlamlı olduklarında, bunun nedeni, aslında pek de düşünmediğimiz, konuşurken ve dinlerken sorgulamadan kabul ettiğimiz kuralların varlığıdır.¹⁶⁵

Pragmatist dil anlayışı olarak da adlandırılan felsefi düşüncenin yukarıda bahsettiğimiz en önde gelen iki filozofunun çalışmalarını incelediğimizde Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarının da felsefe tarihi açısından azımsanamayacak etkiler yarattığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Daha önce de söylediğimiz gibi Wittgenstein'in bu dönem çalışmalarından etkilenen filozoflar sadece Austin ve Searle ile sınırlı değildir. Bu iki düşünürün dışında Strawson başta olmak üzere günümüze kadar birçok filozof Wittgenstein'in düşüncelerinden az ya da çok etkilenmiş ve özellikle dile ilişkin bir düşünce ortaya koyarken Wittgenstein'in bu dönemedeki çalışmaları ışığında eserler vermişlerdir. Bu düşünürlerden Strawson, Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarının karşısında yer alırken ikinci dönem çalışmalara sıkı sıkıya bağlanmıştır. İlk dönem çalışmalarını, gündelik dilin yerine dünyayı bilimsel kavrayışa yönlendirmeyi amaçlayan ideal bir mantık dili oluşturmayı amaçladığı için eleştiren Strawson, ikinci dönem çalışmalarında kullanıma vurgu yapan

¹⁶⁴ MAGEE, Bryan; *Yeni Düşün Adamları*, s:294

¹⁶⁵ SKIRBEKK, Gunnar; GILJE Nils; *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çeviri: Emrullah AKBAŞ – Şule MUTLU, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004, s: 556

ve bizim gündelik yaşantılarımızı yansıtan bir dil düşüncesi geliştiren Wittgenstein'in bu düşüncelerini paylaşmıştır. Onun mantık düşüncesinin de Wittgenstein ve Austin'in düşüncelerinden etkilendiği göze çarpmaktadır. Onun mantık anlayışı Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarında ortaya koyduğu ve Russell tarafından da desteklenen önermeler üzerine temellenmiş bir mantığın tersine Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarında olduğu gibi, ifadelere dayalı bir mantık anlayışını benimsemiştir.¹⁶⁶

Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmaları etkisini sadece felsefe alanında göstermedi. Bu çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısında antropoloji ve sosyoloji çalışmaları üzerinde de etkili oldu. Wittgenstein'in, bu dönemde kültürel göreceliği destekleyen anlamda geniş bir etki alanı da oluşmuştur. İkinci dönem çalışmalarında Wittgenstein, felsefenin görevinin dile karışmak olmadığını, yani dili düzeltme çalışması olmadığını vurguluyordu; bu da etkin olan hemen her türlü yapıp etme karşısında bir çeşit hoşgörü ilkesi oluşturuyordu. Aydınlanma düşüncesini hatırlayacak olursak, araştırmacıların kendi toplum yapıları dışında kalan farklı kültürdeki insanlar üstün ve ilkel ırklar olarak adlandırılıyorlardı. Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarına baktığımızda onun bu türden ayrımlara tümünden karşı çıkacak bir düşünce ürettiğini açıkça görürüz. Ona göre, bütün yaşam biçimleri eşitti; bir toplumu yada toplumun bir parçasını, bir özelliğini o toplumun içine girmediği anlaşılmaz, içine girince de artık onun içinden, içsel olarak anlarsınız. Bu düşünce insanların yaşamlarını düzenlemekte izledikleri farklı yollar için evrensel bir değerlendirme ölçütünü de imkansız kılmaktadır. İnsanların bütün toplumsal etkinlikleri tamamen dille doludur. Dil bu etkinlikler arasındaki bağların kurulduğu yerdir. Bu etkinlikler dışarıdan eleştirilemez, yalnızca içinden incelenebilir ve anlaşılabilir.¹⁶⁷

Wittgenstein'in, insan varlığının toplumsal yönüyle ilgili olarak geliştirdiği düşünce onun, felsefe dışında en çok etkisi hissedilen düşüncelerdir. Wittgenstein'a göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik dil kullanmasıdır. Fakat ona göre dil, sonuna kadar toplumsal bir fenomendir. Kurallarca yönetilen bir konuşma etkinliğidir. Kural koyma da ancak bir toplulukta bulunabilecek bir şey olduğu için dilin özel olması da söz konusu değildir. Buna bağlı olarak insana ilişkin incelemeler aynı

¹⁶⁶ ROSSI Jean Gerard, *Analitik Felsefe*, ss: 58 - 60

¹⁶⁷ MAGEE, Bryan; *Yeni Düşün Adamları*, s: 164

zamanda toplumu da içeriyor olmalıdır. İnsana ve topluma ilişkin incelemeler, yabancı dilden bir şeyin kendi dilimize çevrilmesi gibi, yorumsal nitelikte olmalıdır. Toplumun incelenmesi de bu tür bir çeviridir. İncelenen toplumsal yaşam biçimine rengini veren dildir. Wittgenstein, dillerin kendilerinin de “yaşam biçimleri olduklarını vurgular.¹⁶⁸

Sonuç olarak tıpkı ilk dönem çalışmalarında olduğu gibi ikinci dönem çalışmalarında da Wittgenstein’den etkilenen filozofların azımsanamayacak kadar çok olduğunu söyleyebiliriz. hatta öyle ki Wittgenstein’in çalışmaları filozofların yanı sıra toplum bilimciler ve ırk bilimciler için de temel oluşturabilecek niteliktedir. Buna bağlı olarak dil felsefesiyle 20. yüzyılda ortaya çıkan hemen her düşüncenin Wittgenstein’in çalışmaları çerçevesinde temellendiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

¹⁶⁸ *A.g.e.*; ss: 165-166

VI. SONUÇ

Yaklaşık olarak 2500 yıllık felsefe tarihine baktığımızda düşünceleriyle derin izler bırakmış olan bir çok filozoftan bahsedebiliriz. Bu kadar zengin ve geniş bir felsefe tarihinde yer edinebilmenin ve isminizden söz ettirebilmenin ne kadar zor olduğu aşikardır. Wittgenstein 20. yüzyılın ilk yarısında kendisini seven ya da sevmeyen birçok düşünürün de hakkını vereceği üzere, yaptığı çalışmalarla felsefe tarihi içinde başka bir filozofun çok zor elde edebileceği bir yere geldi, hem de daha önce hiçbir filozof tarafından gerçekleştirilememiş bir şekilde. Onu böylesine önemli kılan ve hatta bazı düşünürler tarafından da son yüzyılın en büyük filozofu olarak adlandırılmasını sağlayan şey, farklı düşüncelerden oluşan iki dönem çalışmalarının, 20. yüzyıl analitik felsefe geleneği içinde birbiriyle pek de yakın olmayan iki akıma öncülük etmiş olmasıdır.

Bu çalışmada Wittgenstein'in mantık çalışmalarını incelemeyen önce ilk olarak Wittgenstein'a kadar geçen sürede filozofların mantığa ne şekilde yaklaştıklarını gördük. Felsefi düşüncelerin ilk olarak ortaya çıktığı andan itibaren mantık temelli düşüncenin söz konusu olduğunu fakat mantığa ilişkin ilk somut çalışmaların Aristoteles tarafından yapıldığını, kendinden önceki dönemlerden farklı olarak mantığa ilişkin ilk sistematik çalışmaların Aristoteles tarafından yapıldığını gördük. Aristoteles'ten sonra adeta bir duraklama dönemine giren felsefe ve mantık çalışmaları modern felsefeye geçişle birlikte prangalarından kurtuldu ve daha özgün çalışmalarla tekrar ilerlemeye başladı.

Önceki bölümlerde de dikkat çektiğimiz gibi, tarihte karanlık dönem olarak adlandırılan ortaçağ, felsefe açısından da karanlık bir döneme işaret etmektedir. Tabii ki bu dönemde de felsefi çalışmalar yapılmaktaydı fakat bu çalışmalar daha çok dinin etkisi altında gerçekleşmekteydi. Buna bağlı olarak da mantığın konusu olarak doğru düşünme etkinlikleri daha çok Tanrı'yı kanıtlama çabaları çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Bu çerçevede mantık da Tanrı'yı kanıtlamak için akılyürütmelerden öteye gidemedi.

Modern döneme geçildiğinde felsefede olduğu gibi mantıkta da yeni çalışmalar yapılmaya ve mantığın temelleri sorgulanmaya başlandı. Modern döneme kadar geçen

2000 yıldan daha fazla bir sürede mantığa dair özgün çalışmalar yapılmamış olması modern dönemde yapılan mantık çalışmalarını daha önemli bir hale getirmiştir. Bu çerçevede özellikle Frege ve Russell'ın mantığa ilişkin çalışmaları mantığın yeni bir çehreye bürünmesinde etkili olmuştur. Wittgenstein'in özellikle ilk dönem çalışmalarında oldukça etkili olan bu iki düşünür, mantığa ve felsefeye yeni bir bakış açısı getirmiş olup bir anlamda 20. yüzyıl mantık düşüncesinin temelini oluşturmuşlardır.

Bu iki düşünürün düşüncelerinden beslenmiş olan Wittgenstein özellikle *Tractatus* adlı çalışmasıyla mantık çalışmalarına yeni bir bakış kazandırmış ve mantık açısından çok fazla bir etkiye sahip olan ve buna bağlı olarak da mantıkçı pozitivistler olarak da adlandırılan Viyana Çevresi düşünürlerine temel oluşturmuştur. Biz bu çalışmamızın üçüncü bölümünü, *Tractatus* temelinde Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarına ve bu çalışmaların Viyana Çevresi düşünürlerine etkisine ayırdık. Wittgenstein'in ilk dönem çalışmaları, her biri felsefe tarihine geçmiş olan bu düşünürlerin çalışmalarına temel oluşturması bağlamında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Wittgenstein'in ikinci dönem çalışmalarını ele aldığımız bir sonraki bölümde, Wittgenstein'in mantık alanından ziyade dil alanında daha fazla ağırlık verdiğini gördük. İlk dönem çalışmalarında da dile çok büyük önem veren Wittgenstein ilk döneminde dilin tam anlamıyla mantıksal bir karaktere büründürülmesi gerektiğini savunurken ikinci dönem çalışmalarında dilin mantıksal karakterinden ziyade kullanım boyutuna vurgu yapılması gerektiğini savunmuştur. Onun bu dönem çalışmaları da yine 20. yüzyılda oldukça önemli bir yere sahip olan gündelik dilci filozoflara temel oluşturmuştur.

Çalışmamın altıncı bölümünde ise Wittgenstein'in her iki dönem çalışmalarının da kendisinden sonraki düşünceler üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu, önemli filozofların düşünceleriyle karşılaştırarak ele aldık. Burada da gördük ki Wittgenstein, her iki dönem çalışmalarıyla da felsefe tarihinde gerçekten göz ardı edilmesi mümkün olmayan etkiler yaratmıştır.

Sonuç olarak; ben bu çalışmamda felsefe tarihi boyunca yapılmış olan mantık çalışmalarını gözler önüne serdikten sonra bu çalışmalar arasında Wittgenstein'in mantık çalışmaların ne gibi bir öneme sahip olduğunu göstermeye çalıştım. Bu doğrultuda yapmış olduğumuz bu çalışma bize, Wittgenstein'in ilk dönem çalışmalarında mantığa ilişkin çalışmalar önem taşıırken, ikinci dönem çalışmalarında mantığa dayalı çalışmaların yerini gündelik konuşma diline dayalı bir felsefeyi benimsediğini gösterdi. Ayrıca bu çalışmada Wittgenstein'in çalışmalarının 20. yüzyıl felsefesinde ne gibi etkilerinin olduğunu gördük. Tabi ki onun etkileri benim bu çalışmada kısaca değindiğim etkilerle sınırlı değil. Burada ele aldığım düşünürler felsefi çalışmalarıyla ön plana çıkmış düşünürlerdir. Bunların dışında Wittgenstein'in çalışmalarından etkilenmiş düşünürler tabi ki vardır, fakat buradaki düşünürler dışındakiler düşüncelerini geliştirirken sadece Wittgenstein'in değil, ardıllarının düşüncelerinden de etkilenmişlerdir. Yani bu açıdan ele alındığında 20. yüzyılda mantığa ve dile vurgu yapan çalışmaların hemen hepsinde Wittgenstein'in doğrudan ya da dolaylı bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

ALTINÖRS Atakan, *Anlam, Doğrulama ve Edimsellik*, Alfa Yayıncılık, Bursa 2001

ALTINÖRS Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003

ALTUĞ, Taylan; *Dile Gelen Felsefe*, YKY, İstanbul 2001

ALTUĞ, Taylan; *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, Etik Yayınları, İstanbul 2004

ALTUNER, İlyas; "Wittgenstein: Olguların Diliyle Konuşmak -*Tractatus* Bağlamında Bir Deneme-", <http://www.mevsimsiz.com/yazi.asp?id=3294>

ARISTOTELES, *Yorum Üzerine*, Çeviren: Saffet BABÜR, İmge Kitabevi, Ankara 2002

AYER, Alfred Jules; *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Çeviren: Vehbi HACIKADİROĞLU, Metis Yayınları, İstanbul 1998

CEVİZCİ, Ahmet; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 2000

CEVİZCİ, Ahmet; *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınevi, Bursa 1999

CEVİZCİ, Ahmet; *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999

COGITO; *Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, YKY, Güz 2002, Sayı 33

ÇÜÇEN, A. Kadir; *Bilgi Felsefesi*, Asa Yayınları, Bursa 2001

ÇÜÇEN, A. Kadir; *Klasik Mantık*, Asa Yayınları, Bursa 2004

ÇÜÇEN, A. Kadir; *Mantık*, Asa Yayınları, Bursa 1999

DEMİR, G. Yavuz; *Türkiye'de Yabancı Dille Üniversite Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

EDMONDS, David; EIDINOW, John; *Wittgenstein'in Maşası*, Çeviren: Aslı BİÇEN, YKY, İstanbul 2004

FREGE, Gottlob; “Anlam ve Gönderge Üstüne”, Çeviren: H. Şule ELKATİP, *Felsefe Tartışmaları*, Mayıs 1989

GRAYLING, A. C.; *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, Çeviren: Muhsin YILMAZ (Yayımlanmamış)

GRÜNBERG, Teo; *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, YKY, İstanbul 2005

GÜÇLÜ, A. Baki; UZUN, Erkan; UZUN, Serkan; YOLSAL, Hüsrev Ümit; “Dil Felsefesi”, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002

HARRİS Roy; TAYLOR Tablot J,;[*Dil Bilimi Düşünde Dönüm Noktaları I (Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği)*], Çevirenler: Eser E. TAYLAN, Cem TAYLAN, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:799], XV. Bölüm

http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=35153

İNAN, İlhan,;“Analitik Felsefe”, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, Editör: Ahmet CEVİZCİ, Etik Yayınları, İstanbul 2003

MAGEE , Bryan; *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, Çeviren: Ahmet CEVİZCİ, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000

MAGEE, Bryan; *Yeni Düşün Adamları*, MEB Devlet Kitapları, Birinci Baskı, İstanbul 1979

ÖZLEM, Doğan; “Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine”, <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=1111>

ÖZLEM, Doğan; *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003

PEARS David, “The Relation between Wittgenstein's Picture Theory of Propositions and Russell's Theories of Judgment”, *The Philosophical Review*, Vol.86, No.2 (April 1977)

PEARS, David; “Wittgenstein”, *The Blackwell Companion to Philosophy*, 1996

PETERS, Francis E.; *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı HÜNLER, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2004

RICOEUR, Paul; *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*, Sunuş ve Çeviri: Atakan ALTINÖRS, Asa Kitabevi, Bursa 2000

ROSS, David; *Aristoteles*, Çeviren: Ahmet Turan ARSLAN – İhsan Oktay ANAR – Özcan Yalçın KAVASOĞLU – Zerrin KURTOĞLU, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002

ROSSI, Jean Gerard; *Analitik Felsefe*, Çeviren: Atakan ALTINÖRS, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001

RUSSELL, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi I. Cilt*, Çeviren: Muammer SENCER, Say Yayıncılık, İstanbul 2002

RUSSELL, Bertrand; *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, Çeviren: Vehbi HACIKADİROLU, Kabalcı Yay., İstanbul 1996

RUSSELL, Bertrand; *Felsefe Sorunları*, Çeviren: Vehbi HACIKADİROLU, Kabalcı Yay., İst. 2000

RUSSELL, Bertrand; *The Basic Writings of Bertrand Russell*, Ed: Robert E. Egner, Lester E. Denonn, Routledge, London 1992

SAYGIN, Alkım; *Mantık Felsefesi*, Alıntılaman:
<http://www.mevsimsiz.com/yazi.asp?id=5155>

SKIRBEKK, Gunnar; GILJE Nils; *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çeviri: Emrullah AKBAŞ – Şule MUTLU, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004

SLUGA, Hans,; “Ludwig Wittgenstein, Yaşamı ve Yapıtları”, *Cogito; Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 33, Güz 2002

SOYKAN, Ömer Naci,;“Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar” *Cogito; Wittgenstein: Sessizliğin Grameri*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 33, Güz 2002

SOYKAN, Ömer Naci; *Felsefe ve Dil (Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma)*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995

TEPE, Harun; “Viyana Çevresi Filozoflarında Doğrulama ve/veya Onaylama”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt 16, Sayı 2

TEPE, Harun; *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2003

TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; “Francis Bacon’ın Bilim Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 30, 1999

UTKU, Ali,;“Söylenmeyi Söylemek, *Tractatus*’ta Paradoksal yapı”, Doğu-Batı Dergisi, Sayı:9, Ankara 1999

UTKU, Ali,;“Şişedeki Sineği Kurtarmak ya da Wittgenstein’in Çifte Felsefesi”, <http://www.insiyatifprojesi.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=157>

UYGUR, Nermi,; *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996

WITTGENSTEIN, Ludwig; COSTELLO, Harry T.; “Notes on Logic”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 54, No. 9 (Apr. 25, 1957)

WITTGENSTEIN, Ludwig; *Felsefi Soruşturmalar*, Çeviren: Deniz KANIT, Küyerel Yayınları, İstanbul 2000

WITTGENSTEIN, Ludwig; *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çeviren: Oruç ARUOBA, YKY, İstanbul 2002

WITTGENSTEIN, Ludwig; *Zettel*, Çeviren: Doğan ŞAHİNER, Nisan Yayınları, İstanbul 2004

YALÇIN, Şehabettin,;“Frege: Semantikten Matematiğe Paradokslar”, *Felsefe Tartışmaları 30. Sayı*, Boğaziçi üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003

ÖZGEÇMİŞ

09.06.1978 yılında Sakarya’da doğdum. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimimi Sakarya’da tamamladım. 1999 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyoloji bölümünü kazandım. Uludağ Üniversitesindeki dört senelik tahsilim boyunca üç yüksek onur ve bir onur belgesi aldım. 2003 yılında bölümümü 2.85 ortalama ile bitirdim ve aynı sene Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında Yüksek Lisans yapmaya hak kazandım. Yüksek lisans ders dönemini bitirdikten sonra, 2004 yılında Prof. Dr. A. Kadir Çüçen danışmanlığında “Wittgenstein’in Mantık Anlayışı ve Günümüz Felsefesine Etkileri” başlıklı tezimi hazırlamaya başladım.

Anı zamanda eğitim kurumlarında Felsefe Grubu Öğretmenliği ve öğretmen adayları için Eğitim Bilimleri (Eğitim Psikolojisi, Ölçme ve Değerlendirme, Program Geliştirme, Öğretim Yöntem ve Teknikleri, Rehberlik) derslerini vermeye devam etmekteyim.

Üniversite eğitimim sırasında “Kent ve Cemaat” ve “Kitle İletişim Araçları ve Özgürlük” başlıkları altında iki seminer çalışmam oldu.

2003 yılında, üniversite son sınıftayken Uludağ Üniversitesi’nin Akreditasyon çalışmalarına, Sosyoloji Bölümü adına öğrenci temsilcisi olarak katıldım.

Yüksek Lisans eğitimimin ilk yılında “Platon Felsefesi ve İdealar”, “Gadamer’in İnsan Anlayışı”, “Bilginin Doğruluk Ölçütü”, “Sosyal Bilimlerin Yöntem Problemi” ve “Dil Felsefesi” üzerine çalışmalarım oldu.

Yüksek Lisans eğitiminin tez aşamasında iken editörlüğü Ahmet CEVİZCİ tarafından yapılan *Felsefe Ansiklopedisi* (3. cilt, Babil Yayıncılık, Nisan 2005) çalışmasında;”Chicago Sosyolojisi” (ss:178-79) ve “Çağdaş Amerikan Felsefesi” (ss: 407-15) başlıklı iki adet derlemem yayınlandı.